

**СВІТОВА ФЕДЕРАЦІЯ
УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ**

ОЛЕНА ЗАЛІЗНЯК

Монографія

**СВІТОВА ФЕДЕРАЦІЯ
УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ**

ОЛЕНА ЗАЛІЗНЯК

Монографія

Торонто — 1987

**Редакційна Колегія:
Мгр Ірина Пеленська,
д-р Наталія Пазуняк, Лідія Бурачинська**

ISBN № 0-920365-42-6

Набрано і надруковано у Видавництві "Новий Шлях"

**Published by the Pathway Publishers Limited
297 College Street, Toronto, Ontario, Canada, M5T 1S2**

ВСТУПНЕ СЛОВО

Монографія Олени Залізняк виходить із значним спізненням, бо 18 років після її відходу у вічність.

Не розглядаючи детально причин такого спізнення, можемо тільки ствердити, що перешкоди були радше технічного характеру. При тому — несподівано для впорядників книжки — виринає і позитив пізнішого видання. Ті, що знали сл. п. Олену Залізняк, шанували й любили її, відступили наче у відстань, щоб побачити її постать у перспективі років. Із віддалі часу зарисувалися у ще виразніших обрисах особливості її характеру, прямування її життєвого шляху, ще яскравіше заяснили особливі, а часом і неповторні, властивості людини і діячки, що піднесла на високий рівень тонус власної громадської дії та спромоглася витворити гармонійну атмосферу стремління і праці довкруги себе.

І для тих читачів і читачок, що не зустрічалися за життя Олени Залізняк із нею, яснішим буде образ постаті її, бо все побічне, побутове, несуттєве зникне, а виступить ця велика Жінка-Українка у ясній, незатертій нічим духовій і інтелектуальній просвітленості.

Олена Залізняк мала хист писати, і писання її визначалися глибиною думки, спостережливістю, щирістю і прямолінійністю. Писала вона в певних періодах часу і про себе, про свої власні сприймання життя — в дитячому, шкільному і студентському віці, хоча не маємо, на жаль, повної її автобіографії. Тому в першій частині подаємо саме уривки її спогадів із тих часів, — цікаві моменти з рідного Сенечола, із школи в Стрию, і з університету у Львові. Особливе враження зробила на Олену Залізняк її зустріч із Наддніпрянщиною, поїздка по Дніпрі, згодом у Таврію, у Крим, де й застала її І Світова війна. Отож подаємо також і цей спогад.

Пізнаємо також Олену Залізняк і посередньо, зі спогадів інших, хоча б Стефанії Савчук, яку обрано було головою СФУЖО після смерті Олени Залізняк.

Своє зріле життя посвятила Олена Залізняк українському жіночому рухові. Від 1950-их років до кінця своїх земних днів концентрувала вона його у Світовій Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО), працюючи в Федерації на різних становищах, а останніх 12 років, як голова СФУЖО. Тому найбільше уваги присвячуємо у збірнику саме цій її праці, що їй віддала Олена Залізняк усі свої зрілі, повні досвіду роки. У ті роки місцем осідку незабутньої голови СФУЖО була саме привітна і доброзичлива Канада, що дала їй змогу розгорнути її місцеву діяльність в улюблених нею аспектах життя. Тож маємо спогади і канадок — особистих і громадських друзів і співтворців її починів.

Для Олени Залізняк велике значення мала також і її родина і то в сучасному й минулому. Тому подаємо в кінці збірника її спогад "Розмови з тінями неznаного предка".

Глибоко, у століттях була закорінена любов незабутньої Олени Залізняк до Батьківщини — великої, прекрасної у горі й радості України. Хай же ця скромна монографія буде нев'яничим вінком на могилу сп. п. Олени Залізняк — від нас — українських жінок.

ЖИТТЄВИМ ШЛЯХОМ

Село Сенечіл розкинуте по бойківських горбах широко й далеко, так що до школи дійти дітям ніяк. Тому школи нема. Діти священика о. Юліяна Охримовича вчатьс я вдома, приватно, аж до 4-ої класи народньої, відтак батько везе їх до міста, кого до Стрия, кого до Львова. У Львові є вже три сини, два в українській гімназії, а один на теології. Дочку Олену, яку кликали Галею, й наймолодшого сина Остапа вислано до Стрия. Діти мусять учитися. Охримовичі — рід старий, священичий; о. Юліан є парохом Сенечола, його батько був парохом Велдіжа, священиками були теж дід Юліяна Євстахій і прадід Григорій.

Для 10-річної Галі Стрий 1896 року — дуже велике місто. Вона ще досі не виїжджала з Сенечола, хіба що один раз ще 8-літньою до Львова в 1894 р., і там бачила на Крайовій виставі природничий музей зі звірями з Карпат, зразки народного мистецтва, які зібрав Володимир Шухевич, і слухала в театрі Соломію Крушельницьку, але це не зробило на неї такого враження, як електричний трамвай...

Місто Стрий, нова школа і станція у бабці Горалевичевої із старо-священичого роду Петрушевичів, де на станції перебували діти священиків з околиці — були початком міського життя, з якого вже не було вороття у сільське затишшя Сенечола, хіба що на деякі свята й вакації. Одначе враження з дитинства в Сенечолі такі сильні, що вже на схилі віку, на 81-му році життя, відтворювалися з пам'яті і клалися на папір цілі довгі тексти пісень, колядок, щедрівок, образи звичаїв і обрядів. Вони залишилися як "зразки народніх співанок з села Сенечола з кінця XIX століття".

Початки в чужій міській школі не були легкі. Хоча Галя Охримович перевищала своїх товаришок знанням предметів, але

вони дивилися згори на українку з села, а одна сказала: "Я внучка повстанця, а ти так як хлопка, бо ти цурка попа ze всі" (Я внучка повстанця, а ти, як селянка, бо ти дочка попа із села). У відповідь на ці слова тиха Галя несподівано піднесла кулак і з усієї сили вдарила ним межи очі товаришку-польку. З тієї пори ніхто не відважувався зачіпати української дівчинки з села, яка виявила вже в дитинстві риси вдачі Охримовичів, лагідність і неспіливість поведінки у щоденному житті, але твердість характеру і готовість до боротьби в обороні честі своєї і свого народу.

Мовчалива Галя любила вже змалку прислухатись до розмов старших на громадські і політичні теми, а в домі пані Горалевич була до того часто нагода. Сюди приходив її син о. Лев, парох села Угерська, діяч і співробітник Євгена Олесницького, о. Олекса Бобикевич, сотруди́ник на Ланах, Володимир Охримович, найстарший брат Оленки, який працював конципієнтом у д-ра Олесницького, а в четвер, у торговий день у Стрию, приїжджали священики, батьки дітей на станції у п-і Горалевич. Атмосфера була напружена, бо в 1897 р. відбувались вибори до сойму і Стрий був центром виборчої округи й пропаганди. Брата Володимира мали поляки в день виборів арештувати, і він мусів схватися. "Станціонери бабуні" теж брали участь у політичній боротьбі. Галя, учениця 4-ої класи, ходила попід будинок Повітової Ради, де відбувались вибори, і приглядалася, хто йде голосувати на українських кандидатів, а хто може "схрунути".

У Стрию жила Галя толі лиш три роки, але зв'язок з цим містом не переривався і пізніше. Зупинялася в ньому, коли відвідувала батьків у Сенечолі, аж до смерті батька в 1908 р., сестру й швагра о. Реваковича в Волосянці і братів, о. Ростислава в Уричі в Скільщині і о. Богдана в Корчині, а пізніше аж до 1939 р. в Завадові к. Стрия.

По вакаціях 1899 р. виїхала до Львова, де була на станції в о. Дем'яна Лопатинського. "Мені було тоді 12 літ, і я ходила у Львові до школи — пише про ті часи у статті "Наталія Кобринська у моїх спогадах". — "Перший раз у житті була я на зборах якогось товариства. Через те з цікавістю розглядалась по домівці "Клубу Русинок" — довгій, вузькій кімнаті у домі "Просвіти" з двома чи трьома шафами книжок та довженим столом, накритим зеленим сукном. Ввічливі пані посадили мене під вікном і дали якусь ілюстровану книжку. Перегортаючи "про око" сторінки, тим краще могла я спостерігати "великих", себто коло тридцять жінок із кіл львівської інтелігенції, що засіли довкруги стояла й очікували приходу Кобринської.

Її прізвище не було мені чуже. Якраз того літа під час вакацій у моїх батьків на селі, добираючись до книжок у жовтій ясеневій шафі, в якій дітям не вільно було "бушувати", віднайшла я невеличку книжку "Перший вінок". Це був жіночий альманах, що його видали в 1887 р. Наталія Кобринська і Олена Пчілка. Із захопленням підросла взялась я читати цю книжку для дорослих... Найбільше враження зробили на мене вірші Уляни Кравченко "На новий шлях" і "Дух часу" Кобринської".

По закінченні вищої народної, т. зв. виділової школи Олена Охримович вступила до гімназії, в якій навчання вимагало від дівчини великої наполегливості і впевненості в тих часах. Вона вчилася вдома, з допомогою батька, братів і інструкторів, а потім їздила двічі на рік здавати іспити і тоді перебувала у Львові довгий час. І вже тоді включалася в громадську працю, про яку згадає в статті про Константину Малицьку п. н. "Обов'язок аж до посвяти" у збірці "Виховниця поколінь — Константина Малицька": "Як гімназистка дістала від "Кружка Українських Дівчат" почесне для мене доручення кольпортувати ту брошуру К.М. "Про жіночий рух" серед учасників пам'ятного університетського Курсу Українознавства, улаштованого у Львові 1904 р. заходом Михайла Грушевського й Івана Франка для студентів із Наддніпрянщини, які, замилюючи чуйність царської жандармерії, щоб під різними претекстами дістати папирти на виїзд за кордон, з'їхались до Львова з усіх кінців України. Тоді проф. Федір Вовк закупив у мене кілька примірників брошури і дивувався, що захоплення західноєвропейських жінок фемінізмом дійшло і до нас, галицьких українок".

Після матурального іспиту в Українській Академічній гімназії 1905 року Олена Охримович записалася, на загальне здивування, на університет у Львові, де студіювала мову й літературу. Товаришками студій на філософічному факультеті були Ольга Левкович і Марина Лучаківська. Щоб уможливити собі життя у Львові і студії, вона стала інструкторкою-настоятелькою в дівочому Інституті Руського Педагогічного Т-ва ім. св. Ольги. Не було це легке завдання для молоденької студентки, а при тому вона знаходила час на суспільну працю. У 1908 році "Кружок Українок" (перезвався так із "Кружка Українських Дівчат") став видавати місячник "Мета", присвячений змаганням жіноцтва до рівноправності. Його редагувала колегія, до якої належали, окрім Олени Охримович, також Дарія Шухевич і Ірина Січинська. Не маючи потрібної підтримки, "Мета" проіснувала всього один

рік, але її поява для дальшого розвитку українського жіночого руху мала своє значення. У 1909 р. "Кружок Українок" і "Клуб Русинок" злилися в одну "Жіночу Громаду" і Олена Охримович стала її організаційною референткою. Працювала також в Академічній Громаді, Студентському Союзі, Просвітньому Кружку, Комітеті Української Молоді, який боровся за український університет у Львові. У цій боротьбі замітна участь Олени Охримович: після арештування 116 студентів і їх голодівки відбувся процес у Відні, в якому вона виступала як свідок і в великій мірі вплинула на вислід процесу. Тоді теж заклала у Львові Секцію Студенток і була в її провіді.

Громадські зацікавлення ведуть її і до загальних організацій, до "Просвіти", де веде курси для неписьменних і виїжджає з доповідями на села, до Національного Музею, де впорядковує збірку вишивок, а в Етнографічному Збірнику НТШ друкує зібрані на Бойківщині матеріали, опис звичаїв, обрядів, пісні.

Про її провідне, а водночас безкомпромісове становище в українській справі говорить її участь у делегації українок до маршала сойму Станислава Бадені з домаганням рівних виборчих прав для жінок. Делегація складалася з трьох осіб: провідниці жіноцтва Марії Білецької, діячки Константиної Малицької і представниці молодішої генерації, студентки Олени Охримович. Перебіг розмови з могутнім тоді маршалом сойму переказує Олена Залізняк у цитованій уже статті "Обов'язок аж до посвяти" у збірнику "Виховниця поколінь — Константина Малицька" на стор. 89-90.

По закінченні університетських студій державним іспитом з української мови Олена Охримович працювала вчителькою в дівочій гімназії СС Василіянок і в учительській семінарії УПТ (Українського Педагогічного Т-ва).

1910 р. Олена Охримович вийшла заміж за Миколу Залізняка, громадського й політичного діяча та публіциста. У подружжя було двоє дітей, дочка Олена, тепер заміжня Весоловська, і син Юліян, названий у пам'ять наймолодшого брата Олени. Брат Юліян Охримович виїхав 1914 р. з нею в Україну. Це був талановитий юнак, що мав уже друковану працю. Він залишився в Україні, бо не міг виїхати в часі війни. По революції увійшов у склад Центральної Ради і загинув під час однієї подорожі, заатакований в Січеславі матросами 1919 р.

У громадській праці Олена Залізняк далі в центрі жіночого руху, побіч Марії Білецької, Константиної Малицької, Софії Федорчак, Стефанії Пашкевич, Дарії Старосольської та ін. Її

прізвище є між членами Комітету, який покликали до життя ці діячки для здійснення фонду "На потреби України", пов'язаного з надіями на актуалізацію української справи перед Першою Світовою війною 1912 р. Підписала тоді Олена Залізняк теж, разом із 8-ми визначними жінками, "Відозву до українського жіноцтва"

У 1913 р. Миколу Залізняка у висліді "процесу 101" видалили з границь Австрії як чужинця. Цей розпорядок удалося усунути. Вибух війни перешкодив намірам подружжя емігрувати до Америки.

У 1914 р. виїхала Олена Залізняк в подорож в Україну з братом Юліаном. У Мелітополі на Кримі відвідала батьків свого чоловіка. Там захопила її війна. Серед великих труднощів через Швецію дісталася до Відня, де проживала аж до 1927 року. Зараз після приїзду до Відня розгорнула живу діяльність в Комітеті допомоги раненим і полоненим воякам", який діяв під проводом Олени Левицької, а співпрацювали в ньому Ольга Басараб, Марія Дольницька та інші. В часі української державности провела один рік у Гельсінкі, у Фінляндії, де її чоловік, Микола Залізняк, був послом Української Народньої Республіки.

Після повороту до Відня включилася до жіночої організації "Український Жіночий Союз", в якому була два роки головою (1920-22), а в роках 1922-1927 активною членкою, головню в секторі преси і пропаганди та допомоги населенню в краю, що вів акцію допомоги голодуючим в Україні у 20-тих роках. Заснувала й провадила Українсько-німецьку секцію товариства. З рамени Українського Жіночого Союзу Олена Залізняк втримувала зв'язки з австрійськими жіночими організаціями, як теж і з українськими — Союзом Українок у Львові і Українською Жіночою Національною Радою в Празі. Заснувала теж Секцію студенток при студентському товаристві "Січ" у Відні і репрезентувала часто Український Жіночий Союз перед українськими громадськими та чужинецькими чинниками. У 1921 р. відбувся у Відні Конгрес Ліги Миру і Свободи, в якому взяла участь численна українська делегація. Тут постала Українська Секція Ліги Миру і Свободи під головуванням Блянки Баран. У 1923 р. брала Олена Залізняк участь у нараді Ліги Миру і Свободи в Газі, як делегатка Союзу Українок з рідних земель. З приводу трагічної смерті Ольги Басараб 1924 р. зорганізувала Олена Залізняк у Відні протестаційну акцію.

У 1927 р. переїхала до Львова, де прийняла становище директорки фахової школи при жіночій кооперативі "Труд", яку

поставила на високому рівні, працювала в Союзі Українок, співпрацювала з кооп. "Українське Народне Мистецтво", з "Кружком Ганни Барвінок", з Пластом (у ділянці організації української жіночої ремісничої молоді), була в редакційній колегії журналу "Нова Хата".

1927 року відбувся в Завадові біля Стрия, в домі о. Богдана і Анни з Мартинкових Охримовичів, з'їзд молоді родини, влаштований Степаном Охримовичем і Оленою Залізняк. У з'їзді взяло участь 26 молодих людей, крім численної участі старшої генерації. З цих молодих учасників згинulo пізніше 10 осіб з рук окупантів або померло в тюрмах, а 16 (мужчин і жінок) прожило довгі роки на Сибірі, у концентраційних таборах. Степан Охримович, син о. Богдана, діяч ОУН і організатор молоді, помер на 27-му році життя у 1930 р. по виході з польської тюрми. Його наймолодша сестра Лідія була засуджена на 10 років каторжних робіт за участь в УПА.

З приходом 2-ої Світової війни мусіла Олена Залізняк, як австрійська громадянка, повертатися до Австрії, звідкіля у 1950 р. переїхала до Канади. Тут вступила в члени Організації Українок Канади (ОУК), а з приїздом до Монреалю розвинула широку працю серед місцевих жіночих організацій. У 1956 р. ввійшла до Управи СФУЖО як референтка зв'язків, а в 1957 р. по смерті Олени Кисілевської стала головою СФУЖО і була нею до своєї смерті у 1969 р.

Упродовж останнього 20-ліття її громадське життя проходило у трикутнику Монреал-Торонто-Філядельфія, між цими трьома центрами українського жіночого руху на еміграції. На пості голови СФУЖО Олена Залізняк далі залишилася ревною й великою робітницею і співробітницею пером і ділом кожного конструктивного чинника в організаціях, які входили в систему СФУЖО. Ініціюючи і очолюючи численні почини, акції й видання Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, об'єднувала й координувала своєю діяльністю і своєю особою супротивні течії, різні ділянки й різних людей, була духовою і організаційною зв'язковою у сплетінні нашого, позначеного лініями різних поділів, організованого життя. Гідно репрезентувала світове українське жіноцтво на пості члена Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, від листопада 1967 року, і з посвятою до останніх хвилин життя працювала для українського жіночого руху, будучи сама піонером, співтворцем і невід'ємною частиною того руху.

ЖИТТЄПИСНІ НАРИСИ

Олена Залізник

ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ — ДИТИНСТВО

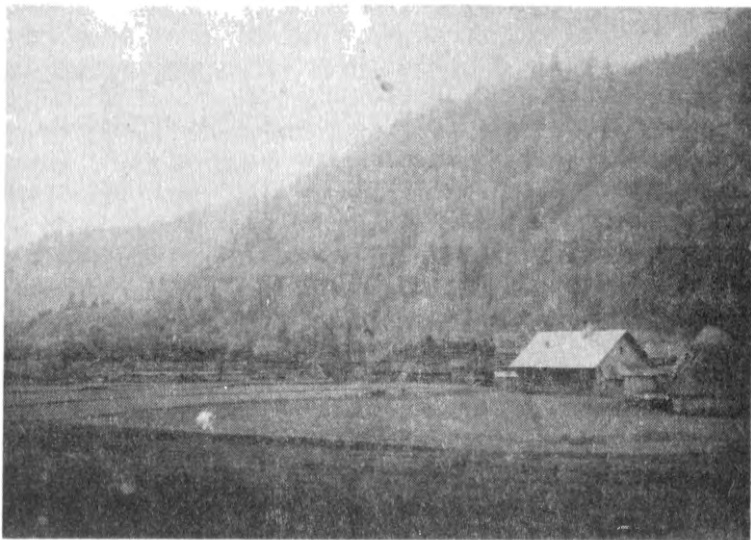
(1886-1896)

Перше десятиліття мого життя пройшло в родинному селі Сенечолі, на східній Бойківщині. Моя пам'ять сягає до четвертого року життя, але тоді мій обрій був дуже вузький і обмежувався до "нашої хати", себто до старого чотирикімнатного приходства, подвір'я, городу. Від шостого року життя пам'ятаю вже докладніше. Крізь вікно в кімнаті приглядалася, як над Обногою сходило сонце та як заходило над розлогою Основнею, що її видно було з кухонного вікна.

Напроти хати, на горі, стояла дерев'яна церква з дзвіницею, обведена дерев'яним парканом і старими кріслатими яворами. Праворуч і ліворуч хати, себто з півдня і півночі, плили на схід бистрі гірські потічки; ми звали їх по-бойківськи "звори". З горішнього кінця звору, що впливав ліворуч, з-під лісу, брали ми студену, неначе джерельну воду до пиття, а з правого, ближчого, від півночі, носили воду для господарства. Жінки прали білля на великій кам'яній плиті, а ми діти ловили рибку, бабців та здирок. Ловив власне брат Роман, а я ходила понад берег за ним у слід. Поза ті звори, місток з лівого і кладку з правого боку, до якихось п'яти літ я не зважувалася сама ходити. Правда, за містком було наше поле і сіножать, але зараз за полем, під горою починався густий смерековий ліс, що тягнувся до недалекої угорської границі. Любила я туди ходити на чорні ягоди, гриби, або йти на верх гори і дивитися на малі "забескидські" села по угорській стороні: Завійку, Тітківці, Присліп — але сама не важилась туди ходити, хіба зі старшою сестрою чи братами. Бож звісна річ, що "у границі" щось страшить.

Ні сусідська Андзя, ні наша служниця Настася не знали напевно, чи то були "опирі", "повітрулі", чи той "оссина му", але щось страшило напевно, бо всі так казали. А хіба щось буре, що пролазило у смерековім молоднику, не був ведмідь? Випав мені з рук поливаний дзбанок з ягодами, розсипались і афини. І я не

стямилася аж далеко від ягідника у нашому селі. Правда, дома сумнівалися, чи це був ведмідь, може яке теля, що відлучилося від маржини, може скотар, який збирав гриби?

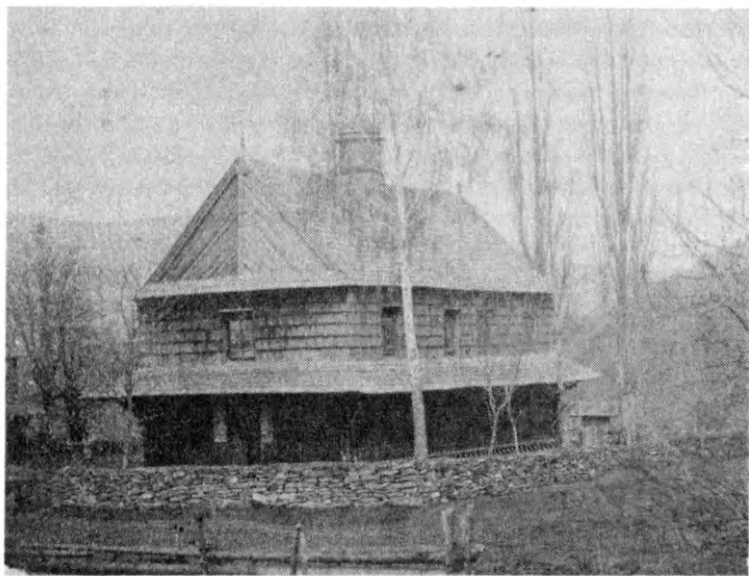
Приходство в Сенечолі

Та мене це не переконувало. **Таж** давно, як мене ще не було на світі, шпурляв ведмідь пеньками в нашого наймита Івана, а татко стріляли колись таких ведмедів, а їх шкіри ще й тепер лежать у гостинній кімнаті. Чому ж тепер не мав би бути ведмідь?

Через кладку, через звір так близько було перебігти до Анці, товаришки моїх дитячих забав. Хіба ж не цікаво було бавитися з нею старими черепками з їхніх розбитих горшків, що кращі були, ніж мамині тарелі, які стояли у новому креденсі, і виймалося їх звідтіль лиш для гостей. Хіба не приємно було подавати на них для уявних гостей пресмачні страви, зготовлені з нашої городини? Насіння лопуха — це гречана каша, а з цвіту рум'янку то був риж — з пелюсток, а пшоно зі серединок. Калачі і паски з мішеної глини були як правдиві, прикрашені вінцями і хрестами. Правда, по такій забаві сукенка й руки, а то й лице, були вимазані болотом. На такий мій вид мама не знала, чи сварити мене, чи сміятися з мене.

В північному напрямі провадила від хати стежка "в світ". Спочатку до сільської дороги, а нею аж до Вишкова, до "гостинця", широкого і брукованого, що провадив на угорський бік. Йшов він просмиком, ще за княжих часів знаним переходом через Карпати в панонський низ. Стояла там гора Городище, що вже своєю назвою пригадувала, що колись там був оборонний город. Але про це чула я аж пізніше, а тоді знала я лише, що "Городище люльку курить", себто що з хребта порослої смерековим лісом гори знімалися або опадали густі клуби білої мряки тоді, як мала змінитися погода. Спокійно "курило люльку Городище", згори дивилося на сусідній Темнатик і Менчіл. Та ми, діти, боялися, щоб Городище не віщувало нам злої погоди, бо тоді треба було сидіти в хаті, і наш "життєвий простір" звужувався до хати, стодоли, стайні, дривітні. Хоч бувало, що і в таку погоду приходили ми до хати, промоклі до нитки, якщо прийшла охота місити босими ногами промоклу глину "на будову", або ставити млин на потоці, що в час дощу був повний по береги і шумів жовто-бурими хвилями.

З шостим роком життя треба було починати навчання. Вчилась я вдома, бо в селі не було школи. Початки моєї науки не

Церква в Сенечолі

були систематичні ні плянові. Батько не мав для цього терпеливості, а мати часу. Старша сестра, яка пересиджувала дома, як тоді говорилося “паннувала”, теж не вміла вчити. Зате вона дуже гарно читала нам, мені та молодшим братам “Кобзаря”. Так, що я, не вміючи ще читати, знала вже напам’ять “Вечір”, “Тополю”, “Гамалію” і “Причинну” Шевченка, не згадуючи вже “Лиса Микиту” Івана Франка, що якраз тоді вийшов друком і захоплював дітей своїм змістом та ілюстраціями.

Тоді почало мене цікавити все, що діялося в селі, значить і дорослі, а не лише діти — мої ровесники. Я старалася пізнати всіх людей, що заходили до нас в неділю з церкви. Бо наше село в звичайному розумінні не було ніяким селом, хоч нараховувало 800 душ населення. Біля нашої церкви і нашої хати, школи і будинку, в якому приміщувався громадський уряд, були лише дві хати і корчма. Всі інші хати були розкинуті по горах, на віддалі кілометра або й більше одна від одної. Найбільше цікавили мене господарські справи, властиво все, що пов’язане було з виробництвом полотна. Залюбки я ходила “помагати” полоти і брати лен, приглядатися, як його мочуть, труть, чешуть від паздр’я. А вже таки напrawdę пробувала прясти, навивати клубки та цівки до кросен, а то й ткати, якщо мені дозволяли. Захоплювалась я дуже народніми оповіданнями, казками, переказами, піснями. Та не лише в дитинстві, але й пізніше, на 15-17-му році життя. Тоді я записувала цей фолклорний матеріал і відсилала до Львова, до Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка, на руки відомого етнографа Володимира Гнатюка. І тішилась я, коли весільні ладканки чи похоронні голосіння з нашого села появлялися на сторінках етнографічних збірників згаданого Товариства.

На десятому році життя відвезли мене до школи в Стрий. Лише раз перед тим, а саме 1894-го року, їхала я вперше поїздом до Львова на велику виставку. Вже сама їзда була тоді для мене великою подією, що її прийшлося пережити вдруге, їдучи до Стрия до школи.

В Стрию я мешкала у тітки мого батька, вдови по священику Анни Горалевич, яка довгі роки тримала на станції учнів гімназії та учениць віділової школи і семінарії. Доїздити до школи тоді ще не було можливо. Син тітки, Лев Горалевич, парох Угерська, займався якраз тоді, разом із загально шанованим у Стрию адвокатом Євгеном Олесницьким, організацією молочарської спілки “Маслосоюз”. На цю тему він багато розмовляв, приїжджаючи до своєї матері. Ці справи, як і відносини між

українцями та т. зв. "кацапами", яких у стрийському, а ще більше в скільському повітах було чимало, дуже цікавили нас, дітей.

Під час виборів до сойму, що відбувалися в будинку повітової ради, бігали ми — діти — попід вікна, заглядали до середини і старалися збагнути хто з-поміж виборців це наші, хто "кацапи", а хто "хруні"... які віддавали свої голоси на кого-небудь за намовою посіпак, що пообіцяли їм гостину в шинку.

Як у народніх школах, так і в гімназіях Стрия (і взагалі цілої Галичини) мовою навчання була тоді мова польська, не зважаючи на факт, що наприклад у Стрию був великий відсоток українських учнів, які походили із сіл, як теж і дітей місцевих міщан. Однак навчання української мови було обов'язкове у всіх школах, для всіх, незважаючи на національну приналежність учнів. Коли пригадую ті часи, то стає досадно і жалко, що українці не завжди вміли використати ті можливості, які їм прислужували на підставі законів.

А все ж таки національна свідомість зростала завдяки таким громадянам, як Євген Олесницький, о. Олександр Бобикевич, згаданий вже о. Горалевич та інші. З-поміж жінок треба згадати заслужену і симпатичну вчительку Іванну Витвицьку, яка протягом деякого часу була також головою центральної управи Союзу Українок, як теж Ольгу Тишинську-Бачинську — загально знаного, пізнішого члена дирекції Маслосоюзу. Всіх тих осіб знала я зі Стрия десяти- чи дванадцятирічною дитиною і бавилась з їхніми дітьми — одинокою дочкою Олесницького Зонею та дочкою панства Бобикевичів Ніною. Ця остання стала потім дружиною посла Західньо-української Республіки Селезінки і відомою діячкою Союзу Українок в Рогатинщині.

МІСТО СТРИЙ ПРИ КІНЦІ МИНУЛОГО СТОЛІТТЯ

(Спомин)

Місто Стрий я пізнала 1896 р., коли мої батьки відвезли мене й мого молодшого брата Остапа до народньої школи. Три старші брати були у Львові, два в українській гімназії, а один на теології. Нас молодших віддали до Стрия, куди було ближче, та й мали ми там опіку, бо мешкали у татової тітки, вдови по священику Анни Горалевичевої, яка тримала учнів "на станції", з-поміж яких декілька були її власні внуки.

Мій батько досить скептично дивився на вчення в тодішніх

дівочих школах, мовляв, "стільки хіба навчать її там, що цвенькати по-польськи". Але в Сенечолі не було школи з уваги на розкинуте положення села, а мама настоювала на тому, щоб ми ходили до школи, а не "збивали байдики" вдома. Батько не мав терпеливості, а мама часу вчити нас вдома дальше четвертої класи.

Українських дівочих, середнього типу, шкіл не було ще тоді в Галичині, за винятком недавно основаного Інституту в Перемишлі, що мав тоді теж лише виділову школу. Однак батькам, які мали вже чотирьох синів у школах, до Перемишля було далеко й утримування коштувало б надто дорого.

1. На станції у бабці

Стрий видався мені великим містом, я до того часу нікуди не виїжджала зі свого родинного села, за винятком однієї поїздки, яка тривала три дні, на крайову виставку до Львова 1894-го року, що було для мене великою подією.

Батьки моїх батьків молоді помирали в часі епідемії, що часто навідувала наші села, тому я не знала рідних дідів й бабунь, отже любила батькову тітку як рідну бабуню. Бабця Горалевичева була в Стрию замітною постаттю. Вдова по священику, ростом дуже маленька і ще на старші літа багато втратила з гарного вигляду свого правильного і симпатичного обличчя через велике збільшення щитовинної залози, що дуже прирублювало її шию.

Але поважна й тактовна, втішалася загальною пошаною й симпатією, хоч закінчила лиш чотири класи народньої школи в Болехові, навчання в якій проводилось у той час німецькою мовою. Вміла дуже добре поводитися з молоддю, себто зі своїми "станціонерами", які відносились до неї з правдивою пошаною, а то й любов'ю, бо вона ніколи не гнівалась і не сварилась, а радо й гарно розказувала нам про те, "як давно бувало". Засідало нас чотирнадцятеро або й більше дітей священиків — від третьої класи народньої школи до восьмої гімназійної включно — кругом довгого стола, накритого білою цератою, до спільного обіду чи вечері. По одній стороні стола сиділи дівчата з виділової школи, бо до гімназії дівчатам не дозволено було ходити, — по другій хлопці: на першому місці бабця, а напроти неї, на самому кінці стола три тітки, її дочки, які провадили господарство, варили, прали, робили порядки та подавали до стола. По обіді всі йшли по черзі й дякували за обід, цілували бабцю в руку. Розмов при обіді

ніколи не було, ані взагалі між дівчатами і старшими хлопцями, хіба на Зелені свята та на бабчині іменини на св. Анни, при кінці грудня. Тоді ми мали спеціально добрі страви і тістечка і могли бавитися в найбільшій кімнаті в різні товариські забави, повідсувавши набік столи. А літом на Зелені свята найбільшою втіхою було бігати по городі, бавитися в яструба і голубів та перериваного короля. На Різдво й Великдень нікого з нас у Стрию не було: всі розїжджалися на свята додому.

Почала я розказувати наперед про хату, а не школу, бо за три роки мого перебування у Стрию можу сказати, що далеко більше життєвого досвіду й зацікавлення різними справами винесла я зі станції бабці Горалевичевої, ніж зі школи.

Син бабці, о. Лев Горалевич, парох недалекого села Угерська, належав до визначних громадян Стрийщини, близький співробітник відомого адвоката Євгена Олесницького і стрийського священика о. Олекси Бобикевича, що як сотрудник у Стрию був організатором міщанства, а як любитель і знавець музики — організатором хорів. О. Горалевич був одним з основників молочарської спілки — відомого пізніше в цілій країні "Маслосоюзу".

Головною постаттю в українському громадському житті був тоді адвокат Євген Олесницький, пізніший посол до парляменту, а тоді передовий політичний діяч, знаменитий промовець, відомий із своїх здібностей і громадських зацікавлень ще зі студентських часів. У канцелярії д-ра Олесницького працював конципієнтом мій найстарший брат д-р Володимир Охримович. Як абсолювент стрийської гімназії був знайомий не лише з українською інтелігенцією та міщанством, але також з польською та жидівською гімназійною молоддю і професорами того міста. Мій брат мешкав окремо, але приходив постійно на обіди до бабуні, а о. Горалевич приїздив туди часто, щонайменше один раз у тиждень — в четвер, коли в Стрию був торговий день. В той день заходили до бабуні також інші священики, щоб відвідати своїх дітей, які були у неї на станції. Тоді звичайно велися в її домі розмови на різні громадські й політичні теми, яким я залюбки прислухалася, очевидно, не беручи участі в розмові, бо хто звертав би увагу на мене — десятилітню. А розмови велися не раз дуже оживлені й інтересні. 1897 р. відбувалися вибори до сойму, і в Стрию, як центрі тої виборчої округи, велися передвиборчі приготування й агітація. Тому що в Скільщині, з якою Стрийщина творила одну виборчу округу, було тоді багато священиків москвофільської орієнтації, які завжди могли повести селян-

виборців, і тому не було певности, чи міг би там перейти кандидат на посла українець, представники української народовецької партії уклали угоду з москвофілами і поставили в Долинщині кандидатуру професора Юліяна Романчука, діяча цієї партії, і отця Василя Давидяка, пароха Тухлі. Василь Давидяк був представником москвофільського напрямку, але не царевільського, як був тоді інший кандидат, коломиїський адвокат Дудикевич та інші поклонники Москви. Тому що українці й представники русофільського напрямку, з уваги на порозуміння, дуже зросли в силу, поляки розвинули шалену агітацію в користь представників великих посіпостей тих повітів, барона Попера і Гредлів з Відня, які не шкодували грошей на підкуплювання виборців. Але до сойму вийшли тоді обидва українські кандидати.

Мій брат Володимир займався також освідомлюванням стрийських і довколишніх українських виборців, хоч сам, мавши вже 27 років, як **неприналежний** не мав права голосу в тому повіті. Навіть з тої причини дав був стрийський староста наказ його арештувати, але хтось з канцелярійних робітників староства, знайомий брата, попередив його про те, і він цілі два дні в часі виборів не виходив з хати д-ра Олесницького, до якої поліція не мала права вступати, щоб там шукати брата, який фактично там не мешкав. Очевидно, що негайно після виборів зник претекст арештувати брата. Справи тодішніх виборів так цікавили нас всіх "стаціонарів" нашої бабуні, що навіть я, тоді учениця четвертої класи народньої школи, ходила попід будинок Повітової Ради, де відбувались вибори, щоб придивлятися та прислуховуватися, хто і де голосуватиме на наших кандидатів, а хто може "схрунути". Тоді вибори не були ще загальні й безпосередні, лише через так званих виборців, яких відповідно до числа населення вибирали в кожному селі.

2. В школі

Але я розписалась про вибори і цілком не згадую про школу, до якої віддали мене до міста. Може, мій батько й мав рацію, що легковажно висловлювався про рівень тодішніх міських жіночих шкіл. Гімназії, як державні школи, підлягали законам, рівним для всіх складових країн Австрії, і були оснóвувані міністерством у Відні. А народні і так звані виділові школи були залежні від крайової галицької шкільної влади, опанованої поляками, через те не додержувано у них приписів закону.

У стрийській дівочій шестикласовій школі викладовою мовою була польська, хоч у той час поляки не становили там більшості, бо, крім українок, було в школі ще досить багато дітей довколишніх німецьких колоністів та жидів, але їх поляки зараховували до польок. А згідно з обов'язуючим тоді законом, викладовою мовою могла бути така, якої вимагає більшість батьків з даної місцевості.

Мій брат хотів провести в тім напрямі акцію між батьками, однак стрийські міщани й різні залізничні та міські службовці не мали ще настільки національної свідомості, щоб того уперто, рік за роком домогатися. Зрештою між українками, які ходили до стрийської школи, було багато дочок з інших місцевостей, а їх батьки не мали права домогатись того рішення відносно школи в Стрию, де вони не жили. В тій школі обов'язково вчили всіх дітей української мови так само по три години тижнево, як і польської та німецької, й очевидно українською мовою вчились ми релігії.

Зразу по приході до школи з села я не могла звикнути до шкільної дисципліни, мені хотілось відповідати й запитувати щонебудь, коли захочу, а не коли дозволить учителька, і тривало кілька місяців, поки я втягнулась у шкільну рутину. Моєю господинею кляси була українка Ольга Мійська. Її батько урядовець був перенесений "зе взглендуф службових" до Західньої Галичини, тому вона виростала і здобувала освіту в чисто польським оточені і хоч уміла неправильно говорити по-українськи, то дуже часто уживала польських акцентів, а це мені було незрозуміле, як то учителька, яку хотіла я уважати за повний авторитет, не вміє добре вимовляти слова. Але вона була добра, справедлива і привітна людина, яка признавала ту свою недочаху. А раз почувалася я дуже гордо, коли про якесь слово вчителька спитала: "чи так то бендзе, Охримовічувна?"

Я вдома, на селі, далеко більше читала і знала по-українськи та вміла німецької чи рахунків, скільки було треба, але цілком не знала польської мови і ортографії і з тим мала вічний клопіт і в науці, і в розмові з "колежанками". Зрештою ми, українки, говорили між собою "по-руськи", як тоді казалось. І я цілком не могла зрозуміти, чому я до вчительки-українки повинна говорити по-польськи, коли я не відповідаю з предмету, а лише хочу запитатися її про щось. Тому, що я не вміла говорити по-польськи, одна учениця, полька Трибух сказала до мене гордо: "Я внучка повстаньца, а ти так як хлопка, бо ти цурка попа зе всі!" Те, що вона так зневажливо висловила про "попа зе всі", обурило мене так, що я, цілком не думаючи і не розмірковуючи, вдарила її

кулаком межи очі, і від тоді мала з нею спокій. Учителька не сказала мені нічого, бо та "внучка повстаньця" перша мене образила. З того першого року мого ходження до школи пригадую собі прізвиська таких стрийських українок, як Красінська, Коренець, Пиць, Дзюб'як, Верхола, Луців, Іванович, Подлуська, Мартинків, Головкевич, Леонтович, Строцька, Сеник, Яцишин та Чепіль. Були це переважно дочки священників із сіл та дочки стрийських міщан. Доїжджати до школи залізницею ще тоді не можна було. До вищих клас від мене ходили тоді Оля Вахнянин, дочка гімназійного професора Івана Вахнянина, мати лікаря Бережницького у Філядельфії, Кульчицька, мати письменниці Ірини Пеленської, Оріхівська Анна Мартинківна, дочка декана зі Скольня, пізніша моя братова з Завадова, і Ольга Слободян, дочка стрийського дяка, пізніша мати Віра, ігуменя монастиря Сестер Василіянок у Львові, яка недавно померла. Вчислюю всі ті імена моїх колишніх шкільних товаришок, бо стріянам деякі з тих імен будуть знайомі. Всі вони вже покійниці. А також впродовж не цілого року була в моїй класі і навіть сиділа побіч мене Зоня Стечишин, дочка акторів українського театру і пізніше сама визначна артистка Софія Стаднікова. Була вона дуже вродлива і дуже несмілива дівчинка, чогобудь збиралося їй на плач і п. Мійська сказала до мене, що тому саджає її побіч мене, щоб я з нею приятелювала, говорила з нею і її підбадьорювала. Була вона в Стрию коротко, пізніше перенеслася кудись до іншого міста.

В Стрию я прожила три роки, 1896-99. У вищих класах була моєю господинею класи вчителька Іванна Витковицька, тоді ще молода, енергійна, вимагаюча, але і справедлива вчителька та щира українська патріотка. Вона займалася нами — українками не лише в школі, відправляла нас завжди до церкви на Богослуження, була з нами під час екзорт, де були учениці з усіх клас, але також займалася нами поза школою. Вона належала до "Бояна" й до "Українського Касина", які улаштовували українські концерти й аматорські виставки, а Витковицька підготувляла спеціально окремі імпрези для дітей. Брали в них участь не лише діти членів "Касина", але й учениці стрийської дівочої школи, яких Витковицька притягала до того, хоч їх батьки не включалися як активні члени до української громади. Особливо старанно приготувляла вона представлення св. Миколая. Одного разу грали ми п'єску, яку написав Іван Франко і в якій, крім вище згаданих дівчат, брали між іншим участь тодішні гімназисти, а пізніші гімназіальні професори Богдан Вахнянин і Мирон

Федусевич, відомі пізніше з нашого музичного і пластового життя.

Дуже помітною подією в тому часі була для мене місія, яка відбувалася в літі під голим небом, біля церкви, на прикрашеній зеленню площі. Проповідниками на цій місії були: тодішній ігумен Василіян о. Філіас, дуже малої постави і незаметного виду, але дуже добрий проповідник, о. Давида і нововисвячений Василіяннин граф Андрій Шептицький, у відношенні до якого тоді не вживали графського титулу. Увага всіх була звернена на нього, не було ще у людей того цілковитого довір'я до його особи, яке виробилося серед українських вірних з часом. Було багато людей, які мали відносно нього якесь вижидаюче наставлення, не вірили ще тоді люди в його повернення до українського народу і стовідсоткове віддане відношення до української церкви й народу. Це я говорю про настрої тодішнього стрийського громадянства. Був він ще тоді дуже молодий і вродливий з буйною кучерявою авреолею золотистого волосся. Його глибоко продуманими й гарно виголошеними проповідями всі захоплювалися, хоч помічали, що для його глибоких думок і краснорічливих зворотів українська мова не давалася йому так легко, як це було в пізніших роках.

Для теперішніх читачів може цікаво буде почути, яким способом домагалися ми, тодішня молодь, прав української мови. За тодішнім законом мешканці австрійських країн мали право вимагати, щоб залізничні білети й всі залізничні та поштові друки, крім німецької мови, були виготовлені ще й тою мовою, якою говорили мешканці даного краю. Отже в Галичині була мова польська, українська, в Чехії — чеська і т.д. Нам, малим дітям-школярам, справляло велику приємність, купуючи залізничний білет під час нашого виїзду додому в часі свят, звертати його касирові, якщо він був надрукований лише німецькою й польською мовою, та домагатися іншого з українським написом. Деякі урядовці робили це радо, але деякі сердилися і допитували: "Хто вас такого навчив?" Між іншим, повчав нас у тім напрямі мій брат Володимир та інші члени стрийської української громади. Був теж такий закон, що батьки учнів мали право домагатися видачі шкільних свідоцтв українською мовою. Ми теж починали акцію в цьому напрямку, але не завжди було легко її провести, бо хоч у деяких клясах була меншість польок, то не всі батьки хотіли вносити до шкільного інспекторату такі заяви, а ті, що не були мешканцями того міста, мабуть, і не мали на це права.

Коли додати до того ще, що сильне й приємне враження залишилося мені з Йорданського Водохрища на ріці Стрию, де стрийські міщанки несли свячену воду в спеціальних дзбанках, прикрашених зеленим барвінком та барвистими волічками й позлітками, коли додати ще приємні літні, хоч не часті прогулянки до Вільшини, на Остерію і поїздки до села Угерсько, до о. Горалевича, то було б це менш-більш все, що залишилося в пам'яті з тих шкільних років, не враховуючи веселої події, а саме весілля мого найстаршого брата Володимира з Оленою Крушельницькою, сестрою співачки Соломії; на те весілля я їздила на Поділля до села Білої біля Тернополя.

Переживала я в тих роках й важливу для мене, дуже прикру подію — недугу черевного тифу, а на ту епідемію померло в тім часі дуже багато людей у Стрию. Моя недуга була така сильна, що ніхто не сподівався мого видужання. Це було дуже прикре не лише для моїх батьків і мого брата, що в Стрию опікувався мною, але й для доброї бабці Горалевичевої, що мала під опікою кільканадцятьох чужих дітей і дуже боялася поширення епідемії в її домі. На щастя, в її хаті занедужала лише я і її внучка Аннунця, яка перейшла недугу легко. Тоді не було шпитального примусу для хворих на тиф. — було загальне упередження до шпиталів.

СТУДЕНТСЬКІ РОКИ

У студентських рядах

З радісним почуттям і цікавістю вступала я перший раз в мури Львівського університету — восени 1906-го року, більше як пів сотні літ тому.

Старий будинок колишнього монастиря при вулиці св. Миколая був перемінений на університет в часі реформ цісаря Йосифа II. Грубі кам'яні мури, довгі коридори, витоптані протягом років, в глибоких фрамугах вікна з дрібними шибками, великі викладові залі з пустими біленими стінами і грубими дерев'яними лавками, все сіре, просте і одноманітне. Але нам молодим, що перший раз вступали в мури університету, все видавалось якесь особливе, урочисте й достойне. У цьому будинку, крім ректорату, містився теологічний, правничий та історично-філологічний відділи філософічного факультету. Природничо-математичний відділ мав новий, модерно улаштований інститут з різними

Олена Охримович
як молода дівчина

лябораторіями при вулиці Длугоша по другий бік Ботанічного саду. Окремо, при клініці мали свої викладові залі студенти медицини, а спільна для всіх бібліотека містилася при вулиці Мохнацького, також у новому будинку.

Наша молодь уважала своїм обов'язком уживати при полагоджуванні всяких урядових університетських справ лише української мови. Бо властиво, згідно з конституцією, університет був призначений для українців і поляків на однакових правах. Однак університетська влада не признавала того і не приймала, або прийнявши, звертала неполагодженими вписові друки, виповнені по-українськи. Були з того приводу різні сутички з студентами, а раз таки добре потурбували університетського урядовця Овоца. Та в мене, цілком несподівано, вийшов "утраквізм". Урядовець ректорату Сендзімеж (про якого говорили, що він був таки наш спольщений лемко Судимир) написав побіч моїх українських рядків те саме по-польськи і видав мені двомовно виповнений індекс українсько-польський. Та не довго був у мене такий унікальний документ, бо вже на друге півріччя, після студентських заворушень, т.зв. "бучі", ректорат видав розпорядження, що всі студенти — українці й неукраїнці — мусять виповнювати свої індекси латинською мовою, і видав для того нові латинські формуляри. Проти того виступали студенти "вшехполяки" з "Читальні Академіцкей", які до того часу всі свої формуляри виповнювали тільки по-польськи.

Інтересно відбувалися ті вписи на перший рік. На пультах, під стінами, а то й просто на підвіконниках виповнюють формуляри, карти впису, індекси. Майже немає дівчат і немає ні одної українки, крім мене. Передаю у віконце виповнені друки,

очевидно українською мовою, хоч знаю, що за кілька днів повернуть їх мені, не полагодивши впису, тому що на питання, писані польською мовою, йшли українські відповіді. Так роблять всі студенти, вписують по-українськи, урядовці відкидають, сердяться, що мусять двічі або й тричі переговорювати з тією ж самою особою, вислухувати від усіх студентів заяви, що українська мова рівноправна з польською і що не признавати української мови з боку ректорату протизаконно. І хоч ці новоспечені кандидати на студентів мусіли поступатись, щоб остаточно вписатися згідно з постановою студентської організації, Академічної Громади, — постійно починали вписуватися по-українськи, чим задавали великої мороки урядовцям ректорату. Студентів, що не пробували бодай вписуватися по-українськи, могла стрінути неприємність з боку товаришів, з епітетом "хруня" включно. Не додержувалися постанов студентських організацій лише студенти москвофіли, так звані "кацапи", які не належали до Академічної Громади, а мали своє товариство "Друг".

За права української мови боролись українські студенти консеквентно від останнього десятиліття XIX-го віку до Першої Світової війни. Спочатку вони пробували добитися мети легальними заходами. Першим таким виступом була так звана "сецесія", підготована і здійснена 1902-го року, коли то на знак протесту проти нехтування української мови у Львівському університеті 602 українські студенти виступили з тієї високої школи і перенеслися на студії в інші університети Австрії та інших країн Європи. В пізніших роках — 1907 і 1910, відбулися масові демонстрації львівських студентів, які закінчилися судовими процесами.

Моїм бажанням було студіювати українську мову й літературу, а також спостерігати студентське життя, професорів, студентів і студенток, яких у ті часи було ще дуже мало. Хотілось теж і самій брати участь у студентському й громадському житті. Однак предмети українознавства були автоматично поєднані з класичною філологією так, що я ходила на виклади латини до професора Кручковича, т. зв. "дзядзя", і греки до тодішнього визначного філолога Львівського університету, проф. Вітковського. У тих професорів студіювали тоді і два сини Івана Франка — Андрій і Тарас.

Професор Вітковський зазначив, раз із признанням, що Тарас Франко без попереднього приготування вільно перекладав польські тексти на старогрецьку мову і то гексаметрами.

Українську мову та літературу викладали тоді професори Кирило Студинський і Олександр Колесса. Професор Студинський, крім церковно-слов'янської граматики, викладав також полемічну літературу середньовіччя. Викладав він дуже приступно і живо. Професор Колесса, який мав опінію шевченкознавця, був тоді послом до австрійського парламенту і перебував постійно у Відні, і лише раз або двічі в місяць приїжджав на кілька днів до Львова та приспішеними темпами читав лекції, відбував семінарі і просемінарі. І тому виклади української літератури не дуже вдовольняли загал слухачів-україністів.

Я зразу ввійшла в студентське життя і до управи Студенської громади, домівка якої знаходилася тоді при вулиці Кохановського.

Студентки

В тому часі небагато було студенток у Львівському університеті, а українок лише кілька. Львівський університет почав приймати студенток 1900 року. Однак у перших роках було лише кілька українок, так званих надзвичайних студенток, тобто таких, що не закінчили класичної гімназії і не мали права вписуватися як дійсні студентки. Вони мали можливість слухати деяких викладів філософічного факультету для власного знання чи приємності. Дівчата не мали ще тоді права вписуватися на юридичний факультет, а на медичний хоч легально й могли б, то в перших роках 20-го сторіччя у Львові не студіювали медицини. Це тому, що не хотів приймати дівчат на свої виклади професор анатомії Марс, а відомо ж, що анатомію треба було вивчати зараз на першому році. Не були допущені дівчата також на технічні студії, але Політехніка була тоді окремою високою школою, не приналежною до університету. В час "сецесії" були в університеті лише три студентки українки: Олена Бережницька (замужем Будз), пізніше довголітня гімназійна вчителька природничих предметів, Володимира Матюківна, дочка відомого священика-композитора, пізніше вчителька математики в гімназії СС Василіянок у Львові. Володимира Матюківна вступила згодом і сама до монастиря і як черниця чину СС Василіянок переїхала до Південної Америки. Третьою учасницею "сецесії" була дочка священика Терешковича, яка за польської займанщини, на жаль, вийшовши заміж за поляка, не входила в ряди українських випускниць високих шкіл.

Олена Охримович

вперше у Відні

З надзвичайних студенток того часу пригадую Дарію Шухевич, пізніше дружину відомого громадського діяча і науковця Володимира Старосольського. Сама Дарія Шухевич-Старосольська відома як провідниця українського жіноцтва і член політичної партії соціал-демократів і РУП з Великої України. Обидвоє вони померли на далекій сибірській півночі, вивезені туди комуністами після Другої Світової війни. У Львові студіювала в той час Настя Грінченко, дочка письменника Бориса Грінченка і письменниці Марії Загірної, які післали свою дочку з Києва до Львова, щоб вивчала там українську мову та історію у

професора Михайла Грушевського. Настя Грінченко, теж член РУП, померла в Києві ще до Першої Світової війни. Короткий час студіювала у Львівському університеті друга революціонерка з Наддніпрянщини, а саме Катря Лоза або Лозенко. З галичанок студіювали тоді Марія Борковська, дочка тодішнього редактора "Діла", яка під час сецесії студіювала в Сорбонні в Парижі; Євстахія Тишинська, пізніша довголітня вчителька жіночої семінарії і відома діячка католицьких жіночих організацій у Львові; також була деякий час у Львівському університеті енергійна Наталка Будзиновська, яка разом з Дарією Шухевич оснувала "Кружок українських дівчат" і скомплектувала там цінну бібліотеку. Наталка Будзиновська молодо померла.

Коли я вступила в університет 1906-го року, було там не більше 5-6 студенток. Згадані вже Олена Бережницька, Матюківна, Марина Лучаківська-Стельмахів, дві сестри Чубаті — Ірина заміжня Куритовська, Стефанія Садовська і я. А з надзвичайних студентів Ольга Левкевич, яка довгі роки вчителювала і померла як професор дівочої семінарії в Перемишлі, Ольга Вояковська, Марія Нагребецька. 1907-го року доповнили ряд українських студенток: Меланія Бордун, пізніша директорка Дівочого інституту в Перемишлі, Стефанія Пашкевич, учителька географії, що відзначилася також науковою працею в цій галузі, і визначна пластова діячка та учасниця визвольної боротьби в часі Листопадового зриву, як довірена вістунка Української Армії. Померла передчасно, втративши здоров'я на засланні, куди вивезли її більшовики після окупації Галичини.

Студіювали в тому часі в Львівському університеті також Стефанія Данилевич (зам. Сенік), Стефанія Добрянська (зам. Федюшка), Марія Кузеля, Орися Величко, сестрінка Наталії Кобрянської та інші. З кожним роком прибували нові студентки, як Наталія і Теодосія Туни, Наталка Левицька, Марійка Твердохліб, Володимира Волянська та інші, з метою доповнити матуру Перемишського ліцею, а з молодших Мілена Рудницька та інші, які здавали матуру як екстерністки або в польських гімназіях. Більший і постійний доплив студенток в університет розпочався після того, як вийшли перші випускниці дівочої гімназії СС Василянок у Львові, Та незабаром вибухла світова війна і перервала нормальні студії в Львівському університеті.

У КИЄВІ

Був ясний, соняшний день, як ми заїхали на київський двірець. Це не тепер, а 50 років тому, 1914-го року напередодні Першої Світової війни. Їхали ми з великими плянами і сильною постановою докладно оглянути всі пам'ятки нашої вічної столиці Києва, зустрітися з різними людьми, відвідати, крім Києва, ще Катеринослав і Одесу, помандрувати по Криму і побувати в приморських купелевих місцевостях Алушта й Алупка, які славилися своєю красою, але не були такі дороги, як ЯЛТА. Настрій у нас був дуже оптимістичний, хоч ми виїхали зі Львова по великим СОКІЛЬСЬКО-СІЧОВІМ ЗДВИЗІ, коли то проголошено вістку про смерть архикнязя Фердинанда в Сараєві, яка викликала страх перед можливістю вибуху війни. Але такі передвоєнні хмари затяглися вже були 1912-го року і якось розвіялися, тож і цим разом ми не думали про можливість війни. Настрій на тім з'їзді був такий піднесений і святочний, а сам з'їзд випав так величаво, що годі його описати словами, можуть його зрозуміти й відчувати лише ті, які переживали ці хвилини. По з'їзді відбули ми ще прегарну прогулянку в Бойківські Карпати, що ще піднесла в нас настрій. Але зате не мали ми, мандруючи по горах, нагоди читати часописів, навіть єдиний львівський український щоденний часопис "Діло" не завжди попадав нам до рук, так що ми виїхали до Києва, коли чорні воєнні хмари почали щораз більше затягатися.

День перед виїздом я думала вже про те, щоб не вибиратися в цю подорож, але мій брат Юліян, завжди дуже делікатний і ніжний, просто накинувся на мене, що я хочу зіпсувати цілі вакації. Він, який студіював на філософічному факультеті у Львівському університеті і брав живу участь у студентському житті, постановив був із своїми колегами провести вакації так, щоб відвідувати різні частини українських земель і рівночасно навіязувати контакти із студентами тих околиць. Одна група студентів пішла в гуцульські гори, в Чорногору, щоб звідтам перейти Карпати і познайомитися з тамошніми людьми, до яких мадари не допускали українського друкованого слова. А брат мав за завдання познайомитися із студентами Наддніпрянської України, коли йому траплялася можливість там побувати. Тому то брат ніяк не хотів погодитися, щоб зі страху перед війною відкликати цю подорож, тим більше що ми в своїм оптимізмі, викликанім величавим з'їздом та прекрасною прогулянкою в Карпати, просто не припускали до себе думки про можливість

війни, а всі потрібні документи для дороги мали заздалегідь приготовані.

Сама подорож зі Львова до Києва була для нас цікава, бо все було для нас нове, хоч і не було в ній нічого особливого. По короткій і поверховній ревізії клунків й докладнішій наших паспортів на граничній станції Радивилів коло Бродів, ми пересіли у великі вагони російської залізниці, на широких рейках. По дорозі розміщувалися по широких лавках та дивувалися, що всі їхали з клунками, з постілю, подушками і кошичками з харчами, чайниками та склянками і, крім лавок, займали місця на горішніх полицях, де відразу розміщували свою постіль і вигідно лягали, хоч це був білий день. У нас такий спосіб подорожування завівся аж у часі війни.

А наше товариство, себто Ліда Залізник, сестра мого чоловіка, студентка Високих Жіночих Курсів з Петербургу, згаданий мій брат Юліан Охримович та я, не відступали від вікна й оглядали околиці. З нами був також Орест Жеребко, студент з Канади, який приїхав спеціально на Здви́г до Львова, а потім хотів побувати ще і на наддніпрянській Україні. Та він, як "брітїш сабджект" мав на всю свою подорож з Канади білети першої класи, а ми їхали третьою. Однак він не покидав нашого вагону до самого Києва. Орест Жеребко це знаний пізніший український діяч у Канаді і перший український посол до федерального парламенту в Оттаві, а тоді студент університету. Вже тоді зарисувалася у нього та прикмета, яку часто можна помічати тепер у нашої молоді. Жеребко дуже добре говорив по-українськи, як довго ми розмовляли про буденні справи. Але коли йому прийшлося розвинути свій погляд на якусь проблему і обґрунтувати його основніше, то йому не доставало відповідних слів і він замовкав. Говорити по-англійськи він не міг, бо знову з нас ніхто не говорив цією мовою. І тепер тут наша молодь, за браком запасу українських слів, зразу переходить на англійську мову, або мовчить.

Оглядаючи крізь вікно вагону просторі поля, на яких українські селяни працювали над збиранням збіжжя, ми дивувалися, що лани такі широкі, а не вузькі, покряяні галицькі нивки. Вражало нас те, що деякі селяни були бородаті та в кашкетах московського типу. Бачили ми, як по Дніпру повільно просувалися сплави дерева, яке бородаті поліщуки провадили аж до порогів, бо в ті часи наш Дніпро ще мав пороги, і ми збиралися оглянути їх. Дніпро був тоді, влітку, під час посухи мілкий, і "плоти" пливли повільно цілими тижнями.

В Києві, на станції, як було умовлено, зустрів нас Іван Лизанівський. Він був добрий знайомий мого чоловіка і шкільний колега брата Юліяна. До Києва переїхав він на прохання Михайла Грушевського зі Львова, щоб там переводити коректу "Літературно-Наукового Вістника", друкування якого переніс Грушевський зі Львова до Києва. Хоч це було вже по знесенні прославленої "валуєвської" заборони, і на Україні виходила вже від 1906-го року "Рада", почала виходити "Українська хата", друкувався "Рідний край" Олени Пчілки і появлялися різні українські збірники, то все ж передплачувати українські часописи і книжки з-за кордону було чимсь хоч і дозволеним, та не "благонадійним" для людей на якихось урядових позиціях. Тому краще було для них діставати журнал з Києва, ніж з-за кордону, зі Львова. Тимбільше, що і "Літературно-науковий вісник", і видання Наукового Товариства імени Шевченка фінансували по більшій часті жертвенні громадяни з наддніпрянської України — меценати української науки й літератури.

В Києві пробули ми п'ять днів, які зійшли нам наче одна хвилина. Відвідування історичних будівель, церков, музеїв, пам'ятників було для нас важливе й дуже інтересне, хоч ходити всюди приходилося нам пішки, бо трамваї не доходили в усі частини міста, а авто в тих часах ще не були вживані.

Незабутній вид на Подол з Володимирської Гірки, від пам'ятника св. Володимира, Софіївський Собор, рештки мурів Десятинної церкви, гробівець Ярослава Мудрого, пам'ятник Богдана Хмельницького, Золоті ворота, ті місця, де мав знайти свою смерть князь Олег від укушення гадюки, прекрасний вид на Дніпро і сама плавба по Дніпрі в човнах аж до Межигорського Спаса виповняли нам увесь час, захоплювали, давали цілу масу незабутніх вражень. На Володимирівській гірці приступив до нас цілий гурт молодих людей, як потім казали нам, учителів і кооператорів з Полтавщини, які зацікавилися нашою свобідною українською мовою, галицькою вимовою і випитували про життя українців у Галичині. А знову на площі Софіївського Собору я зустріла велику громаду селян з Полтавщини, які приїхали до святої Софії на якусь прощу. Я вмисно ходила поміж натовп, приглядалася до вишивок й одягу жінок та розпитувала, звідкіль вони походять. Я помітила, що це їх дивувало, чи бентежило, чого не могло б бути в подібній ситуації на якимсь празнику чи ярмарку в Галичині. Або вражала їх моя галицька вимова, або не були вони при звичаєні, щоб жінки з інтелігентських кіл говорили до них по-українськи. Таке саме здивування з української мови стрінуло нас

у великій ресторані під назвою "Прага". Прислуга просто дивувалася, що ми говоримо по-українськи, а Ліда, яка по Січовім З'їзді у Львові постановила не говорити на Україні ні слова по-московськи, просто сварилася з кельнерами, як то вони в Києві не вміють говорити по-українськи.

Лизанівський Іван мав допомогти нам не лише улаштуватися й оглянути Київ, але й познайомити нас з різними людьми. На жаль, був це час вакацій і багато людей виїхало було з Києва. Десь у театрі (чи не в Купецькій Саді), на вільнім повітрі, ставила п'єси Спірідона Черкасенка театральна група М. Садовського. Тоді ми познайомилися з Черкасенком, який був водночас адміністратором трупи Садовського і був дуже перейнятий справами театру. З уваги на те, що багато членів української громади перебувало на дачах, на літніх феріях, ми познайомилися, крім Черкасенка, з яким потім на еміграції жили ближче, з відомим у Києві українським меценатом Юркевичем та його двома дочками. Син його Левко, знаний пізніше під псевдонімом Рибалка, перебував за кордоном. З його дружиною Марусею, яка тепер як старенький заслужений педагог перебуває у Філадельфії і редагує дитячу сторінку в "Нашому Житті", зустрічалась я ще раніш у Львові.

У Києві я замешкала в дуже симпатичній пані, вдови по зубожілому поміщику. Дочка її Галя була студенткою Київського університету і дуже ввічливо віднеслася до мене, старалася мені, як студентці з Галичини, в усьому допомогти, показати і всюди опровадити. Особливо, крім Софійського собору, подобалась нам Київська Лавра. До того часу побувала я вже не тільки в Відні й Будапешті, але й оглядала неоціненні пам'ятки будівництва й мистецтва в Венеції, Фльоренції і Римі з їх пребагатими скарбами прегарних будівель, пам'яток ще із старовинних римських часів, з багатої доби ренесансу та модерних часів. Однак, Київ зробив на мене дуже сильне враження. Не знаю, чи впливала на те сама його краса, розміщення по мальовничих горбах і могутній Дніпро, чи втіха, що то наше рідне — але враження було дуже велике. В Лаврі ми оглядали печери ближні і дальні. Вони були значно бідніші й примітивніші, ніж катакомби в Римі, але мощі святих були добре законсервовані і самі печери дбайливо втримувані. Опроваджував нас із свічкою якийсь молодий монах і пояснював по-українськи, коли почув, що ми розмовляємо українською мовою. Заховані там мощі київського визначного Якова Чорноризця, про якого працю та впливи якраз я вчилася на викладах професора К. Студинського. Він у тому часі якраз

викладав полемічну літературу 16-го та 17-го століть. Коли ми проходили біля криниці того святця, я почала розказувати про те, що чула на лекціях, а на те монах-провожатель сказав із здивуванням: “Ви мусите бути дочкою благочинного (декана), коли аж так далеко, в Галіції, чули про Якова Чорноризця”. Ми дуже сміялися з тої його завваги.

Так скінчилося перебування у симпатичної і гостинної Галі Тимошенка, і ми, згідно з нашою постановою, вибралися на південь водною дорогою, щоб оглядати прегарні околиці довж Дніпра. Дніпро був тоді дуже малий, мілкий. Всі знали, що корабель пливе дуже повільно, отже нам ще краще — ми не поспішали і могли краще оглядати мальовничі околиці Дніпрових берегів. Та відразу на пристані стрінула нас перша несподівана неприємність — Іван Лизанівський, який мав їхати разом з нами по Україні і бути за свого роду провідника, прийшов до пристані і заявив, що він не може їхати. Воєнні настрої не стихали і він дістав повідомлення від австрійського консуля, щоб не виїздив з Києва тому, що на випадок виповідження війни йому треба негайно вертатися до Австрії. А Жеребко, який мав з нами їхати також, цілком не прийшов до пристані. Як ми потім довідалися, він негайно виїхав до Англії. Самі ми не знали, що далі робити, бо брат Юліян по зголошенні на поліції міг бути негайно інтернований, або на інтервенцію австрійського консуля відосланий до Австрії, де чекала його військова служба. Брат, що кілька разів перебув запалення олегочної, не був дотепер асентерований на однорічного охотника, що було б сталося напевне тепер, бо він мав заледве 21 рік. Тому ми рішили таки їхати далі до Мелітополя, бо знали, що там живе багато німецьких громадян, які як місцеві жителі не могли б бути всі інтерновані, отже може й австрійському громадянину не грозитиме відразу арешт. Тим більше, що батько мого чоловіка Кіндрат Залізняк був учителем математики в торговельній школі, яку своїм коштом удержували німці, від давніх часів поселені в тих околицях. Але ми всеж таки вірили, що війни ще не буде.

Дорога довж Дніпра була прекрасна. Прегарна літня погода, і ми не відривали очей від мальовничих берегів Дніпра та пристаней, що своїми назвами нагадували нам різні історичні події: Трипілля, Переяслав, Ржишів, Канів, Черкаси, Чигирин, Крем'янець. Все місця, що нагадували важливі події з історії України від найдавніших часів. В Трипільлі не було ще пороблено багато археологічних розкопок, та вже широко було відомо про древню трипільську культуру. В Каневі не думали ми тепер

переривати їзди, а відвідати могилу Шевченка в поворотній дорозі. А Переяслав не міг не нагадати нам про давні злопам'ятні часи Переяславської угоди.

В Каліберді трапилась мені дрібна, але для мене приємна пригода. На корабель, попід забору, зайшов малий хлопчина, проважаний лірника, без білету, а старого дідуса не пустили, і малий хлопчина поплив сам кораблем. Він дуже плакав, і подорожні пані хотіли його потішити і довідатися, як він опинився сам на кораблі. Та український хлопчина не розумів їхнього “как тебя звать”. А коли я запитала хлопчика “Як ти називаєшся”, то він зразу відповів “Грицько” і розказав цілу пригоду, як то він відстав від старого лірника. А друга подібна пригода трапилась мені у Черкасах. Корабель затримувався довше на кожній пристані, бо на ньому не було прохарчування, а що через посуху був низький рівень води і він їхав довше, як передбачено, то пасажири виходили до пристаней, щоб купити харчів. Всюди в пристанях чекали сільські жінки з глечиками молока, хлібом, бубликами, смачними пиріжками і городиною: огірками, помідорами та соковитими вишнями і ранніми яблуками. Купувала і я щось у молодиці у білій перемітці. А коли я розплачувалась, вона скорим рухом докинула мені кілька пиріжків і сказала: “Нате вам, панечко, за те, що говорите по-нашому”. Це був один з доказів, що й тоді подорожні, зодягнені в міську одіж, не говорили по-українськи.

Більшість публіки на кораблі були селяни, які їхали на недалеку віддаль. Всі вони говорили між собою по-українському, натомість всі одягнені не в селянську одіж, переважно жінки, говорили по-московському. Але нашу увагу звернуло те, що один старенький, сивобородий священик говорив із своєю внучкою, дуже вродливою панянкою, студенткою інституту — дуже гарною українською мовою. На кораблі їхало ще одне подружжя інтелігентів — інспектор середніх шкіл родом з Полтавщини, але працював він на заході у так званому тоді Привіслянському Краю. Вони, чуючи, що ми розмовляємо по-українському, почали до нас також так говорити, але якось боязко, нишком, щоб ніхто не почув. Чуючи, що мій брат свobodно висловлюється про всякі політичні справи, а це в нас у Галичині було на денному порядку — пан інспектор доброзичливо звертав моєму братові увагу, щоб не висловлювався так одверто про різні справи.

До Катеринослава ми приїхали під вечір. Була чудова погода, срібними хвилями мінився Дніпро, а на ньому ціла маса човнів та чайок. Молодь, що для розваги їздила по Дніпру, одчайдушно

підпливала близько до корабля, здоровила, сміялася і відбита силою хвилі з-під корабля, подавалася назад. Тут корабель причалив і вже далі не йшов. А ми й так збиралися там переночувати, щоб оглянути це вже чорноморське місто, славний музей козацької старовини і познайомитися з його директором Яворницьким, великим знавцем і любителем козацької старовини. Всі пам'ятки козацької слави робили своєрідне, незабутнє враження, а його директор — відомий ентузіяст того діла — з захопленням проводив нас по музею, все показував та давав пояснення. Прийшов він умисно на повідомлення сторожа, щоб показати експонати відвідувачам з Галичини, бо властиво музей під ту пору був для публіки закритий.

МИКОЛА ЗАЛІЗНЯК — ПОВІРЕНИЙ УНР У ФІНЛЯНДІЇ

Микола Залізняк зайняв місце повіреного у справах Української Народньої Республіки в Гельсінках, Фінляндія, восени 1919 р. Їхав туди з дружиною та 2-ма дітьми з Відня, де постійно жив. У Відні знаходився тоді уряд УНР, від якого Микола Залізняк дістав назначення на той пост та доручення зайняти його на місце Костя Лоського, який був переведений з Гельсінки до Стокгольму, Швеція, в ролі посла УНР. В ті часи подорожування було дуже утруднене для загалу громадян, але з дипломатичними паспортами УНР вдалося розмірно скоро одержати візи австрійського, чеського, німецького, шведського та фінляндського урядів, почерез країни яких вела дорога до Гельсінки. Приходилось зупинятись у столицях тих країн для полагодження подорожніх формальностей.

Їхали тоді разом, як урядовці посольства, Володимир Залізняк та Ісаак Базяк, які були в складі дипломатичного персоналу УНР у Відні. А крім того, дипломатичні паспортіві полегші міг використати також хтось з родини посла, що входив у склад допоміжного персоналу. Тож на таких правах поїхала моя кузинка Марія Дольницька, відома малярка і визначна емальювальниця, а в літі 1920 р. приїхала до Філадельфії Ольга Басараб, яка, використавши можливість дістати візу і провести відпустку в гарних умовах, залишилась на якийсь час у Чехії, в Карлових Варах, на лікуванні. Вона працювала тоді в посольстві Західньо-української Народньої Республіки, що теж мало в ту пору свій осідок у Відні при Віндмільгассе.

Триденне перебування у Празі (зупинились ми в чеському

готелі “Під золотими гусятами” було повне нових, незатертих вражень. Новопостала чеська держава розбудовувалася скорим темпом. І ту радість і гордість чехів помічалось на кожному кроці. Переорганізовано всі уряди й установи, перейменовувано назви вулиць, площ, публічних будівель, перемінювано театри, кіна та інші розвагові місця з німецьких на чеські з патріотичним чеським змістом. Ми з цікавістю придивлялися до всього, спостерігали, як народжується держава чеського народу, що без великих зусиль і без проливу крові та втрат у людях, лише завдяки особливому, щасливому збігові обставин і дипломатичному хистові керівників чеського визвольного руху, проф. Томи Масарика і Е. Бенеша, постала по закінченні мирових переговорів в Парижі як Чехо-Словацька Республіка.

З Праги вела дорога через Берлін, де перебував міністер фінансів УНР і де полагоджувано всі фінансові справи у зв'язку з zatrudненням на урядових постах. Там ми зупинилися в першорядному готелі Кайзергоф, який замовив для нас лікар д-р Кость Воєвідка, на телеграфічне доручення. Готель видався мені - для родини з малими дітьми — надто пишний і дорогий. Але була в Берліні опінія, що послові такої великої держави, як Україна, не личить замешкати в дешевому готелі, тому д-р Воєвідка постарав такий. Молодий д-р Воєвідка — тоді в мундирі вищого українського офіцера — був сином небоги моєї матері, але я до того часу його не знала. Це той самий д-р Кость Воєвідка, що його в часі гітлерівської окупації розстріляли німці в Станиславові.

У Стокгольмі привітав нас посол К. Лоський, від якого М. Залізник перебирав різні інструкції та інформації щодо посольства у Гельсінкі. Він теж уладив на честь нового товариша-посла УНР з іншої північної держави офіційне прийняття, на яке були запрошені і брали участь дипломатичні представники тих держав, що визнали були Україну. Отже представники центральних держав — Німеччини, Австрії, Болгарії, скандинавських держав і новопосталих балтицьких країн.

В Стокгольмі я була до тієї пори двічі — раз 1915 р., як верталася окружною дорогою з Криму до Відня, а другий раз 1918 р., якраз тоді, як у Берестю підписували мировий договір між центральними державами й Україною, — тому саме місто не цікавило мене, і цілком звичайною річчю було те, що проходжуючись з дитячим візочком по надбережній площі зустріла короля, який приязно махав рукою до всіх громадян, що проходжувалися опівдні, щоб скористати з кількох годин денного світла й блідих променів сонця.

ІЗ ПЕРЕБУВАННЯ У ФІНЛЯНДІЇ

Зацікавлення читачок "Нашого Життя", а особливо членок СУА майбутнім конгресом Міжнародної Жіночої Ради, що скликаний на початок літа до Гельсінкі, столиці Фінляндії, привело мене на думку написати про мої колишні знайомства з фінляндськими жінками та перебування у тій північній країні.

Зимою 1915 р. я переїздила з Криму, де захопила мене війна, до австрійської столиці Відня. Їхати приходилось окружною дорогою через Росію, Фінляндію, Швецію і Німеччину.

Проїжджаючи засніжені простори Фінляндії, я жаліла, що можу приглядатися околиці і людям лише з вікна залізничного вагону. Бо ще давніше попав був мені раз у руки журнал "Фінляндія" з багатим і цікавим інформативним матеріалом про цю країну та людей і також про фінське жіноцтво, його патріотизм та громадське вироблення. Інформації ці викликали в мене зацікавлення Фінляндією і його жінками, що перші в Європі, ще перед першою світовою війною, здобули виборчі права. До перших виборів стануло біля 90% управнених до голосування, до виборчої урни спішили селянки — з малими дітьми на руках, цілими мілями їхали на лижах старші віком жінки, відбували далеку дорогу на човнах жінки рибалок — читала я у тому журналі.

Тому, коли в р. 1919-1920 довелось мені прожити більш року в столиці Фінляндії Гельсінкі, я пильно придивлялася до життя країни, особливо до праці жінок і старалася нав'язати з ними контакт.

Багато давало мені саме зовнішнє спостереження побуту, але і труднощі, зв'язані з незнанням місцевої мови, можна було сяк-так подолати і поробити знайомства.

Багато фінляндських жінок з інтелігентських кіл розмовляли німецькою чи російською мовою, які і я знала, а з тими, що говорили лише по-фінськи та іншими мовами, приходилося порозуміватись при допомозі перекладачів. Кількамільйонове населення Фінляндії, що складається з більшої фінської і меншої шведської частини — хоч різне під расовим і мовним оглядом, все однодушне і солідарне, коли йдеться про добро їх батьківщини.

Загартовані в багатовіковій боротьбі з суворим північним підсонням та морською стихією — тверді і завзяті, так само завзято і витривало обстоювали права своєї землі на самостійне життя.

Говорив мені один фінський журналіст: "Наша країна не має

багатого чорнозему, як Україна. Фінляндія — це камінь, ліс і вода. Багато труду і мозольної праці коштує нашим людям оце безнастанне змагання з природою, щоб добувати засоби, потрібні на привіз хліба, якого у нас не вистає, та на культурну розбудову країни. Але ми це робимо — наш шляхетний граніт іде на величаві будівлі Берліну й інших великих столиць Європи, наші струнки сосни, найкращий матеріал на корабельні щогли — знані далеко, мандрують аж до доків Александрії на африканському побережжі та інших портових міст, де будують кораблі. А море-вода це рідна стихія наших моряків і рибалок, джерело заробітку і прожитку. Наші очайдушні моряки, засмалені вітрами і гонені морськими хвилями — іноді аж брутальні, але дбають про свою рідну країну. Вони цілими роками скитаються по океанах на своїх транспортних вітрильниках та перевозять всякі добра з одної частини світу в другу; кожний п'ятий фін це моряк — вода їхне живло. Сама назва нашої батьківщини: "Суамі" означає — "країна тисячі озер". І ми любимо ту нашу всіяну озерами "Суамі" і готові боротися за неї з кожним, хто зазіхає на неї.

Тодішня Фінляндія лише що недавно, по упадку царату, звільнилася була зпід непрошеного опікунства східнього сусіда; з "автономного" великого князівства володарем якого був кожночасний російський цар, стала незалежною республікою.

Московські більшовики намагалися і там, як на Україні, завести радянську владу, але фіни об'єднаними силами, під проводом Маннергейма виперли тих своїх "прихильників рад" на російську територію, а у себе створили самостійну республіку.

У всіх ділянках життя велася невтомна, наполеглива праця над організацією і розбудовою нової держави.

І з чужинним світом фіни поглиблювали і поширювали свої господарські і торговельні взаємини та встановляли дипломатичні зв'язки.

В першу чергу із своїми сусідами — скандінавськими країнами: Норвегією, Швецією та Данією і новоствореними прибалтицькими державами Латвією, Естонією, Литвою.

До Гельсінкі приїздили звідусіль дипломатичні представництва, було і посольство Української Народної Республіки. З пошаною і прихильністю ставилися фіни до української держави як до свого природного союзника, містили у своїй пресі багато інформацій про Україну — про її історію, культуру і тодішнє політичне положення і добре розуміли ту небезпеку, що загрожувала Україні від московського більшовизму.

з човнів. І закутані фінські селянки на вузьких санях із своїм добром та професійні перекупки при своїх страганах.

Покупці — міські жінки — ділові і скромно одягнені — такіж скромні й обраховані їхні закупи. Щоденний харч пересічної фінської родини це набіл, вівсяна каша і хліб-паляниці (нагадувалися бойківські ошипки), картопля передусім і дешева риба, селедці і головно дрібна риба "салака" — їхня національна страва.

Приглядалась я до місцевого побуту не лише у столиці. Відвідини у заможного хлібороба Каскінена, що жив на острові — з Гельсінкі кілька годин їзди кораблем — дали змогу побачити патріархальну хліборобську родину, сільську хату і господарство. Господар, тоді посол до парламенту з аграрної партії, гостинний і привітний, дуже цікавився господарськими справами України.

У присутності там нашої емалієрки Марійки Дольницької замовив картину з українського сільського побуту. Молода, початкуюча тоді малярка сповнила його просьбу, і згодом на стіні вітальні висіла картина: українські сільські дівчата при криниці.

Серед сільської природи прожила я з дітьми кілька тижнів у літницькій місцевості Гранкуля біля Гельсінкі, серед соснового лісу. Тоді була там зі мною Ольга Басараб що приїхала з Відня і любивалася лісною тишиною.

Я відвідала старе східньофінське місто Віпурі (Віборґ), що враз з Карелією і багатим копальняним центром Петсамо мусіли фіні віддати Росії — після останньої війни. На північний захід була я найдалі в місцевості Карунгі на шведській границі.

Найбільш цікавою була плавба кораблем вздовж берегів безчисленних озер, получених з собою сплавленими каналами та природними проливами. Більш тижня я придивлялась прибережним лісам, пристаням і під час причалів населенню цієї корінно-фінської частини країни.

Мальовничі околиці Саванлінни; старовинний замок Оляфсбург; велична своєю силою і могутнім шумом Іматра — суперниця Ніагари, найбільший водопад Європи; і менший, але більш природний та дикий водопад Валінкоскі. І знане Пункахарійо; оглядаючи його, пригадувала я виклади геології нашого географа, професора Степана Рудницького, про леднякову добу, мандрівки льодовиків і морени, про це ж саме Пункахарійо.

Не багато у нас писалося про Фінляндію і її мешканців.

Особливо в красному письменстві і не знаю, наскільки їхні письменники займалися українською тематикою і як зображені в них українці. Але в книжці Івана Лободи з фінсько-більшовицької війни: "Вони прийшли знову", виданій у 1953 р. в Вінніпегу, дуже живо і пластично описує автор ту велику трагедію, що відігралася на оборонній лінії Маннергайма, де в засніжених, ледяно-морозних пустелях фінських лісів зустрілися неуступчиві й немилосердні супроти ворога фіни й українські відділи червоноармійців, вислані на фінський фронт Москвою, щоб "менші брати" винищували себе власними руками.

СЕРЕД ФІНСЬКОГО ЖІНОЦТВА

У Гельсінкі я мала нагоду познайомитися з фінськими жінками, рядовими громадянками і такими, що стояли в осередку культурного і політичного життя країни.

Всі вони природні і безпретенсійні в поведінці, дуже скромні в одязі і способі їхнього життя, демократичних переконань. Аристократичні звички жінок шведського роду зникали в міру того, як люди їхнього походження переставали мати значення панівної верстви. Практичні у підході до життєвих проблем, добрі і дбайливі господині, у хатах порядок і зразкова чистота. Майже всі виспортовані й загартовані, по вдачі тверді і завзяті, вимогливі до себе і до інших, мали пошану у своєму громадянстві. Часом помічалось недостачу не лише зайвої сентиментальності, а й жіночої лагідності і ніжності, що не раз так чарує у вдачі українських жінок. Але часто думаю, що українкам здалось би дещо твердості і завзяття фінських жінок. Особливо тепер, у жорстоку добу нашої сучасності, коли нікому не вільно казати "моя хата скраю" і тихою голубкою заховатись у своєму родинному гнізді.

До Міжнародної Жіночої Ради належали фінські жінки від перших років її існування. Піонеркою їхнього жіночого руху була Александра Гріпенберг. Належали фінки також і до числа тих, що вийшовши з Міжнародної Ради як більш консервативної організації, створили т.зв. Суфраж, себто Союз для боротьби за політичні права жінки. Я пізнала голову фінського відділу цієї організації Зештрем (Seestrom), одну з десяти основниць того великого міжнародного союзу. Також у тій організації я познайомилась із д-р Маїкі Фріберг, першою фінською лікаркою, що покінчила медичні студії в Цюриху — як наша Софія

ЗРІЛІ РОКИ (1915-1939)

Приїзд до Відня (1915 р.)

Вибух першої світової війни у 1914 р. застав Олену в родині свого чоловіка на Криму, куди вона виїхала із своїм братом Юліяном. Як чужим громадянам їм грозило коли не ув'язнення, то виселення в "не так віддалені місця" імперії. Олені вдалося уникнути того. Її як жінку обміняли за іншу особу в подібному становищі. І тому вже з початком 1915 р. вона знайшлася в межах Австро-Угорщини. А що її тісніша батьківщина Галичина була тоді зайнята російським військом, то вона подалась до Відня, де тоді був великий осередок українського життя. У Відні проживав тоді її чоловік Микола Залізняк.

Не маємо спогадів Олени Залізняк з часу цієї подорожі. Це була б цікава картина тодішніх умовин війни і міжнародніх взаємин. Але щоденної української преси тоді не було, отже й не мала вона тоді можливості надрукувати такий опис. А багато пізніше це вже не було актуальне.

У Відні згуртувалось тоді багато близьких приятелів і рідні. Це були в першу чергу подруги з Перемиського Інституту, колишні віденські студентки Стефанія Савицька і Ольга Басараб. З-поміж свояків зустріла вона сім'ю Дольницьких, які постійно проживали у Відні, а їх доньки Іза і Марійка були майже її однолітками. Отже було багато товариського й родинного контакту, і перебування на чужині так не відчувалось.

Олена й Микола Залізняки замешкали в пансіоні. Внедовзі знайшли помешкання на вул. Вінценца, куди перебрались. Хоч у рр. 1916 і 1917 вже частина еміграції почала повертатись на рідні землі, проте для них такого не передбачувалось. Зайняття Миколи Залізняка затримувало його у столиці. А для Олени тут сповнилось одне з її життєвих призначень, вона стала матір'ю.

9 травня 1917 р. народилася її донечка Оленка. Це було великим переживанням для молодих батьків. Збереглася метрика народження, виставлена посольством Української Держави у Відні. Тут перший секретар посольства потвердив, що дочка таких то "громадян Української Держави" Олена Залізняк

Олена Залізняка зі своєю матір'ю Анною Охримович у Відні

народилася і тим самим стала громадянкою України. Посвідчення двомовне.

Скоро потім, бо 15 вересня 1918 р. народився молодому подружжю син Юліян. Двоє малих дітей було великим обтяженням для молодої матері. Ще й у воєнному Відні, де харчу й опалу бракувало. Але ці вимоги додавали Олені сили. Вона вміла шукати й роздобувати.

Не зважаючи на ці материнські обов'язки, Олена слідувала, а то й брала участь у громадському житті, і про це буде мова в наступних розділах. В їх мешканні далі зустрічались видатні особистості. Коли піросли діти й подружжя Залізників повернулось до Відня в 1920 р. з Фінляндії, виринула потреба кращого приміщення для них усіх. Тоді то вони закупили хату з добрим куснем городу у Мауері, недалеко Відня. У 1922 р. переїхали вони туди, і Оленка почала там ходити до школи.

Знов ця хата стала центром українського життя. Щосуботи чи неділі приїздили студенти, які любили подискутувати з Миколою чи пошукати чогось у його великій книгозбірні. Бували приятелі Андрій і Анна Жуки, з якими зжились вони ще в перших часах еміграції. Приїжджали й свояки Дольницькі, щоб поговорити про давні часи. (Д-р Антін Дольницький, правник, нарисував родинне

дерево Дольницьких і Охримовичів і любив його доповнювати новими даними).

Одного дня завітав до цієї хати і найбільш достойний гість — митрополит Андрей Шептицький. Його мета була стисло окреслена: він хотів оглянути й закупити бібліотеку Миколи Залізняка. Це вже було в тому часі, коли родина не мала постійних доходів, і треба було шукати заробітку.

Комітет допомоги раненим і полоненим воякам

У тому часі діяло у Відні декілька організацій. Жіноцтво об'єдналось у Комітеті допомоги раненим і полоненим воякам-українцям, що постав наприкінці 1914 р. Мета його була передусім гуманітарна, як це видно з його назви. Таке товариство найскоріше могло дістати дозвіл на існування в воєнному часі. Але в дійсності воно мало мирні громадські завдання. На початку війни і в дальших роках прибувало до віденських шпиталів багато ранених вояків, а між ними багато українців. Спершу це були ранені з галицького, а пізніше і в італійського фронту. Не знаючи німецької мови або знаючи її дуже мало, вони не могли розмовитись, а навіть залякані не подавали своєї національності. Отже і їх вишукував Комітет у шпитальних списках і оточував своєю опікою. Їм приносили українську пресу, тяжко хворим треба було читати й писати листи до рідні. Члени Комітету були посередниками між раненими і шпитальним персоналом, і ті нещасні (а привозили до Відня лиш трудніші випадки) відчували в них якийсь захист. Для виздоровців була потреба окремої підтримки. На Різдво, Великдень і з нагоди Шевченківського свята влаштовували для них невеликі концерти при допомозі добрих мистецьких сил.

Другим завданням Комітету була допомога Українським Січовим Стрільцям. Підтримка ранених, її характер і спосіб допомоги не відрізнявся від вище згаданих заходів. Але сама формація Легіону користувалась признанням і увагою Комітету. Як пише про те сама Олена:

“У Відні формувались нові сотні УСС. Для них улаштував Комітет прощальні вечори, дарував відзнаки і прапори — тоді ще з левом, а не тризубом. Для стрільців у полі вислав Комітет святочні дарунки і спеціально для них видавані календарці та листівки роботи О. Кульчицької. А тим, що були у Відні, влаштовували традиційні українські свят-вечори і свячене”.

Олена Залізняк написала спогад про працю Комітету

Допомоги, членом якого вона стала ж у його 20-ліття (див. "Нова Хата", ч. 2, 1935). Вона згадує про жінок, що його провадили і в ньому працювали. Головами Комітету були Олена Левицька, Ольга Ціпановська, Н. Новотна і М. Каранович. З-поміж членок вона вирізняє Ольгу з Левицьких Басараб. Ця молода тоді вдова, поражена горем утрати любого чоловіка, знайшла в тій праці для тих нещасних душевне відпруження. Вона вела постійні курси української грамоти й історії у великому шпиталі на Грінцінгу, а також вчила українців у таборі інвалідів. Для виздоровців, що могли самі ходити, вона провадила читальню й бібліотеку, де щоденно випозичала книжки, дораджуючи відповідну лектуру.

Треба згадати також інших працівниць, що діяли в тому Комітеті. Це були сестри Іза і Марія Дольницькі, Марія Громницька, Меланія Бордун, Ірина Лежогубська, Дмитеркова, Кудрикова, Матковська, Пулліхова, Каштанюківна. Довголітньою секретаркою була Дунчишин, відзначились у роботі Олена Кисілевська, Марія Білецька, Марія Левицька, Трильовська. Склад Комітету постійно змінювався, бо багато родин поверталось на звільнені українські землі, а натомість прибували нові емігранти з інших міст Австрії.

Праця Комітету протягнулась і поза роки війни. Коли після капітуляції Австрії повертались вояки з італійського фронту, членки Комітету повнили службу на станціях у Відні. Воєнний стан між поляками й українцями в Галичині не дозволяв їм повернутись, отже треба було спрямовувати їх іншою дорогою додому.

Останньою головою Комітету була Олена Левицька, яка зберігала його функції яко мога довше. Перестав він діяти вже на початку 20-тих рр., коли заснувався Український Жіночий Союз.

Олена Залізник не була весь час активною у Комітеті, частинно через виїзди, а також в наслідок материнських обов'язків. Але в перших роках вона вкладала в його завдання багато зусиль, а й пізніш була з ним у постійному зв'язку. За її словами "в обставинах емігрантського життя і відірваних, неповних вісток з рідного краю — та робота була не лиш потребою душі українського жіноцтва, але й потребою хвилини".

Літо у Скандинавії

Віденські українці живо сліdkували за подіями у світі, а передусім в Україні. Револуція в Росії, створення Української Центральної Ради, видання універсалів — це лиш посередньо доходило до столиці через чужу пресу. Але після Берестейського договору у лютому 1918 р. уже відкрився кордон, і військові, а потім і політики могли побувати в Києві й привезти відомості про плани й настрої молодого української держави.

Це все живо сприймалося й обговорювалося в колах українських парламентаристів, що жили тоді у Відні. Війна протягалася і становище центральних держав не було світле. Але вибух революції у Росії віщував новий її зворот, а передусім нові вигляди й можливості для України.

Весною 1918 р. трапилася нагода виїхати до Швеції. Микола Залізняк мав певні завдання у тому часі виконати в неутральній країні, а Стокгольм до того чудово надавався. Тут сходились нитки різних впливів, а близькість до тодішньої Росії давала змогу знаходити людей звідтіля. Його дружина Олена радо скористала з тієї нагоди. Хотілося також вирватись з понурого, виголодженого Відня, що вже відчував тягар кількалітньої війни.

І справді — тих кілька місяців, проведених у Стокгольмі, стали для неї світлим спогадом. Велике, гарно положене місто, багате в музеї і галерії, море в сяйві ясних, північних ночей, привітні люди, безжурність неутральної країни — це все було радісним відпруженням для них. Олена не подорожувала сама. Окрім чоловіка, була з нею також подруга Ольга Басараб. Пам'ятаючи про її велику життєву втрату та велике громадське навантаження, Олена подбала про те, щоб Ольга могла відпочивати разом з нею у цій північній столиці.

Скоро проминули їм ті місяці. Не тільки оглядини міста (найбільше захопив їх музей просто неба "Скансен"), але й зустрічі з новими і цікавими людьми оживляли. А в пляхах Миколи Залізняка було саме пізнання різних політичних і культурних діячів, інформаційна робота і переговори. З оповідань Олени Залізняк знаємо, що там вона пізнала групу інтелігентів-індусів, що далеко від своєї батьківщини жили і працювали.

Отак повернулись вони, збагачені враженнями. Тому й не диво, що коли в 1919 р. Миколу Залізняка йменовано послом Української Народньої Республіки в Фінляндії, Олена охоче погодилась товаришити йому. Дорога була важка, бо в повоєнній розрусі поїзди й кораблі не ходили точно. А тут прийшлося

**Фото із Стокгольму з нагоди
переїзду митрополита Шептицького у 1917 р.**

**Зліва стоять: Володимир Бандрівський — працівник пресового бюро,
єпископ Йосиф Боцян, Модест Менцінський — оперовий співак,
Микола Залізняк — організатор бюро
Сидить спереду митрополит Андрей Шептицький**

подорожувати з малими дітьми! Але перемогла охота пізнати й цю країну півночі і придбати в ній приятелів для молодії української держави.

Про цю її подорож маємо її власні спогади. З подружжям Залізняків і їх дітьми та двома урядовцями посольства їхала також Марія Дольницька, пізніше відома малярка. Вона входила в склад допоміжного персоналу. Зупинками на їх шляху була Прага, Берлін і Стокгольм, бо всюди треба було доповняти візи на дипломатичних пашпортах.

Гельсінкі — це не був Стокгольм. Це не була радісна, багата столиця, в якій ніколи не було неволі, а тільки вияв багатії культурою й господарством країни. Фінляндія жила у відвічній

боротьбі проти поневолення — спершу шведами, а пізніш росіянами. А тепер тількищо оборонилася проти нападу більшовицького війська, що хотіло відновити поневолення цього колишнього автономного князівства. Отже країна поволі підносилася з воєнних турбот і потрясень.

Олена Залізняк прожила в цій країні з родиною більш як рік. За той час старалась пізнати і зглибити дух фінського народу, що був природним союзником України. У своїх спогадах вона дає повну картину їх життя і змагання. Знов удалось їй пізнати багато провідних людей — послів до парляменту, журналістів, кооператорів. А передусім вона шукала зустрічі з жінками. Про фінський жіночий рух вона була вже поінформована давніше — адже фінки перші в Європі дістали право голосування до самоурядових установ! Тому й старалась вона пізнати голову фінської складової організації МЖСоюзу п. Зештрем, одну з перших лікарток у Фінляндії д-р Маїкі Фріберг, провідницю робітництва Мііну Сепеле. Вдалось їй побувати в домі кількох письменниць, де з подивом оглядала їх устаткування, прикрашене народнім мистецтвом Фінляндії. Окрім зустрічі з людьми, вона старалась пізнати також країну. Відвідала старе фінське місто Віпурі, побувала в фінському селі Грануля, де замешкала на літо, відбула подорож кораблем вздовж фінського побережжя аж до шведської границі, оглянула найбільший в Європі водоспад Іматра. Разом з Ольгою Басараб (бо й сюди запросила її відпочити улітку 1919 р.) пізнали життя- буття великого міста. Зацікавило їх те, що фіни так замилювані у своєму народньому мистецтві і так вміло застосовують його до свого міського побуту.

Так закінчилось перебування у Фінляндії. Багато аналогій насувалось тут із визвольною боротьбою України, багато рис знаходила Олена Залізняк у вдачі народу, що нагадували їй наші. З охотою й радістю говорила вона про Фінляндію і шукала завжди зустрічі з її представниками.

Український Жіночий Союз

Ми вже згадували про Відень, як один з центрів нашої еміграції в тому часі. Склад людей змінювся, залежно від воєнної і політичної ситуації. З хвилиною, коли закінчилася Перша світова війна і добігала до кінця наша визвольна боротьба, у Відні

**Фото з Мауєру, 1923 р.
Олена Залізняк
у народному вбранні.
Перед нею П діти —
Оленка і Юлія**

зосередилась велика частина еміграції з центральних земель України.

Комітет Допомоги Раненим і Полоненим Воякам припинив свою діяльність, коли вояки повернулись додому по закінченні воєнних дій. Він продовжував ще деякі свої акції, але це була лиш часткова праця. Оживлена діяльність українських еміграційних осередків і потреба співпраці з жіноцтвом в Україні спонукала жінок згуртуватися в іншій формі. Такі гурти постали в Празі і Берліні п.н. Українського Жіночого Союзу. А 18 червня 1920 р. відбулись засновні загальні збори такого товариства у Відні.

Не маємо точних даних, хто дав ініціативу до того. Завдяки книжці протоколів, яка збереглася, знаємо, що зійшлося біля 25 жінок. Олени Залізняк у тому часі не було у Відні, бо вона ще перебувала з чоловіком і дітьми у Гельсінкі. Зі списку першої управи товариства можна догадуватись, звідкіля вийшла та

думка. Головну промову про потребу такого товариства виголосила Мілена Лисяк-Рудницька; між присутніми була Ольга Басараб, Олена Степанів, д-р Надія Суровцова, Софія Мурська, Ольга Федак. До управи увійшла також Олена Левицька, яка колись очолювала Комітет допомоги раненим і полоненим. Отже можна сказати, що це був поважний жіночий актив, що об'єднував у своїх заходах давніх громадських діячок з новими силами.

Фото з Мауєру, 1925 р.

Олена Залізняк

з дітьми Оленкою і Юліаном

Головою Українського Жіночого Союзу обрано на тих зборах д-р Марітчак-Яськевич, молоду лікарку. Одначе вона незабаром повернулась на рідні землі, і вже на чергових надзвичайних загальних зборах 19 жовтня 1920 р. головою стала Олена Залізняк. До нової управи увійшли, окрім неї — Неоніля Селезінка, Софія Дністрянська, Блянка Баран. Отже товариство згуртувало цінні, громадськи вироблені одиниці. Пізніше прибули Марія Донцова, Стефанія Савицька, Ганна Жук, Харитя Кононенко.

Так почало діяти товариство, що дало свій великий вклад в український жіночий рух. Під керівництвом Олени Залізняк та її інших своїх голів воно гарно розвинулось, дало ряд цінних починів і з різними, незалежними від себе перервами існує й дотепер.

Із спогадів Олени Залізняк про ті віденські часи знаємо, які

**З мешкання О. М. Залізняка в Відні:
Зліва сидить малярка Марійка Дольницька, далі Олена Залізняка
з донечкою Оленкою, а справа Ольга Басараб**

моменти залишились їй у пам'яті. Вона не раз підкреслювала, як це було трудно зговоритись у громадській роботі галичанкам із наддніпрянками. Вперше зішлись вони в одному товаристві при тих самих завданнях. На центральних землях не було традиції жіночих організацій, і молоді жінки, які прибули звідтіля, переходили громадський вишкіл в студентських гуртах або в підпіллі України з Галичини вже мали за собою досвід у громадській роботі, але здебільшого харитативного змісту. А тут вирости перед ними нові завдання, як участь у керівному центрі українського життя, Всеукраїнській Національній Раді, або здобування розголосу для української справи серед австрійських жіночих організацій.

Атмосфера українського еміграційного центру не буде пригожа для скорого порозуміння українських сил. Двоподіл між проводом УНР і центром уряду ЗУНР був ще дуже живий після нашого програшу. Взаємні обвинувачення і підозріння утруднювали дальшу роботу. Це відбивалось також на праці Українського Жіночого Союзу.

Цікавий приклад такої розбіжності дали Надзвичайні

Загальні Збори Українського Жіночого Союзу 15 січня 1921. Їх скликано спеціально для проголосування участі у Всеукраїнській Національній Раді, громадській репрезентації українського народу. Цей найвищий коаліційний чинник мав складатися з 75 членів, у тому 45 з центральних земель України, 18 з Галичини й Буковини, 7 з Кубані, а 5 членів від міжтериторіальних організацій, себто 2 від Ліги Обнови України, а 3 від Українського Жіночого Союзу. Загальні Збори довго радили над тим, як вибрати відпоручниць відповідно до їх походження. Виглядало б, що повинні бути дві наддніпрянки й одна галичанка. До того ще ускладнилась справа тим, куди зарахувати Олену Залізняка? Двічі вирінуло це питання, де вона хоче належати. Народилася й виросла в Галичині, але за чоловіком повинна вважати себе наддніпрянкою. Олена Залізняка відповідала виминаюче. У дискусії вияснилась ще одна обставина. Виявляється, що в самому проводі ВНРади не було ясного погляду на те. Галицькі провідники взагалі не думали запрошувати Українського Жіночого Союзу, себто представниць українського жіноцтва, а зробили це під натиском наддніпрянців.

Представницями Українського Жіночого Союзу обрано Мілену Лисяк-Рудницьку, Олену Залізняка і д-р Надію Суровцову, а їх заступницями стали Олена Галаган, Олена Левицька і Ольга Басараб.

Коли розбіжність між наддніпрянцями і галичанами була притаманною всій українській громаді в тому часі і то не тільки у Відні, а всюди там, де вона діяла хоч напів вільним громадським життям, то в Українському Жіночому Союзі зарисувалася ще одна лінія поділу. Це торкалося програми товариства. Ще на основних Загальних Зборах у промові Мілени Лисяк-Рудницької розгорнено плян дії товариства. Бесідниця проаналізувала теперішнє становище жінки, яка щоправда отримала рівноправність, але зовсім не є готова користуватися нею. А суспільство також не вважає її рівноправною. Отже завданням жіночої організації є виховати зрілу громадянку, яка уміла б у теперішньому трудному політичному становищі нашої батьківщини діяти на її користь. "Ідейна платформа УЖСоюзу — це об'єднання національної ідеї з еманципаційною", так зазначено в протоколі тих зборів.

Оця настанова проводу товариства не зовсім була сприйнята членством. Підсвідомо більшість його тяготіла до гуманітарної роботи, в якій була вже вишколена. Хоч товариство намітило вже

26 жовтня 1920 р. свій план праці у змислі вище згаданих напрямних, то впродовж першого року переважали поточні завдання допомоги, за які членство охоче бралось. Раз-у-раз треба було пригадувати оту основну настанову, для якої засновано товариство.

Це одна трудність заіснувала від самого початку в структурі товариства. Вже тоді виринула думка поділити членство на секції. В таких секціях окремого призначення членки гуртувались би за своєю вподобою і виконували б відповідну для себе роботу. Це дозволяло б на багатогранну діяльність і притягало б якнайбільше членства до роботи. Кількість секцій можна ствердити щойно з пізнішого опису діяльності товариства. Бо в перших роках, що про них тут мова, їх прибувало й убувало та й назви секцій мінялися. Це були — мистецько-забавова, виховна, видавнича, допомогова, культурно-навчальна, пресова, організаційна, українсько-німецька. На засіданні 2 листопада 1920 р. обрано головою культурно-навчальної секції Мілену Лисяк-Рудницьку, пресової д-р Надію Суровцову, організаційної Олену Левицьку, допомогової Блянку Баран, українсько-німецької Олену Залізник, товариського життя (так перезвано мистецько-забавову) Ольгу Федак. У дальшому голови мінялись, але це не мало значення для пізнання цієї системи праці.

Трудність її полягала в тому, що секції розпочали свою діяльність, не маючи відповідного правильника, а в статуті була про секції лиш побіжна згадка. Отже новизна цієї схеми та й згадана вже різнородна ментальність членства спричинювали великі труднощі. Це непорозуміння в першу чергу відбивалось об авторитет голови. І тому бачимо, як Олена Залізник раз-у-раз старається тому зарадити. Бо в працю секцій, що обіймали широкий засяг, вплилися також жінки з колишнього Комітету Допомоги Раненим. Вони мали за собою перевагу великого досвіду і добре знання віденського ґрунту, отже старалися в Українському Жіночому Союзі домінувати. Це й стверджує Олена Залізник у своєму звіті на загальних зборах 23 травня 1921 р. Вона каже, що не зважаючи на намір основниць впровадити нові ділянки у працю УЖСоюзу, як культ. освітню й преси та пропаганди, найбільшу діяльність проявили секції з харитативними завданнями. Ці секції провадили Олена Левицька і Ольга Федак.

Одначе не слід відмовляти також успіху й тим новим ділянкам, що їх започатковано в УЖСоюзі. Згадана вже секція

преси й пропаганди влаштувала інформаційний вечір для віденської секції Міжнародної Ліги Миру і Свободи, щоб назвати тільки один з її виступів. Також секція культурно-навчальна дала ряд відчитів і дискусійних вечорів під проводом Мілени Лисяк-Рудницької. У тому 23 грудня 1920 р. Олена Залізняк промовляла на тему "Жіночий рух у Фінляндії", а 17 лютого 1921 р. вона розгорнула тему "Тип українки-інтелігентки" на дискусійному вечорі. Обидві теми були їй близькі й напевне добре опрацьовані. Зміст першого вечора можемо собі уявити, читаючи її спогад про Фінляндію. А постать українки-інтелігентки вона напевне могла найкраще опрацювати, знаючи галицьку і наддніпрянську Україну.

З-поміж дальших подій, що торкнулись товариства, а радше його зовнішніх взаємин, є вступлення до Національної Ради Українських Жінок. Вперше порушено цю справу на Надзвичайних Загальних Зборах 19 жовтня 1920 р. і там постановлено — з певними передумовами — визначити туди представницею Олену Залізняк, а заступницею Ольгу Галаган. Національна Рада Українських Жінок постала в Кам'янці на Поділлі в час перебування там нашого уряду. Метою її було згуртувати різні жіночі організації на те, щоб пізніше увійти в члени Міжнародної Жіночої Ради. Це й сталося на Конгресі в Осльо у 1920 р. У списку управи Національної Ради з 1923 р., що знаходиться в архіві Союзу Українок Америки у Нью-Йорку, зазначено, що Олена Залізняк була секретаркою для листування з європейською еміграцією, Мілена Лисяк-Рудницька секретаркою для листування з організаціями на терені польської окупації, Марія Донцова була вільним членом, а Стефанія Савицька увійшла до Контрольної Комісії. Так провідні членки УЖСоюзу проявили себе і в цьому координаційному чиннику українського жіноцтва.

Для характеристики завдань Українського Жіночого Союзу слід було б з'ясувати дальші взаємини з Всеукраїнською Національною Радою. На засіданні 11 січня 1921 р. виринуло питання участі жінок у виконавчому комітеті ВНРади. Олена Залізняк реферувала перебіг засідання ВНРади, на якому вона домагалась того місця. Знов виявилось, що представники галицьких угруповань спротивились участі жінок у виконавчому комітеті, тоді коли наддніпрянці (згадано прізвище Сергія Шелухіна) сприяли тому. Врешті вибрано до Виконавчого Комітету Мілену Лисяк-Рудницьку і д-р Надію Суровцову. Оця

участь у виконавчому комітеті вимагала точнішого окреслення нашої тактики. На черговому засіданні 10 лютого 1921 р. Олена Залізняк поставила тезу, що ми не повинні обмежувати наших представниць точними вказівками. У загальнонаціональних справах вони повинні керуватись своїми політичними поглядами, а в справах жіночих повинні виступати солідарно. При тому заявила, що до обох урядів слід ставитись толерантно, бо таким чином станемо об'єднуючим чинником. Це становище підтримала Ольга Басараб. Мілена Лисяк-Рудницька повідомила, що кожна група, яка має своїх представників в ВНРаді, повинна зложити свою декларацію. Вона тут же прочитала проєкт такої. В загальному дотримувалась вгорі накреслених напрямних, тільки точніше з'ясувала нашу національну плятформу, підкреслюючи, що москалів і поляків мусимо вважати нашими історичними ворогами. Метою товариства є "виборення жінкам теоретичних і практичних прав в українській громаді".

Вже на черговому засіданні УЖСоюзу реферували Олена Залізняк і д-р Надія Суровцова про розбиття ВНРади. Воно було спричинене укладенням Варшавського договору, в якому начебто брав участь ген. Греків, заступник голови ВНРади. Під враженням того виступили з УНРади галичани, а вслід за ними самостійники. В обличчі того Виконавчий Комітет не міг далі діяти. Треба було скликати пленум. В такій ситуації Український Жіночий Союз теж повинен зложити декларацію. Олена Залізняк була проти виступлення УЖСоюзу з ВНРади, хоч признавала, що декларацію зложити треба. Її мала виготовити Мілена Лисяк-Рудницька.

Трохи пізніше виринув на віденському терені проєкт нової консолідації. Це був Український Громадський Комітет, створений у допомогових цілях. Цей Комітет запрошував усі товариства до співпраці, чи то до запомогової секції в Лізі Націй, чи то для проведення статистики емігрантів в Австрії.

Замітне те, що управа Українського Жіночого Союзу всеціло передала Олені Залізняк завдання розглянути плян праці Українського Громадського Комітету. Вже не було тут боротьби за місця, як при ВНРаді, чи провірки становища, як при деклараціях. Воно й зрозуміле тому, що засяг діяльності УГКомітету не заторкував політичних справ.

Була ще одна подія в тому часі, що зайняла Український Жіночий Союз. Зв'язок із Союзом Українок у Львові постійно удержувався, одначе не міг проходити листовним способом з огляду на польську цензуру. Але туди їздили членки Українського

Жіночого Союзу чи то до своєї рідні, чи в своїх справах, до Відня прибували дівчата на студії. Улітку 1921 р. Олена Залізняк побувала в Галичині. На засіданні 27 жовтня 1921 р. вона реферувала про те, що Союз Українок плянує скликати жіночий з'їзд. На її думку, Український Жіночий Союз повинен взяти в тому активну участь чи то у формі привіту, чи доповіді. З'їзд відбудеться 22 грудня 1921 р. Вона радила управі СУ, щоб вона постаралась про представництво всіх українських земель, навіть з Америки могли б дістати привіт і матеріяли. Виринає думка, чи не вислати б представниці УЖСоюзу, і такою вибрали Стефанію Савицьку. Вкінці це зреалізувалося, що Олена Залізняк зладила звіт і привіт, а С. Савицька це передала. Як знаємо, з'їзд був справді запланований на той час. Це було перше зібрання якогонебудь відтинку українського життя після окупації Галичини поляками. Йому не вдалося відбутись у наміченій формі, бо після програмової доповіді, що її мала Мілена Лисяк-Рудницька (у тому часі вже повернулась була до краю), поліційна влада з'їзд розв'язала. Але наради відбувались далі в малих гуртах, і намічені ухвали проведено.

На цьому короткому етапі праці Українського Жіночого Союзу в перших роках заважив ще один момент. Це була постійна зміна людей. В еміграційному середовищі це було нормальним явищем, та все таки воно утруднювало роботу.

На засіданні 4 серпня 1921 р. знаходимо вістку про те, що Мілена Лисяк-Рудницька від'їжджає на постійне до Галичини. Після виміни чемностей провід культурно-навчальної секції перебрала голова. Ще перед тим була вістка про те, що Ольга Федак, голова секції товариського життя, мусить передати свою секцію через виїзд до краю. Провід секції перебрала Марія Плевако. А на засіданні 12 січня 1922 р. Марія Донцова зголосила свій виїзд. Її секцію преси і пропаганди не було кому передати, але напевне пізніш когось кооптували. У висліді тих змін скликано загальні збори на 16 березня 1922 р. і на них Олена Залізняк уступила. Головою обрано Ганну Жук.

Ще одну подію слід занотувати за часу головування Олени Залізняк. Це приїзд Софії Русової до Відня, яка недовго перед тим серед трудних умов вирвалася з-під советської окупації. Олена Залізняк і Ольга Галаган зустріли її на станції. Десь пізніше, з початком 1922 р. влаштовано в її честь товариську зустріч, яка відбулася в помешканні голови. Ця зустріч обох жінок залишила тривкий слід, бо поклала основи під довголітню їх приязнь.

У 1926 р. приїхала до Відня у складі болгарської делегації на Конгрес Есперантистів Лідія Шишманова-Драгоманова. З нею також скотактувався Український Жіночий Союз і влаштував їй товариську зустріч.

Хоч не було нашим наміром подавати історії Українського Жіночого Союзу в тому часі, то все ж слід з'ясувати в загальних рисах його діяльність. А це найкраще зробить перелік діяльності секцій.

Культурно-навчальна секція, як знаємо, влаштовувала доповіді. Запрошували доповідачів з-поміж членства (Мілена Лисяк-Рудницька, Блянка Баран, Олена Залізник) та й з-поза їх кола (Сергія Шелухін, Дмитро Донцов). Влаштували 35-ліття літературної творчості Ольги Кобилянської.

Секція преси і пропаганди влаштувала зустріч з проводом Міжнародної Ліги Миру і Свободи (австрійська клітина), провела протестаційну акцію проти закриття українського жіночого з'їзду у Львові, скликала жіноче віче 4 травня 1922 р., яке запротестувало проти безправства на українських землях, а 11 лютого 1923 р. влаштувала інформаційний вечір для представниць австрійських жіночих організацій.

Секція організаційна провадила опіку над дітьми. У 1921 р. зорганізовано школу українознавства, яка діяла в публічній австрійській школі. Для кращого функціонування школи створено Шкільний Комітет, до якого увійшли, окрім представниць Українського Жіночого Союзу, представники товариства "Єдність", "Родина" і "Зоря" та 5 представників від батьків. При школі був зорганізований дитячий хор. Заходом цієї секції влаштовано багато дитячих імпрез.

Секція допомоги у 1921 р. видала заклики "До жінок усього світу" з проханням допомоги для населення України, яке переживало тоді великий голод. У 1922 р. почала наспівати допомога. З ініціативи Українського Жіночого Союзу постав у Відні "Комітет допомоги голодним в Україні" під головуванням проф. Михайла Грушевського, через який пересилалась та допомога.

Секція для підтримки товариського життя працювала дуже оживлено. Поза звичними імпрезами вона влаштувала концерти піаністок Галі Левицької і Володимири Божейко, а спільно з Секцією Студенток вечір Марії Заньковецької.

Секція українсько-німецька згуртувала австрійських дружин українців. Маючи контакт з місцевими установами, вони

видобули допомогу для українських дітей, коштами якої влаштовано ялинку. Секція улаштувала пораду для матерів, яку обслуговували українські лікарі.

У рр. 1922-1927 Український Жіночий Союз провадила Ганна Жук. Олена Залізняк далі була активна в ньому, і багато різних акцій Союзу постало з її ініціативи. Про те буде мова в дальших розділах. Фотографія управи Українського Жіночого Союзу зроблена в городі її дому в Мауері біля Відня.

У 1927 р. Ганна Жук уступила з головства, а провід товариства перебрала Олена Левицька. У тому році забракло також Олені Залізняк. Вона вже не бачила майбутнього для себе і своїх дітей у Відні, дарма що родина приняла австрійське громадянство. Тож вона, провіривши можливості zatrudнення в Галичині — у 1927 р. виїхала туди з чоловіком і обома дітьми.

Конгрес Міжнародної Ліги Миру і Свободи

Першу згадку про Міжнародну Лігу Миру і Свободи знаходимо в протоколі Українського Жіночого Союзу з 23 листопада 1920 р. Тоді д-р Н. Суровцова повідомила про те, що в Швейцарії осідок такої міжнародної організації. До неї зголосилися українки (М. Грушевська, Г. Чикаленко-Келлер), але радять Українському Жіночому Союзові заснувати таку Секцію у Відні, тим більше що в 1921 р. має там відбутися її третій Конгрес.

Згодом удалось роздобути більше відомостей про цю організацію. Її засновано у 1915 р. в Газі. Коли інші жіночі організації уникали політичних проблем, то Ліга присвячує їм головну свою увагу. Завданням її стала підтримка всіх змагань до досягнення миру, злагоди міжнародних непорозумінь, ревізії мирових договорів і підтримка домагання національних меншин. Ініціативу до заснування дали англійки, а на чолі Ліги стояла Джейн Адамс, відома громадська діячка з Америки.

Другий Конгрес відбувся в 1919 р. у Цюріху. У ньому взяли участь як гості Лідія Драгоманова-Шишманова і Ганна Чикаленко-Келлер, які тоді проживали у Швейцарії. Незабаром Г. Чикаленко-Келлер відвідала осідок Ліги у Женеві і дістала вказівки для заснування української Секції. Так постала ця вгорі згадана клітина, що носила назву "тимчасової". До неї увійшли віденські українки, підготовляючись до участі в Конгресі.

Найперш удалось встановити контакт з австрійською

клітиною Міжнародної Ліги. Голова п. Герцка поставилась прихильно до нас. Їх основуючі збори відбулися 20 лютого 1921 р., на яких Олена Залізняк зложила привіт від Українського Жіночого Союзу. Пізніш влаштовано заходами секції преси і пропаганди інформаційний вечір для управи Австрійської Ліги у домівці Українського Жіночого Союзу, а д-р Н. Суровцова мала доповідь про Україну. Рівночасно влаштовано в ті домівці виставу українських вишивок. Отже початкові взаємини розгорнулись якнайкраще.

Появилась відозва Міжнародної Ліги Миру і Свободи до жінок світу. З покликанням на дотеперішні зїзди в Газі (1915) і Цюріху (1919) вони заявили, що скликають цей Конгрес у Відні тому, що тут вибухла іскра світової війни. Змаганням Ліги є зібрати якнайбільше жінок з різних країн, що воювали між собою. Відозву підписала відома громадська діячка Емілі Балч.

Відповідно до того була укладена програма Конгресу. Засідання Екзекутиви відбулося 6 липня 1921 р., і там мало вирішитись прийняття Української Секції. Кілька днів перед тим п-і Валерія О'Коннор-Вілінська, голова нашої делегації, відвідала п-і Адамс. Потім представниці Української Секції відвідали засідання Екзекутиви й обоснували наше вступлення. Нас підтримали ірландки и індуски. На Конгресі Оксана Храпко-Драгоманова подякувала французькою мовою за прийняття.

Варто ще коротко згадати про програму Конгресу. Конгрес розтягнувся на цілий тиждень (10-17 липня 1921 р.). Наради відбувалися в великій залі Музикферайну звичайно перед полуднем, по полудні радили комісії, а ввечорі влаштовували віча або інші зустрічі. Наприклад, першого дня вітав Конгрес президент Австрії Гайніш, а ввечорі відбулося прийняття в міністерстві закордонних справ. Доповіді торкались питань пацифізму, виховання, колоніяльної політики, охорони меншостей, інтернаціональної бльокади тощо. Дуже цікаво була розв'язана тема охорони меншостей. Про ірландців промовляла англійка, про словінців і хорватів сербка, про німців на Шленську полька. Українці (а була нею Надія Суровцова) припало говорити про жидів в Україні. У своєму виступі вона осудила погроми і вимагала окремої комісії, яка розглянула б цю проблему. Знов Блянка Баран говорила про права націй на окупованих теренах з дозволу Ліги Націй і також вимагала окремої делегації, яка прослідкувала б різні безправства.

Затримуємось довше на тому Конгресі тому, що це була для

українського жіноцтва небувала нагода виступу, яку воно всеціло використало. Вперше українки об'єднались для цього завдання з усіх земель і виступили в більшому числі (20 осіб). Цей вдалих початок закріпив позицію Української Секції в Лізі. Можна тепер ствердити, що ніякі інші взаємини з міжнародним чинником не принесли українкам стільки користи, що власне з Міжнародною Лігою Миру і Свободи, дарма, що це недовго протривало.

Чергову свою Конференцію (З'їзд Управи) відбула Ліга у Газі у грудні 1922 р. Українську Секцію заступала Оксана Храпко-Драгоманова і д-р Надія Суровцова. Олена Залізняк була уповноважена Українським Жіночим Союзом, а Марія Донцова львівським Союзом Українок. На цій конференції можна було зреферувати далші безправства, що діялися в Україні. Прибули точніші відомості про голод 1921 р. Також обширно з'ясовано розв'язання з'їзду Союзу Українок у Львові.

Олена Залізняк допильнувала здійснення одного свого проєкту. У неї в пам'яті були ще живі взаємини з жіноцвом Скандинавії. Знаючи про їх стипендійні акції, вона мріяла про те, щоб на ті студії дісталися студентки-українки. І це вдалося провести, хоча у зменшеному розмірі. Соломія Охримович, яка студіювала у Відні, виїхала потім на 3-місячний сільсько-господарський курс у Гелзінгтор, Данія.

Оборона Ольги Басараб

На цей час припадає одна подія у громадському житті, що не тільки сколихнула всім громадянством, але в якій Український Жіночий Союз відіграв замітну роль. Це було ув'язнення і смерть Ольги Басараб.

Як уже було згадано, — Олена Залізняк наприкінці 1923 р. побувала в Галичині. Вона прибула в родинних справах, а саме відвідати хвору свою матір. При тій нагоді зустріла також Ольгу Басараб, яка недавно повернулась з еміграції. Ольга шукала праці, якої не могла знайти. По похороні своєї матері Олена Залізняк поверталась з дітьми до Відня. "Востаннє я бачила її під кінець січня 1924 р. на залізничному вокзалі у Львові", пише вона у своїх спогадах. "Не думала я, що це наше останнє побачення".

Коли проголошено в часописах вістку про трагічну смерть Ольги Басараб у в'язничній келії — це потрясло всім Українським Жіночим Союзом. Адже всі члени Управи ще її живо пам'ятали.

знали її прямоту і посвяту й окрім глибокого обурення цим нелюдським вчинком — боліли втратою цієї близької людини. Звісно, найбільше пережила це Олена Залізняк. Вона й згадує про те у своїх спогадах. Та не подає, як звичайно, нічого про свою ініціативу в розголосі того факту. А це, як знаємо, Український Жіночий Союз саме їй завдячує.

Союз Українок у Львові має велику заслугу в тому, що загибель Ольги Басараб була виявлена. Це повинно бути з'ясоване в життєписі Ольги, як також в історії СУ. Однак організація не могла поширити всієї правди про це нечуване вбивство за кордоном. Цьому перешкодили репресії польської влади і цензура. Однак закордонні українські жіночі організації могли це взяти на себе. Українські Жіночі Союзи у Берліні, Празі й Відні повели відповідні акції, освідомлюючи місцеву пресу і міжнародні жіночі центральні про цей нечуваний злочин. "Такий протест, виданий жіночими організаціями й злагоджений Ганною Чикаленко-Келлер у Берліні, із фотографією і некрологом Ольги Басараб, розіслано сотням жіночих товариств в усіх державах Європи й Америки". — пише Олена Залізняк у своїх спогадах.

Та найбільше зробив у тому напрямку Український Жіночий Союз у Відні. Порозумівшись з Австрійською Лігою Миру і Свободи, під їх фірмою проголошено в березні 1924 р. публічні протестаційні збори. Розголос, що попереджував збори, насторожив польську амбасаду у Відні, яка внесла застереження проти того. Отже поліція заборонила відбутися цим зібранням. "Заборона ця наробила багато шуму в колах Ліги Миру і Свободи, бо це була загалом перша заборона зборів серед жіночих організацій Австрії", пише Олена Залізняк. Наскільки важила тут її ініціатива, слід згадати факт, що її як авторку доповіді, що її мала виголосити на згаданих зборах, поліція переслідувала і погрозила видаленням з меж Австрії.

Все ж таки Український Жіночий Союз, а в тому й Олена Залізняк не зупинили своїх зусиль. Тиждень після того збори відбулися на підставі закону про збори, що їх скликають за особистими запрошеннями. Доповідь виголосила Олена Левицька, що була австрійською громадянкою. Та прилюдного протесту у пресі не можна було піднести через заходи польського посольства.

Переїзд до Львова

Останні роки перебування у Австрії вже не були радісні. Українське життя звузилось до невеликої громади, преса перестала виходити, надій на якенебудь відновлення державности не було. До того родина опинилась у скрутних матеріяльних умовах. Виглядів на заробіток не було, бо зубожіла Австрія не мала праці навіть для своїх громадян.

Тоді виникла думка повороту на рідні землі. Перед ними вже багато емігрантів повернулось до Галичини. Це був не тільки природний гін, а й охота прислужитись своїм людям, своїй країні. Олена Залізняк утримувала тісний зв'язок з рідними. У 1923 р. вона відвідала з обоїма дітьми Галичину головно, щоб зустрітись з матір'ю, яка нездужала. Та й хотілося показати дітям їх батьківщину. Незабаром мати померла, але залишилась близька рідня — сестра Славка Мацілінська й чотири брати.

З листування з ними й приятелями вийшла можливість замешкати і працювати у Львові. І так у 1927 р. сім'я переїхала до Львова. З важкими почуттями повертались емігранти на свою — не-свою землю. Хоч вона їх потребувала і давала можливість скромного прожитку, проте свідомість програної визвольної боротьби не давала їм радості повороту.

Миколу Залізняка чекала праця редактора в щоденнику "Діло", а для Олени відкрилась посада директорки фахової дівочої школи "Труд". Це були надійні громадські станиці, що вимагали здібности й відданости для цього завдання. Родина замешкала на початку в сім'ї брата Олени, д-ра Володимира Охримовича на вул. Курковій. Тут була простора хата й город, отже місця не бракувало. Але для постійного життя цілої родини треба було знайти помешкання, а це при мешканевій кризі у Львові було дуже трудним завданням. Та вже в 1928 р. вони переселились до скромного мешкання при вул. Білінській. Воно не було вигідне, але своє, власне.

Та навіть року не могли вони пробути в повному зборі. Гострі протипольські статті Миколи Залізняка у "Ділі" звернули на себе увагу урядових чинників. Не проминуло багато часу, коли йому відмовили дозволу на перебування, а кожен чужинець мусів його мати в тому часі. І так сім'я мусіла розлучитись. Щастя, що ця заборона не заторкнула його родини, яка могла залишитись. А йому приїшлось повернутись до їхньої садиби в Мауері, яка ще їм залишилась.

Про працю Олени Залізняк у школі "Труду" буде мова в

наступному розділі. Тут можна тільки згадати, що в 1932 р. родина перенеслася до нового мешкання при вул. Богуславській. Діти почали ходити до німецької гімназії (це обов'язувало їх як австрійських громадян), вакації проводили у численній рідні, а головню в Орельці, в маєтку родини Мацілінських. Олена, їх мати, також виїздила до них в літньому часі, але зрідка затримувалась на довше. Обов'язки управительки школи не дозволяли того.

3 Організованим Жіноцтвом

Приїхавши у 1927 р. до краю, Олена Залізняк мала доручення від Українського Жіночого Союзу увійти у зв'язок із Союзом Українок, передати привітання від віденських українок та обговорити деякі організаційні справи. Український Жіночий Союз потребував деяких матеріалів, а галицькі українки, яким дуже трудно було виїхати за кордон, потребували підтримки у своїх взаєминах із Заходом. У тому не раз допомагали їм віденські українки.

Головою Союзу Українок була тоді Марія Донцова. З Оленою Залізняк вони були добре знайомі, як з галицького, так і з віденського ґрунту. У тому році Союз Українок провів перший великий вишкільний курс інструкторок, отже тим була зайнята увага проводу. Хоч Олена Залізняк приїхала на постійне життя, проте не могла увійти в роботу Союзу Українок. Її нелегке завдання управительки "Труду", влаштування своєї родини, матеріальні нестатки казали їй зосередитись на тій одній економічно-педагогічній ділянці, що її обрала. Та це не значить, що вона не цікавилась перебігом жіночого організованого життя. Ми бачимо її при різних починах того часу.

У червні 1928 р. відбувся в Варшаві Міжнародний Конгрес Миру. Тоді делегатка Швеції пані Відеґрен відвідала Львів, щоб зустрітись з Українською Секцією Ліги Миру і Свободи. Голова Секції Блянка Баран була відсутня, тож делегатку зустріла Олена Залізняк. Завдяки їй шведка відвідала українські школи і церкви та й познайомилась з представницями жіноцтва.

У 1929 р. відбулись два великі міжнародні конгреси, в яких українки були зацікавлені. У червні радив Конгрес Міжнародного Жіночого Союзу, або як його звали — СУФРАЖУ у Берліні, а в серпні відбувся З'їзд Міжнародної Ліги Миру і Свободи у Празі. У першому Конгресі взяла участь численна українська делегація з

тодішньою головою Союзу Українок Міленою Рудницькою на чолі. У другому Конгресі взяла участь Олена Залізняк.

Спонукою був тут мабуть факт, що її в'язало з цією організацією багато споминів. Адже вона разом з іншими діячками співдіяла в українській делегації у 1921 р. у Відні і допомагала творити українську секцію Ліги. Пізніше брала участь в інших нарадах Ліги і добре знала її платформу і провідних членок. Окрім Конгресів, влаштовувались наради Екзекутиви і конференції. На одній з них у 1922 р. Олена Залізняк була присутня в Газі разом з д-р Надією Суровцовою, яка була запрошена з доповіддю.

Цьогорічний Конгрес радив від 23 до 31 серпня 1929 р. у Празі. В його програмі були доповіді про пацифізм, пакт Келлога, міжнародні роз'ємчі суди і т.п. У дискусії підкреслювали загрозу утисків національних меншин, і мадярська письменниця Розіка Швіммер одверто ствердила, що не буде миру, коли кожен народ не матиме своєї держави. Пропозицію застосувати державний принцип при прийнятті членів Ліги відкинено більшістю голосів.

Українська делегація на Конгресі Ліги була доволі численна. Членами її були Блянка Баран і Олена Залізняк, представниці української секції Ліги, Софія Русова, Ольга Галаган, д-р Харитя Кононенко від Національної Ради Українських Жінок, Зінаїда Мірна і Івга Лоська від Українського Жіночого Союзу в Празі та Юлія Зеленівська від Українського Жіночого Союзу в Берліні. З того Конгресу збереглася знімка тієї делегації. Найбільш замітною україankoю на Конгресі була Мілена Рудницька, тоді голова Союзу Українок у Львові і посолка до сойму. Вона прибула на запрошення організаторок Конгресу з доповіддю на тему "Мирові методи для розв'язки міжнародних конфліктів".

У своєму звіті, а також у статті на тему Конгресу Олена Залізняк підкреслює прихильну атмосферу Конгресу, де українська делегація зустріла багатьох приятелів. Чеська сенаторка Памінкова, знайома з празькими українками, була дуже милою господинею Конгресу. В наслідок того взаємини українок з чеським жіноцтвом ще більше затіснились. Про успіх доповіді Мілени Рудницької і заходи нашої делегації у статті не було згадки з огляду на цензуру. Але можна сподіватись, що вони були значні. Стаття навіть не підписана, щоб не пошкодити становищу О. Залізняк як управительки школи "Труду".*

* "Конгрес Ліги Миру і Свободи", "Нова Хата" 1929, ч. 11.

Ці приязні взаємини з гуртом поступових жінок Заходу скоро дали свій вислід. Восени 1930 р. розпочалась у Галичині горезвісна "пацифікація" українського населення, яка запозичила методи свого діяння з найгірших зразків царської деспотичної сваволі. Нищилось українське майно, арештувалось і побивалось громадських діячів по містечках і селах. Тоді то на заклик українських діячок прибула до Галичини міс Мері Шіпшенкс, провідна членка Міжнародної Ліги Миру і Свободи. Вона спинилась у Львові, побувала в Тернополі (там проживала тоді Блянка Баран, голова Секції), переконалась про ступінь нищення й побиття і повернулась до Женеви, щоб свідчити про ті події. Вона описала це в окремій статті, що появилась у зах. пресі, і промовляла на прес. конференції, що її скликали там українські посли.

Оцим закінчуються взаємини Олени Залізняк з Міжнародною Лігою Миру і Свободи. Дальшу співпрацю провадила Українська Секція з Б. Баран на чолі і Союз Українок.

Кооператива "Труд"

У ч. 9 1927 р. журналу "Нова Хата" появилась коротка нотатка такого змісту: "Управу у жіночій кооперативі "Труд" у Львові обняла відома громадська діячка п. Олена Охримович-Залізняк. Сподіємось, що під її умілим проводом ця корисна інституція буде гарно розвиватися і сповнить покладані на неї надії".

Так почалась довголітня праця Олени Залізняк серед нових умовин, та не в новій для неї, бо педагогічній ділянці.

Та заки розглянемо в умовах цієї нової ситуації, слід з'ясувати собі основу і розвиток кооперативи, в якій їй прийшлося працювати. "Труд" засновано в 1901 р. з ініціативи Клубу Русинок. Тодішня голова Клубу Герміна Шухевич при співпраці Марії Білецької й інших задумали створити станицю вишколу молодих кравецьких сил. Їх підтримали у тому тодішні кооперативні діячі Василь Нагірний і Аполон Ничай. За намовою згаданих дорадників удалось цій кооперативі придбати кам'яницю в Ринку ч. 39. Маючи власне приміщення, станиця розвивалась, відкривши також при робітні крамницю з кравецькими додатками.

Звіт із заг. зборів кооперативи у 1926 р. (отже напередодні прибуття Олени Залізняк) згадує про робітню суконь і білля,

крамницю з кравецькими приборами і школу крою і шиття, з якої користує біля 70 учениць. До кооперативи належить біля 450 членів, з яких тільки 18 доповнило уділ до 10 дол. У склад Надзірної Ради входили: Євгенія Макарушка — голова, Ірина Лежогубська, Гермінa Шухевич, Марія Мороз, Марія Білецька і панове радн. Бандрівський, Угрин і д-р Надрага. Чергові загальні збори у 1927 р. не внесли багато нового. Число членів, що доповнили уділ, піднеслося до 32, зате число учениць впало до 40. Доволі виразно підкреслено у звіті факт, що робітня не приносить зиску, а дохід з кам'яниці не міг дотепер погасити гіпотечного боргу, що на ній тяжить.

Отже не надто корисно представлялась ця господарська й педагогічна станиця для нової управительки. Та Олена Залізняк ніколи труднощів не боялася. Адже вона знайшлася на рідній землі і мала працювати серед своїх і для своїх людей.

Восени 1927 р. появилася в пресі заклик до з'їзду жіночих промислових кооператив. Не можна твердити, що це була ініціатива Олени, бо такі думки можна було занотувати вже на загальних зборах 1926 р. Але в переведенні з'їзду, що відбувся 14 грудня 1927 р., вже відчувається її рука. У програмі з'їзду була її

**Фото фахової школи "Труду" з нагоди випуску учениць:
Спереду учительський персонал.**

**Сидять зліва Н. Василів — учителька крою і шиття,
Еля Олесницька — моделювання,
Олена Залізняк — управителька, Стефанія Базюк, Іванна Левицька,
Лесья Давидович, за ними випускниці**

доповідь поруч Стефанії Монцібович, управительки робітні, і Ірини Павликовської, молодой кооператорки. Прибули представниці семи промислових кооператив у краю, а дві надіслали звіти. Була також представниця кооперативи "Українське Народне Мистецтво" у Львові. Дві кооперативи не відгукнулись. У з'їзді взяли також участь визначні громадянки, як Константина Малицька й Олена Кисілевська.

У дискусії підкреслено потребу тіснішого зв'язку для кращого налагодження роботи і скріплення фаховости. Ішлося тут про більшу увагу для вишколу фахових кравецьких сил і опіку над жіночою ремісничою молоддю. Згадано також потребу взаємної допомоги у справі збуту виробів і придбання товарових кредитів.

Треба припускати, що цей з'їзд дав також новій управительці вгляд у потреби і труднощі цієї галузі нашої кооперації.

Серед ділянок зовсім нового для неї завдання Олена Залізняк вибрала ту, що їй була найближча. Це є педагогічна діяльність, для якої мала відповідну освіту й замилювання.

Вишкіл жіночих кравецьких сил був у нас досі нерозвинений. Наше шкільництво щойно починало присвячувати увагу фаховій ділянці, і в тому напрямку не було в нас ще традиції і фахівців. Тому коли в ч. 7-8 "Нової Хати" 1929 р. появилася стаття Олени Залізняк на ту тему, видно було, куди вона спрямовує увагу нашого загалу. Пояснюючи потребу такого вишколу, вона пригадує, що "Труд" веде від ряду літ трирічні курси крою і шиття для молодих дівчат, що скінчили 6 клас народної школи. Учениці є вписані до кравецької корпорації, а наприкінці здають там іспит, себто "визволяються" і дістають челядницькі дипломи. Теоретичне знання здобувають на фахово-доповнюючих курсах "Рідної Школи". А тепер, заявляє "Труд" змагає до створення промислової жіночої школи з новою програмою, яка дасть учениці повний вишкіл без залежности від чужого чинника та із своєю власною програмою українознавства.

Отут відкрилася вже прозорливість педагога, що забажав піднести вишкіл українських фахових сил на вищий рівень. Це не було легким завданням у ті часи. Програма повної промислової школи вимагала передусім певного грошового вкладу на кравецькі машини, поширення приміщення, більше вчительських сил. Та й натрапляла на опір шкільних чинників, що мусіли дати апробату на таку школу й ставили різні перешкоди. Але як одну, так і другу трудність Олена Залізняк зуміла перебороти.

Щоб з'ясувати собі, які завдання лежали перед Оленою

Залізняка як управительською фахової школи "Труду", треба приглянутись до програми й умов, в яких вона працювала. Тому що таких друкованих інформацій тепер немає, то треба опертися на свідченнях учительок чи учениць "Труду". Таким могло бути коротке звітання Ані Цюкан-Літинської, яка відвідувала школу в рр. 1926-30.

Трирічні кравецькі курси "Труду" були поділені на фахове навчання, що його учениці здобували в самій школі, і доповнюче навчання, що його діставали в "Рідній Школі". Для фахового навчання учениця мусіла привезти свою машину до шиття. Фахові предмети починались від шиття білля, і це займало цілий перший рік. Навчали також ручних робіт. Щойно у другому році починали вчити крою блюзок, суконь і плащів. У "Рідній Школі" вчили їх української і польської мови, книговодства і співу.

Учениць було в тому часі 70, бо А. Літинська пам'ятає 26 у своїй класі. Вчителями були Лука Лісевич — українська мова, Іванна Левицька — польська мова, Ірина Макарушка — книговодство, Ольга Макарушка — гігієна, Анна Купчинська — спів. Для фахових предметів Н. Цимбрило — шиття білля, Стефанія Монцібович, а пізніше Н. Василів — крій і шиття, Марія Морачевська — ручні роботи.

Атмосфера в школі була дуже приємна. Учениці влаштовували свято Т. Шевченка, брали участь у спортивних виступах на площі Сокола Батька, заснували при школі гурток Пласту.

По закінченні 3-літнього навчання відбувався іспит у Промисловій Палаті (Ізба Пшемислова). Учениці приносили почату роботу і її там докінчували. Питали їх також з поодиноких предметів. Цей іспит уповажнював до звання челядниці, і з ним уже можна було ставати на працю в якомунебудь кравецькому підприємстві. Щоб "визволитись" і стати фаховою силою та провадити власне підприємство, треба було здати іспит на диплом. З цим була також пов'язана оплата 100 дол.

Вже в 1929 р. вдалося дістати концесію на 3-річну промислову школу п. н. Жіноча реміснична школа кооп. "Труд" у Львові. Про те звітувала Олена Залізняка на заг. зборах 27 листопада 1930 р. Великих змін ще не можна було впровадити, хоч школа почала діяти від осені т. р. Зате в плані голови була змінена програма навчання, збільшене вчительське коло і дбання про приміщення учениць. Це останнє було також великою турботою проводу школи. Для вбогих селянських і міщанських родин трудностю

було не тільки заплатити шкільну оплату, але й оплатити приміщення й харчування своєї дитини.

В цьому напрямку вже довгий час працювало Т-во Опіки над дітьми і молоддю. Ще в 1928 р. член Управи Т-ва Михайлина Говикович поїхала до Америки для відвідин своєї рідні. Дістала доручення провести збірку серед нашого громадянства на закуп будинку для дівочої ремісничої бурси. За привезені гроші Т-ву вдалось придбати невеликий будинок при Янівській вул. Бурсу відкрито до вжитку у тому ж році, що й промислову школу "Труду".

При кооперативі "Труд" створено окремий комітет, що мав приспособити бурсу до вжитку. Перший заклик з повідомленням про відкриття бурси появився весною 1929 р. за підписом Євгенії Макарушки, Марії Мороз, Олени Залізняк і Іванни Левицької. Восени того ж року комітет склав звіт з цієї підготовки, що його підписали О. Залізняк і Іванна Левицька.

На тих же загальних зборах кооперативи "Труд" порушено у звіті також інші ділянки праці. Підкреслено піднесений оборот у робітні суконь і білля, що її провадила від півтора року (отже менш-більш за проводу Олени Залізняк) Стефанія Монцібович. Вона була концесіонованою кравецькою силою і могла навчати у школі крою і шиття.

До Надзірної Ради "Труду" вже увійшли нові люди. У списку членів її бачимо Ірину Павликовську, Іванну Левицьку, а контрольну комісію очолила Стефанія Савицька.

Це все свідчить про нові можливості, нові дороги, що відкрилися перед кооперативою. Щоправда, не можна було змінити основного — браку власного капіталу (у звіті згадано про 70 членів), конкуренції багатьох приватних кравецьких підприємств, приміщення крамниці кравецьких додатків на поверсі. Однак у проводі кооперативи появилась свіжа думка, охота до поступу і шукання нових доріг. Одним з таких засобів було відкриття 6-місячних курсів куховарства і домашнього господарства. Така установа виявилась конечною, бо її потребу відчували більш освічені селянські родини, що бажали дати своїм дочкам краще знання тієї галузі, ніж вони могли вдома навчитись. Воно виявилось корисним також і для школи "Труду", бо домашнє господарство було одним з предметів школи.

Ці нові почини були великим кроком вперед. Зміни подавали надію на кращий розвиток як однієї, так і другої ділянки. Та вже насувалась на наше господарське життя тінь великої світової

кризи. Розпочалась вона в індустріяльних країнах Заходу, але відблиск її впав також на хліборобську країну, якою була тоді Польща, а в її границях розвивалось тоді наше господарське життя. Та всеж без підтримки уряду, без великого капіталового вкладу, воно розвивалось тільки завдяки завзяттю й цілеспрямованості нашої громади.

Вже на загальних зборах кооперативи "Труд", що відбулись 27 листопада 1930 р., проявила себе ота загроза. Хоч були позитивні моменти, як збільшений доплив учениць до школи з новою програмою і розвиток кравецької робітні, проте мариво кризи вже відчувалося. В оборотах кооперативи відчувався брак капіталу. З-поміж 400 членів, що їх мав "Труд" перед війною, свій уділ доповнило тільки 70 осіб. А вклад членів — це була основа, на якій кожне підприємство опиралось. А уділ після ревалюації становив тільки 10 дол.!

Та й не тільки ця основа підприємства була недостатня. Всюди відчувалася неспроможність — чи то у вплачуванні оплат за учениць, чи то у вирівнюванні рахунків за виконану роботу. Батьки просили ще трохи подождати, замовці не були в силі вирівняти цілого рахунку. В наслідок того вічно бракувало готівки в касі.

Таку ситуацію відчувала не тільки кооперативи "Труд", а всі інші українські підприємства. Хоч якось справлялися з тим, але було нелегко цьому зарадити. Тому провід кожного підприємства весь час боровся з цією нестачею. Ця жура власне лягла на плечі Олени Залізняка, коли треба було вирівнювати рахунки за потреби робітні і школи.

Вже на загальних зборах кооперативи, що відбулись 18 квітня 1932 р., є згадка про те, що уділ члена підвищено до 30 дол. Щоправда, не всі члени доповнили його, але в останньому році вплачено 300 дол. на уділи. Можна буде сподіватись, що власний капітал кооперативи збільшиться. Та одну ділянку прийшлося зліквідувати, а саме крамницю текстильних і кравецьких додатків, що не приносила прибутку. У великому місті трудно було задовольнити широку публіку, ще й маючи цю крамницю на поверсі. У тому ж числі "Нової Хати", де було звідомлення з загальних Зборів "Труду", є також згадка про його 30-ліття. Його вшановано окремою імпрезою з основниками кооперативи у президії. Історичний перегляд заснування "Труду", його суттєвих завдань і праці зладила й подала Олена Залізняка. Тоді то подано також список громадян, що були в Надзірний Раді "Труду", а саме

Білецька Марія, Бонковська Ірина, Левицька Іванна (Дмитрова), Лежогубська Ірина, Макарушка Євгенія, Мороз Мирослава, Павликовська Ірина, Савицька Стефанія.

В окремій статті "На маргінесі Загальних Зборів двох жіночих промислових кооператив у Львові" подала Стефанія Савицька, одна з членок Надзірної Ради, свої міркування про характер і розвиток кооперативи "Труд". Вона з'ясувала труднощі кравецького підприємства, що при найкращій організації праці не може витримати конкуренції продажу готового одягу. У своїх сміливих проєктах С. Савицька накреслила можливість перемін, а саме — продукцію готового білля, чоловічого й жіночого, що мав би йти через нашу кооперативну мережу на села. Також вказувала на тісніше об'єднання таких кооператив у цілому краю, для яких "Труд" міг би стати централею за купу і продажу. Вкінці вказала на ділянку народніх тканин, які не мають збуту в місті, а могли б широко увійти в побут української міської родини.

На загальних зборах кооперативи 29 листопада 1932 р. стверджено, що в тому році відбувся перший випуск абсольвенток нової школи. Це був позитивний момент, бо молоді прибувало. Підкреслено працю вчительок Стефанії Монцібович (крій і шиття) й Іванни Левицької, яка була рівночасно управителькою бурси. Ці фахові й педагогічні сили вносили материнське тепло у свою виховну роботу. Настала ще одна зміна в підприємстві. Робітню суконь перебрала нова фахова сила — Еля Олесницька. Це була талановита майстриня свого фаху, що мала добре ім'я серед елегантної публіки. Її вплив позначився пізніше в різних виступах кооперативи.

У 1935 р. виринула нова ініціатива у відношенні до ремісничої молоді. У невеликій статті п.н. "Новий табір" Олена Залізник ("Нова Хата" ч. 11-12, 1935) з'ясовує потребу відпочинково-виховного табору для дівчат-ремісничок. Таку оселю створила Комісія Виховних Осель при Т-ві Охорони Дітей і Опіки над Молоддю у Рожанці в горах Бойківщини. Проводили цей табір пластунки з гуртка "Ластівки". У ч. 18 "Нової Хати" вміщений опис того табору, що мав 15 учасниць. Програма цього 2-тижневого табору обіймала звичний порядок — вмивання в Опорі, руханка, спільна молитва, наказ, снідання, виховна гутірка, а потім купіль. По обіді спочинок, потім прохід і спортові ігри аж до вечора. Двічі відбулась ватра, влаштовано кілька прогулянок.

Це була перша спроба дати літній відпочинок серед гірської природи дівчатам-ремісничкам. У вище згаданій статті

задумується авторка (а нею була Олена Залізник), чи не слід би влаштувати такі оселі двоякого типу. Виявляється, що в цьому таборі майже не було кравецьких учениць, бо батьки потребували їх в часі жнив, а прибули дівчата, що вже працювали фахово й могли заплатити скромну оплату за 2-тижневе перебування. Програма такого табору повинна бути достосована до їх потреб. Та думки — влаштувати оселю для учениць — не слід занехати. Вибрати відповідний для неї час (після жнив) і подбати про стипендії для таких, що їх потребували.

І вже в 1936 р. відбулася така оселя у Славську. Її попередила гутірка у клюбі "Нової Хати". Знову з ініціативи Олени Залізник влаштовано для учасниць клюбу "Веселу ватру", в часі якої дівчата-реміснички жартівливо описали табір, передали трохи співу й деклямацій та таборових дотепів. Олена Залізник додала до того своє слово. Учасниці клюбу були такі захоплені, що зараз же уфундували одну стипендію (20 дол.) для дівчини-реміснички. Табір відбувся в літньому часі, подібно як попередній. Новиною цього табору було те, що в його рамках відбуло свої вакації також кілька умових працівниць, які не мали засобів на пансіони. Це були вчительки і бюрові сили, яким теж цікаво було познайомитись із молоддю.

Ще в одній ділянці відзначилась кооперація "Труд" у тому часі. У 30-их рр. розвинулось замилювання до народнього орнаменту, що його стали застосовувати в українських помешканнях чи в міському вбранні. Це проявилось у вечорах народньої ноші, де жіноцтво виводило народнє вбрання з усіх частин України. Услід за тим ішли покази вишиваної сукні та прибраного вишивками помешкання.

Ініціатором цього руху була кооперація "Українське Народне Мистецтво" у Львові. Вона приміщувалася спочатку в будинку "Труду", а згодом перейшла на інше приміщення, але тісний зв'язок між обома коопераціями залишився. І так у "творенні української моди", як це тоді звалось, вони працювали спільно. Кооперація "У.Н.М." роздобувала тканини, постачала взори і замовляла моделі в українських мисткинь. А в кооперації "Труд" це шилося, примірялося, комбінувалося.

Перший вечір вишиваної сукні відбувся 6 червня 1936 р. Найбільше з'явилося блузок різного покрою. Були й сукні чи комплекти (сукня і плащик). Жюрі, що складалось з Стефанії Монцібович, Ярослави Музики, Мирослави Чапельської, Емілії Охримович, признало кілька нагород і відзначень. Нагороджені

моделі появились у журналі "Нова Хата", і в обширному огляді (Н.Х. ч. 13-14, 1936) обговорено прикмети й вади моделей.

Другий вечір уже був далі посунений, бо його назвали "показом української моди". Він відбувся 8 травня 1938 р. Тут уже немає обговорення моделей, але з доповіді Стефанії Чижович, справника кооперативи "У.Н.М.", видно, куди прямували організатори вечора. Їх завданням було — 1. впроваджувати народні форми одягу, 2. вишукувати народні тканини й орнаментику до загально прийнятих форм моди. У підготові того показу одна й друга сторона проявили ініціативу. Виведено низку моделей за проектами артисток Марії Морачевської, Софії Вальницької, Стефи Рудакевич і Мілі Охримович. При виконанні їх відзначались особливо керівниця майстерні "Труду" Еля Олесницька.

А школа "Труду" розвивалась. Прибували учениці з різних сторін, наприклад, з Волині, Підляшшя й Бесарабії. До того рівень учениць підносився, бо до школи стали вписуватись абсолювентки вчительських семінарій. Як відомо, польська влада не давала вчителькам-українкам посад. Отже молоді семинаристки старались придбати практичний фах. Виявилось, що приміщення в Ринку вже замале, а й у бурсі не стає місця. Тоді то управа кооперативи "Труд" під проводом Олени Залізняка винайняла цілий будинок при вул. Кохановських, де примістились додаткові класи, а на одному поверсі замешкали учениці.

Рівночасно продовжувались інші вишколи при цій школі. Щороку відбувався однорічний господарський курс для молоді з довколишніх сіл, окрім того зимовою порою влаштовувано 3-місячний курс крою і шиття. Господарський курс (куховарення) проводила Олена Лукашевська, абсолювентка віденської господарської школи. Шиття і крою вчила давніше Стефанія Монцібович, а потім Н. Василів.

У "Новій Хаті" ч. 13-14, 1938 р. є гарний опис закінчення шкільного року. Виявляється, що кінцевий іспит всі учениці здавали у своїй школі з загальноосвітніх і фахових предметів. З того діставали диплом закінчення школи. Та щоб "визволитись" на челядницю, треба було ще перейти усний іспит у державній фаховій школі при вул. Зеленій. Тут розглядали її іспитову роботу і провірювали знання учениці. Так вона осягала звання "челядниці". З іспитових робіт школа влаштовувала виставку.

Уся та діяльність школи, її невинний ріст і атмосфера

залежали від директорки і вчительського збору. Олена Залізник була тією керівною силою, що надавала цьому напрям і зміст. В останніх роках прибули їй до помічі вчительки Стефанія Рудакевич, Леся Давидович, Євгенія Вербицька.

Оцей огляд кооперативної і навчальної станиці зачерпнутий з пресових звідомлень та власних вражень. Наприкінці хочеться додати ще один-два епізоди з переживань учениць. Це буде цікавим віддзеркаленням їхнього підходу й відношення до тієї школи.

Згадана вже Аня Цьокан-Літинська залюбки розказує про те, як учениці з її класу затіяли "страйк". Як відомо, в усіх школах в Європі навчають 6 днів у тиждні, отже і в суботу. Так воно було в школі "Труду". Деяким дівчатам, що жили далеко, а між ними й Ані Цьокан, було дуже невиконливо приходити в суботу, тим більше що навчання було скорочене. Отже вони порадилися між собою (їх було п'ять), пожалілись М. Пацлавській, яка завідувала крамницею і не мала властиво відношення до школи, і подали на письмі заяву, що вони в суботу не будуть приходити. Так і сталося найближчої суботи.

Коли вони прийшли в понеділок вранці і засіли на свої місця, виявилось, що для них немає приготованої роботи. Це їх дуже збентежило. Практичні лекції вони пересиділи, а предмети вислухали. Але настав вівторок, а для них знов немає роботи. Вчителька крою і шиття каже, що це розпорядження дирекції школи.

Отже дві найбільш відважні вибрались до директорки. Олена Залізник прийняла їх дуже ввічливо. — Що це ви, дівчатка, задумали? Коли вам справді трудно в суботу приходити і ви нас про те повідомили, то треба було зачекати на відповідь! Адже дирекція не може відразу того вирішувати! А ви постановили й відразу почали свій "страйк"!

— А ми думали... нам дуже далеко ходити...

— От від того треба було почати. Коли вам далеко ходити й кожна з вас подала б, де живе, то дирекція взяла б це до уваги. Ідіть до своєї класи, а ми це обговоримо.

Так закінчився наш "страйк" проти суботнього навчання. А ми були вдячні пані директорці, що вона так лагідно з нами говорила.

ФАХОВА ШКОЛА “ТРУД” У ЛЬВОВІ в роках 1930 — 1933

В самому центрі столиці Галичини, в Ринку під числом 39 була приміщена школа жіночої кооперації під назвою “Труд”. На двох поверхах будинку були приміщені класи для навчання теоретичних і практичних предметів, канцелярія, кухня для навчання куховарства і сальон, де приймали клієнток, які замовляли свою гардеробу в школі.

Школа була зорганізована з метою дати підготовку до корисного і, до певної міри, забезпеченого життя тим дівчатам, які з різних причин не могли здобутися на вищу освіту.

До теоретичних предметів навчання належали: українська і польська мови, література, історія обох народів, наука релігії, кореспонденція і книговодство. До практичних предметів належали: крій, моделювання, шиття, вишивання та куховарство. Були також години руханки і співу, що їх учениці дуже любили і часто хизувалися своїм знанням перед ширшою публікою на різних концертах, улаштовуваних з різних нагод. Також брала школа участь в різних рідношкільних спортивних виступах.

Директоркою школи в той час була пані Олена Залізняк. Середнього росту, завжди старанно, хоч скромно одягнена, з дбайливою зачіскою та поблажливим усміхом на устах, зуміла з’єднати собі респект і любов усіх учениць, незважаючи на вік і характер.

Крім обов’язків директорки, викладала теж літературу і дуже влучно змогла получить літературу польську з українською, так що учениці, які мусіли вивчати обов’язково польську літературу, могли рівночасно ознайомлюватися з рідною. На лекціях була серйозна і вимагаюча, при класифікації виrozumіла. Поза годинами часто давала свої материнські поради в різних клопітливих справах.

Другою важливою вчительською силою була панна Іванка Левицька. Дрібної будови, делікатна і все суворо одягнена, втішалася також великим респектом серед учениць. Викладала обидві мови й історію, на якій також були сполучені два предмети в тому самому часі.

Науку релігії провадив о. Хомин, який заспокоїв не одне питання молоді дівочої душі.

Крій і модельярство провадила пані Морачевська, яка була уособленням елегантності і доброго тону. Народне мистецтво викладала пані Надрага, а шиття провадила панна Підлуська і пані Монцібович.

Учениці походили не лише зі Львова, але й з довколишніх сіл та містечок, а були також дівчата з Полісся, Волині, навіть і з далекої Буковини. Позамісцеві учениці мали приміщення в бурсах, якими опікувалася кооператива. Вік учениць був переважно від 15 років угору, хоч були і старші дівчата, які не могли закінчити університету і приходили до нас доповнювати свою освіту навчанням практичних предметів.

Переважна кількість годин присвячена була практичним предметам — головно народньому мистецтву і жіночому кравецтву. В першому році навчання дівчата вивчали вишивки з різних областей України — вивчали, як добирати краски ниток та пристосовувати взори до окремих частин одержі і настільної білизни. Також на першому році ми мали т. зв. "платки", на яких були опрацьовані різного роду мережки і "павуки", що ними прикрашували в той час білизну, серветки та хустинки — як також зразки всіх родів стібів. На другому році практичні зайняття включали дитячий крій і шиття, на першому півроці, а на другому крій і шиття жіночої білизни. На третьому учениці вже виготовляли самостійно частини жіночого одягу, вибрані з журналів. В підготовці до шиття одягу давала великий вклад пані Морачевська своїми порадами, які фасони, кольори матеріалів і додатки уживати для окремих індивідуальностей, щоб цілість виходила ефективно і відповідала даній особі. Дівчата в рамках тодішньої моди творили свої власні фасони і впроваджували їх практично в життя.

Отже школа виконала задовільно своє завдання. Виховувала не лише добрих канцеляристок, кравчин, господинь, але також вповні підготовляла молодих дівчат до культурно-освітньої праці серед народу.

* * *

Директорка

Був чудовий, погідний, теплий майовий ранок у Львові року Божого 1931. Чисте, безхмарне синє небо огортало сірі будинки, а листками рухав легкий вітерець. Прохожі в літніх одягах з погідними обличчями спішили до місць призначення, щоб почати

новий день праці. В будинку від ч. 39 у Ринку панував також жвавий настрій. Учениці школи "Труд" зібралися вже в класі та з цікавістю оглядали приготовані на столі взори вишивок. Нині мали обговорювати яворівські стіби і краски, уживані в тій частині України.

Ввійшла учителька — і всі привітали її радісними, піднесеними голосами. Почалася лекція, але хоч тема була цікава, дівчатам тяжко було зосередити увагу і слухати доповіді. Вітер, який вривався до кімнати через широко відкриті вікна, дратував нашу уяву — хотілося думати про широке поле, молоде збіжжя та розцвілі сади. Весна пахла чудово, і якесь дивне почуття свободи огорнуло дівчат. Учителька вийшла з класу на хвилину, і кілька голосів відізналося враз: "Заспіваймо щось, дівчата". Різко зірвалася пісня — оживлена, як її виконавці. "Гей же до бою, браття, за волю!" співали молоді голоси, а прохожі на вулиці зупинялися і з цікавістю слухали. Пісня гомоніла:

*"Хочемо волі, кращої долі,
хочемо рідний розвивати цвіт,
хочемо просвіти, хочемо летіти,
як птах, як птах — в широкий, вольний світ!"*

Та враз відчинилися двері — в кімнату тихо ввійшла пані Директорка із своїм милим усміхом на устах. Стояла хвилину тихо, якби милувалась тим, що бачила і чула, а потім піднесла руку. Пісня затихла. Хтось сказав "Директорка!" Пані Залізняка спокійно відізналась: "Дівчата, чи ви хочете, щоб нам замкнули школу?" "О, ні!" — живо відповіли учениці. "Співайте — продовжувала директорка — але хоч замкніть вікна", і тихо, як ввійшла, так і вийшла.

Дівчата скупчилися і завзято почали вичисляти всі прикмети улюбленої директорки. "Яка вона тактовна", — сказала одна. "І передбачлива", додала друга. "Все спостереже і на все порадить. Вона ідеальна на своєму пості". Так були б ще довго гуторили, та надійшла вчителька і продовжувала перервану лекцію. Кляса, заспокоєна своїм співом, зосередила свою увагу на темі доповіді.

СВІТОВИЙ ЖІНОЧИЙ КОНГРЕС У СТАНІСЛАВОВІ

Першу вістку про скликання Світового Жіночого Конгресу, що був запланований на червень 1934 р., знаходимо в нашій пресі вже в грудні 1933 р. Виявляється, що цю думку схвалив тогорічний З'їзд Союзу Українок 8, 9 травня 1933 р. На спеціальних зборах вибрано Діловий Комітет, який мав підготувати Конгрес. Він мав відбутися в 50-річчя заснування першого українського жіночого товариства у Станіславові в 1884 р.

До цього Комітету підготовки увійшли: Євгенія Макарушка, голова, Марія Біляк, заступниця, Олена Шепарович і Ліза Крук, секретарки. Для опрацювання поодиноких ділянок створено комісії і їх очолювали — програмову Олена Залізняк, фінансову Ірина Бонковська, преси й пропаганди Олена Кисілевська, видавничу Марія Струтинська, мандатову Ірина Павликовська, мистецьку Олена Кульчицька, технічно-господарську Софія Олесницька.

Отже як бачимо, Олені Залізняк припала важлива ділянка. Програма Конгресу, що влаштовувався в нас перший раз і то в умовах гострого натиску окупаційної влади, була дуже відповідальним завданням. Підготовка Конгресу відбивається в обіжниках головної управи, що були поміщені у "Жіночій Долі". Та встановлення програми не могло відбутися в них. Ця праця проходила на засіданнях з участю членів комітету у порозумінні з головною управою. Щойно проголошена програма Конгресу могла дати нам уяву про його напрямні.

Конгрес був скликаний на п'ять днів: 23-27 червня 1934 р. Його побудова була особлива. Найбільш святочні були перші два дні — субота й неділя. У суботу мало відбутися святочне відкриття, потім доповіді, а ввечері концерт. Неділя була подумана як свято сільського жіноцтва. По полудні мав відбутися святочний похід, спортові змагання й свято заходами місцевої Філії СУ, силами членства сільських гуртків. Увечері була запланована зустріч, на якій сільське жіноцтво могло стрінутися з делегатками Конгресу.

П'ять конгресових днів мали кожен своє окреме гасло, до якого була пристосована програма дня і зміст доповідей.

Перший день пройшов під гаслом "Наше минуле і наші змагання". Другий день "Творім народню культуру". Третій

"Будуймо народне господарство", четвертий "Дбаймо про народне здоров'я", п'ятий — "Ставаймо в організовані ряди" Отже, як бачимо, побудова Конгресу мала широкий засяг, добрий розподіл тем і всебічне опрацювання кожної ділянки. Не маємо змоги вичислити всіх доповідей, але вистачить подати розроблення одного дня. Річ у тому, що кожна із згаданих ділянок була опрацьована не тільки при допомозі доповідей. У програму дня входили виставки, відвідини, дискусії, графічне зображення і т.д. Отже можна собі уявити всю ширину цього завдання, що припало Олені Залізняк.

Розроблення програми поодиноких днів переходило вже в руки відповідних референток. Але сама концепція програми, поділ на святочну і ділову частину, зустріч із сільським жіноцтвом — це була виключно її заслуга.

На заклик до українського жіноцтва, що появився у квітні 1934 р., її підпису немає. Та заклик був формальною справою, і його підписали почесні члени СУ, співробітниці альманаху, "Перший Вінок", президія СУА і президія Ділового Комітету. Зрештою, в тих умовах Олена Залізняк і так не могла б була якогонебудь заклику до жіноцтва підписати. Адже вона була чужою громадянкою та ще й директоркою школи. Це виключало таку можливість.

Рівночасно з закликом були проголошені завдання Конгресу. У восьми точках охоплено напрямні, за якими творилася його програма. Треба припускати, що ними керувалася Олена Залізняк при укладанні програми, а може навіть допомагала їх оформлювати. Згідно з ними Конгрес повинен:

1. Дати історичну картину організаційних змагань і досягнень українського жіноцтва,

2. З'ясувати відношення українського жіноцтва до найважливіших питань нашого національного життя,

3. З'ясувати завдання українського жіноцтва на всіх поодиноких ділянках громадського життя, зокрема в ділянці виховній і культурно-освітній, в ділянці господарській і в ділянці народнього здоров'я.

4. З'ясувати права, що належать українській жінці серед власного громадянства.

5. Зайняти становище до найновіших течій світового фемінізму та до кризи, яку він переходить у зв'язку з перебудовою державних устроїв.

6. Бути засобом консолідації українського організованого жіноцтва,

7. Наладнати постійні зв'язки між жіноцтвом західньо-українських земель і жіноцтвом наших поселень в Європі, Північній і Південній Америці.

8. Причинитися до консолідації національних сил нашої спільноти.

Перебіг Конгресу був широко з'ясований в українській пресі. Найбільш основну оцінку дала йому Зінаїда Мірна у статті "Враження з Українського Жіночого Конгресу у Станиславові" (див. "Жіноча Доля" 1934, ч. 15-16). Вона підкреслила два моменти, що особливо сильно виступили і закріпилися в пам'яті. Один — це відчуття глибокого патріотизму, яким були просякнуті всі наради, дискусії й ухвали. А друге — це велика й активна участь української селянки в організованих рядах. Це велика й цінна особливість українського жіночого руху, що так яскраво проявила себе на Конгресі.

Наслідки Всеукраїнського Жіночого Конгресу були далеко ширші й глибші. Та аналізувати їх — це переходило б наші завдання. Не маємо безпосередніх вражень Олени Залізняка з участі в цьому з'їзді. Є тільки вістка, що її обрано вже на самому Конгресі головою Організаційної Комісії (невідомо, з яким засягом праці), а також слід її виступу у дискусії, де є згадка про різні жіночі звання, а між ними і кравецтво, яке примістило в себе багато інтелігенток.

Участь у кооперації

Кооперативний рух був однією з рушійних сил у тодішній Галичині. В його системі знаходилася також кооператива "Труд" із своєю школою і робітнею. Щоправда, ця кооператива не була побудована на кооперативних засадах, себто не створили її українські кравецькі сили. Вона була почином українських патріотичних кіл і для своєї роботи прийняла кооперативну форму. Таким способом творились і інші станиці, особливо в тих ділянках, де ще не можна було рахувати на кооперативну свідомість кравчинь чи вишивальниць.

Свідомість кооперативної системи передавалось тим, що в ній працювали. Цим була надихана атмосфера школи й робітні, про це постійно говорилось на зборах і зустрічах. Кооперація як предмет входила також у шкільну програму "Труду". Союз Українок встановив окрему кооперативну секцію, яка дбала про поширення кооперативної ідеї серед жіноцтва. Такі кооперативні секції існували при кожній Філії СУ в краю.

На загальних зборах Ревізійного Союзу Українських Кооператив, що відбулися 24 і 25 червня 1937 р. у Львові, взяло численну участь українське жіноцтво. Його репрезентувала кооперативна секція Союзу Українок, що звалася Жіночою Кооперативною Гільдою СУ. Представниці цієї Гільди брали живу участь у нарадах і висунули від себе членку до Ради РСУК. Нею була Олена Залізняк.

Причиною цього кроку була ще одна потреба. У тому ж році у вересні був запланований Конгрес Міжнародної Кооперативної Гільди в Парижі. Це була велика міжнародня установа, яка гуртувала представниць-жінок з різних країн і родів кооперації. Союз Українок став її членом ще в 20-тих рр. Гільда дбала про розвиток кооперативної ідеї серед жіноцтва, видавала часопис, давала стипендії. Кооперативна Секція Союзу Українок із своєю підбудовою, себто філіяльними секціями, була одним з впливових членів.

До участі в згаданому Конгресі Союз Українок виделегував Олену Залізняк. З її звітів, вміщених у журналах "Жінка" і "Нова Хата", можна збагнути тодішню ситуацію. В Європі вже відчувалось напруження, що віщувало світову бурю. Але Конгрес Світового Кооперативного Союзу (Конгрес Гільди завжди відбувався в тому самому часі) проходив при численній участі кооператорів. Те саме було і з з'їздом Гільди. Прибули представниці 19 країн, в загальному взяло участь біля 500 осіб. Привітальну промову мала Емі Фройндліх, невтомна австрійка, яка очолювала Гільду вже дві каденції. У президії з'їзду засіли представниці країн, а між ними й Олена Залізняк.

Головну доповідь мала Ема Рідель, редакторка німецького кооперативного часопису з Чехословаччини. Її темою було "Становище жінки в кооперації". Вона розгорнула широку картину участі жінок, що доходить у деяких країнах до 50% усього членства. (Українські кооператорки творили тоді 15% членства української кооперації). Другою бесідницею була Агнес Юнсон, шведка, яка говорила про молодь у кооперації.

Приємно було нашій представниці знайти тут сліди нашої кооперативної праці. У загальному звіті Конгресу знаходився звіт Української Жіночої Кооперативної Гільди, а на виставці кооперативної преси був виставлений Господарський Кооперативний Часопис і "Нова Хата" з альбомами взорів. Це все будило живе зацікавлення серед відвідувачів. Олені Залізняк удалось нав'язати контакт з кооператорками з різних країн.

Це був останній з'їзд Міжнародної Кооперативної Гільди перед Другою Світовою війною. Як представниця Гільди до Ради РСУК Олена Залізняк слідувала за кооперативною пресою. У 1939 р. ("Нова Хата", ч. 13-14) вона зреферувала звіт про Міжнародної Кооперативної Гільди за 1938 р. Виявилось, що тодішнє політичне становище відбилось уже на її діяльності. Число членів Міжнародної Гільди зменшилось до 14, кооперація не мала добрих умов розвитку в деяких країнах.

Друга Світова війна

Як уже було згадано, родина Залізників мала австрійське громадянство. Коли в 1938 р. гітлерівська Німеччина зайняла Австрію й прилучила її до Райху, то їх громадянство автоматично стало німецьким. Формально Олена Залізняк і її доростаючі діти перебували у Львові на статусі чужинців. Це мало для них певні наслідки, що виявились особливо з вибухом Другої світової війни.

Та ще поки це сталося, то цей статус чужого громадянства мав для цієї родини також певні полегші. У першу чергу згадаймо чужий паспорт, що полегшував родині виїзд, і з того Олена Залізняк і її діти кілька разів користали. Діти Оленка і Юлій Залізники, щоправда, відвідували німецьку гімназію у Львові, але це не відмежувало їх від кола їх ровесників-українців, бо вони належали до Пласту і вакації проводили серед родини на селі. Та родина все ж утримувала тісні зв'язки з Віднем. Там жив їх батько, якийсь час була ще їх родинна хата в Мауері. Відень притягав також як освітній центр, і Оленка перебувала там у рр. 1935/36 для закінчення гімназії. Це виявилось конечним тому, що в австрійських університетах не приймали молоді австрійського громадянства, що не мала матурального свідоцтва австрійської гімназії. Цей рік вона прожила в Ганні й Андрія Жуків, емігрантів, що залишились у Відні, а були приятелями Олени. Те саме сталося з сином, Юліан Залізняк пробув у Відні в рр. 1937/38. Всеж по закінченні гімназії у Відні Оленка вписалась на вищі економічні студії у Львові і була б їх закінчила, коли б не вибухла Друга Світова війна.

Вже в серпні 1939 р. загострилося напруження між Польщею й Німеччиною. Олена Залізняк перебувала тоді у Львові, бо мала допильнувати ремонту дівочої ремісничої бурси, а це мало бути готове до початку шкільного року. В останніх днях серпня покликав її німецький консуль і в часі півгодинної розмови вказав

їй на конечність негайного виїзду. Обоснував це тим, що вони як німецькі громадяни могли б бути інтерновані з вибухом війни. Головна тут загроза для молодого Юліяна, що був уже в поборовому віці. Він додав, що виїзд спішний, бо вже виїжджають останні поїзди. Виїзд через Шлеськ, мабуть, уже неможливий, але через Лавочне на Мадярщину ще їм може пощастити.

Оця перспектива приголомшила Олену Залізняка. Як залишити школу й ремісничу бурсу напередодні шкільного року? Та діти, а зокрема Юліян, були за виїздом. Серед гарячкової підготовки проминув їм день, коли Олена встигла передати справи "Труду" і ремонту бурси, а Оленка з братом взяли те, що найконечніше. Їм справді вдалося дістатись до останнього поїзду, що їхав на Мадярщину, і вже другого дня вони знайшлися в Будапешті. Переночувавши в готелі, вони виїхали до Відня.

Тут розпочався новий відтинок життя Олени Залізняка. На перший погляд здавалось би, що вона уникнула воєнної завірюхи, що її мав пережити Львів. Але дійсність була для неї неменш сувора. Адже Юліян справді підлягав військовому поборові і негайно мусів зголоситись. Здорового юнака включили до служби й по короткому часі кинули на фронт. Перебувши щасливо кілька кампаній, він зазнав нещастя на східньому фронті. Там йому прострілили руку, яку мусіли йому відтяти.

Олена Залізняка тим часом влаштувалась у Відні на помешкання й на працю. Оленка докінчила студії і стала також працювати. Вкоротці знайшла собі товариша життя в постаті молодого правника Богдана Весоловського, що проживав у Відні. Разом з подружжям замешкала Олена Залізняка від 1 квітня 1940 р. у просторому помешканні на Зайтенштеттенгассе 5.

Олена Залізняка стала працювати в уряді цензури листів, що була введена в часі війни. Тут для неї склались добрі умови праці, і хоч це була нецікава робота, проте й тут вона могла допомогти своїм, коли знаходила в листах якісь нерозважні натяки чи справи, які треба було зголосити. Тоді вона знаходила спосіб нищити такі листи.

Родинні відносини ускладнились, коли прийшов на світ перший її внук Остап, а декілька літ пізніше другий внучок Юрій. Це вимагало її допомоги, і вона давала її з глибини свого материнського серця. Складне воно було ще й тому, що харчові умови в воєнному Відні не були добрі. Це вимагало шукання харчів, а то й виїзду на села. Ще більш воно ускладнилося, коли в третьому чи четвертому році війни Відень почали бомбити

американські літаки. На першу округу Відня, де вони жили, скидали багато бомб, і це не давало їм ні одного спокійного дня чи ночі. Це вимагало мати все напоготові і сходити негайно після алярму до глибокого підвалу, який був на щастя дуже добре укріплений, як усі підвали першої округи.

У рр. 1944 і 1945 знайшлося у Відні багато втікачів з рідних земель. Були між ними і свояки Олени Залізняка, і їх вона із щирим серцем прийняла до помешкання. Проживали там сестра Славка Мацлинська з чоловіком і одруженим сином Омеляном та їхніми двома дітьми. Переходово там приміщувались і інші, між ними и авторка цього життєпису. Взагалі був це рухливий осередок, де можна було знайти, окрім найновіших вісток, завжди пораду и допомогу.

Життя у цьому збомбленому місці було дуже трудне. Та якось його переносили мешканці, а з ними и родина Залізників-Весоловських, де, окрім малого Остапа, вже народився Юрчик. Та врешті сталося те, що його можна було сподіватись. 12 березня 1945 р. бомба вдарила в їх кам'яницю і головню в їх мешкання. Всі мешканці були у схоронищі за винятком старих Мацілінських, які ніколи не сходили. Від того удару згинула сестра Олени Славка, а чудом урятувався її чоловік. До мешкання не було доступу, бо потерпіла клітка сходова. І так, забравши найконечніше, родина перенеслася спершу до свояків, а згодом почала старатися виїхати з загроженого Відня. Богдан Весоловський не міг з ними виїхати, бо ще не мав згоди на евакуацію із свого уряду. Але Олена Залізняк з дочкою і двома дітьми (одному з них було 5 місяців) з початком квітня 1945 р. виїхали до Франкенбургу, де проживав тоді Гриць Залізняк, брат Миколи, з жінкою і дитиною. З великими пригодами добились вони до цілі, де згодом до них долучився Богдан. Але недовго пробули там. Перед натиском більшовицького війська, що мало зайняти Горішню Австрію, подались вони в дальшу дорогу. Спинилися врешті у Шердінгу на австрійській границі. Тут удалось їм дістати мешкання завдяки тому, що Богдан став працювати в американців (він володів англійською мовою). І тут сім'я прожила найближчих три роки.

Коли настало переселення, родина Весоловських спрямувалась до Канади. Туди також мав виїхати Юліян Залізняк, що був уже одружений з молодою лікаркою Славою Височанською. Весоловські осіли в Садбурі, де Богдан став працювати в крамниці. Їх мати Олена Залізняк зосталася ще в Австрії і прибула літаком щойно в 1950 р.

Однаке тут родина пробула тільки несповна один рік. Для Весоловського як правника не було тут виглядів працювати хоч приблизно у своєму фаху. Оленка, як мати двоїх малих дітей, ще не шукала праці. Юліян з дружиною осіли у Монтреалі і закликали їх до себе. Врешті по короткій зупинці в Торонто молоде подружжя зважилось на те перенесення тим більше, що Богданові відкрилась можливість працювати в канадському радіо Сі-Бі-Сі. І так місцем замешкання Олени Залізняка став Монтреал, куди вона переїхала разом з дітьми у 1952 р.

ОЛЕНА ЗАЛІЗНЯК, ГОЛОВА СФУЖО

Олена Залізник як голова СФУЖО (1956-1969) відзначалася глибокою культурою своєї особистості і многогранністю своїх громадських зацікавлень.

Неможливо відділити сутність людини від її функціонування у професійному чи громадському житті. Основні цінності й особливості людини знаходять тільки своє конкретне, наявне оформлення в її діяльності.

Портрет Олени Залізник роботи Михайла Дмитренка

Олена Залізняк була наче створена стати провідницею жіноцтва. Про її походження, родинну атмосферу дитинства і юности знаємо вже з попередніх частин цієї збірної праці. Її студії і ранні вже зацікавлення в виховно-освітній і загальногромадській сфері, розглянені співавторами монографії, тільки підтверджують органічну пов'язаність Олени з Охримовичів Залізняк з її коронною життєвою ролею — провідниці українського жіноцтва у світі. Її шлях до вершин був природним поступом вперед для людини її настанови і формату.

З проблемою української жінки — матері і її дитини — Олена Залізняк зустрілася ще зовсім молодю діячкою й учителькою. Як же багато треба було зробити, — яке широке й розлоге поле праці! Чужі займанщини, одна за одною, на рідних землях України робили ці завдання ще труднішими. Тому й треба було загартованості духа і незламної волі. Немалу ролю відіграли у формуванні її характеру її вчителі. Під проводом проф. Михайла Грушевського і д-ра Іларіона Свенціцького Олена Охримович, ще будучи студенткою львівського університету, працювала в етнографічному відділі Національного Музею, в якому слухала фахових порад високих знавців — проф. Вадима Щербаківського і д-ра Івана Франка. Тоді ж наче спонтанно увійшла вона також у жіночий рух. Стала співредакторкою жіночого журналу "Мета" в 1907 р., стала діяльною в "Кружку Українських Дівчат", а згодом у "Жіночій Громаді" (1909-1914), випрацьовуючи разом з К. Малицькою статут для Жін. Громади.

Олена Залізняк була при тому талановитою публіцисткою. Тому з її ж спогадів (про Константину Малицьку і тодішні часи) довідуємось про бистрі й несподівані звороти в її житті. Перша світова війна і українська національна боротьба за свободу кидає Олену Охримович на чужий терен, що стає першою основою її діяльності для українського жіноцтва поза межами батьківщини — це є до Відня. Природне самаританське прагнення допомогти пораненим українським воякам зближає її з діяльністю Комітету допомоги раненим і полоненим воякам. Була це допомога доброї і люблячої сестри знедоленим братам у потребі. Олена Залізняк перебувала у гурті старших від неї діячок і своїх ровесниць із широким кругозором — Олена Левицька, Ольга Басараб, Ганна Жук. О. Залізняк стає тоді на терені Відня ініціатором і основником першої жіночої організації поза межами батьківщини — Українського Жіночого Союзу. 19 жовтня 1920 р. Олена Залізняк стала головою УЖСоюзу. Згодом очолює секцію преси і пропаганди, співпрацюючи у 1921 р. з Оленою Левицькою і

**З фотографій
з часів головства СФУЖО**

Олена Залізняк

Ольгою Басараб у виданні звернення до жінок усього світу від УЖСоюзу про стан в Україні і потребу негайної допомоги. З різних кінців світу почувся відгук на українське SOS, хоча й у недостатній мірі. Того ж 1921 р. засновує О. Залізняк секцію студенток Т-ва "Січ", а при відкритті Українського Вільного Університету у Відні виголошує промову. О. Залізняк основує також українсько-німецьку секцію ради взаємного порозуміння.

Та обрії Відня широкі. Адже це один із світових центрів того часу, де формувалась політика, звідки снувалися нитки — стежини впливів на міжнародню арену. В листопаді 1922 р. О. Залізняк їде до Гаги як делегатка УЖСоюзу на Конференцію Ліги Миру і Свободи, де заступала українську справу. Згодом у 1923 р. Софія Русова поїхала з Відня до Риму представляти українське жіноцтво на Конгресі Міжнародного Жіночого Союзу. Так своєю участю на міжнародньому форумі Гаги О. Залізняк зробила перший відважний і впевнений крок, виплила на широкі, а не раз і бурхливі води, де треба ставити чоло супротивним силам.

Багато змін, різnorodної праці на рідних землях, у Львові й Відні, а також у Гельсінкі, де перебував дипломат української

**З фотографій
з часів
головства СФУЖО**

Олена Залізник

держави Микола Залізник, її чоловік, і дбайливість про родину, дітей виповнювали життя Олени Залізник. Виконувала й улюблену педагогічну працю. Та вже ніколи не забулась її піонерська її діяльність — вибранки з-посеред українського жіноцтва на широкій світовій платформі. У 1934 р. знову бере участь у міжнародньому з'їзді Інтернаціональної Жіночої Гільди в Парижі.

Не викреслити із здобутків людського життєвого досвіду ні одного дня, тому, дізнавшись про діяльність Олени Залізник у міжвоєнному періоді від коавторів монографії, переступимо в уяві рубікон — у Новий Світ, супроводячи невтомну діячку Олену Залізник. Оселяється в Монреалі з родиною дочки, при тому ніколи не втрачає живого зв'язку з українським жіноцтвом, — думками, кореспонденцією, зустрічами, пресою.

Від часу великого переселення, відродження жіночого організаційного життя у вільному світі, зокрема від створення Світової Федерації Українських Жіночих Організацій — у всій кореспонденції Олени Залізник як ляматив проходить турбота за долю української жінки, за нові паростки організаційного

**Олена Залізник з дітьми — Оленкою Весоловською
і Юліаном Залізником**

життя, врешті за усталізування нашої Федерації, за втримання її ідеологічних основ. Напівділові й напів особисто дружні листи до діячок — назвемо декого: Олена Кисілевська, Лідія Бурачинська, Кекилія (Цьопа) Гардецька, Ірина Павликовська і багатьох інших — виявляють прикмети її особливої вдачі — щире сердечність і дружність, а zarazом особисту скромність і стриманість їх авторки. На такій психологічній основі думки, ділові поради, завваги відчуються цінними й ваговитими.

26 березня 1956 р. відійшла у вічність Олена Кисілевська, перша голова СФУЖО. Це глибоко відчула вся жіноча громада у світі, а Олена Залізник прийняла це ще і як особистий удар, бо від давніх часів співпрацювала з сенаторкою О. Кисілевською. Урядуючою головою стала Олена Лотоцька, довголітня голова Союзу Українок Америки і співосновниця СФУЖО. У 1957 р. при перевиборах Управи СФУЖО обрано головою Олену Залізник, яка впродовж 12 років, аж до своїх останніх днів, проводила українським зорганізованим жіноцтвом у вільному світі.

Олена Залізник була співтворцем і речником — словом і ділом — ідейних основ нашої Федерації. Право на свободу людини і нації чи народу — це дар Божий, якого ніхто не сміє людині і нації відібрати. Узурпація чужинцями цієї Богом даної свободи

проходить однаке кривавою ниткою крізь українську історію. Тому відвоювання свободи, визволення України від чужої окупації стало основою змагань української людини сучасності: стало це і найвищою ідеєю, що присвічує діяльності СФУЖО. Шляхи до визволення численні й різnorodні. Особливі завдання в цій загальнонаціональній проблемі має українська жінка-мати, а поза межами батьківщини й організоване жіноцтво. Методи діяльності можуть змінюватися залежно від історичної й політичної констеляції даного періоду чи й хвилини — у світлі тих чи інших подій у світі.

Олена Залізник прийняла головство СФУЖО в особливих обставинах світових подій. У 1956 р. відбулося повстання в Мадярщині і жорстоке його придушення радянськими танками. В тому ж році дійшла до нас вістка про трагічну подію придушення повстання в Кінґірі у 1954 р., в якому здійснився нечуваний в історії злочин — масове вбивство п'ятисот українських жінок радянськими танками. Реакція жіноцтва і всієї громади була сильна своїм обуренням на ворога і глибоким жалем за невинні, а разом героїчні жертви. Ці події сколихнули українським сумлінням у світі. Так закінчувалась т.зв. "відлига" хрущовських часів. Ще за урядуючої голови О. Лотоцької і в перших роках головства Олени Залізник посилювалась діяльність організованого жіноцтва у протестних акціях у зв'язку з цими грізними подіями. Свідомість нашої моральної відповідальності перед поневоленою Україною і її жіноцвом загострилась до найвищих меж. В обіжниках СФУЖО появлялися заклики до спільних, упорядкованих і змістовних маніфестацій проти поневолення України. В більших осередках по всіх країнах поселень відбувались протестаційні громадські віча, в більшості організовані складовими організаціями СФУЖО. Це відтоді увійшло у звичай як неписане правило — влаштувати рік-річно Свято Жінки-Героїні у більших осередках. Ці свята і тепер проходять, не раз урочисто, звичайно при участі всіх складових організацій СФУЖО даного терену, в місцях лютому чи березні. Поради і вказівки в обіжниках СФУЖО унапрямували ці святкування. Це був вияв своєрідного морального піднесення українського жіноцтва.

Тоді ж саме встановлено ще одну тривалу акцію — створено постановою Управи СФУЖО Фонд П'ятсот у пам'ять жінок, полеглих у Кінґірському повстанні. Цей фонд означено як "залізний" чи заморожений фонд, призначений на допомогу Україні в її змаганні за самостійність. В обіжниках і листах, а також

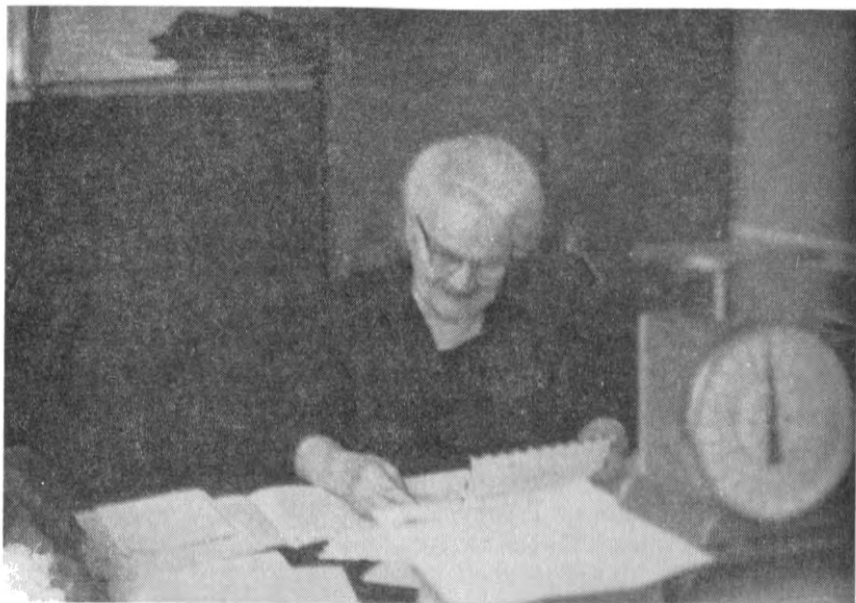
Фото з Оттави з наради СФУЖО 5-9 лютого 1952 р.

Сидять: Олена Лотоцька — заступниця голови, Олена Кисілевська — голова з унучкою Оленкою, Олена Залізняк — член управи СФУЖО

**Стоять зліва: Ірина Павликовська — фін. референтка,
Гелен Кисілевська — невістка голови**

через пресові органи ішли заклики від Управи СФУЖО складати пожертви на Фонд П'ятсот. Звичайно дохід із Свят Жінки-Героїні пересилали організації на Фонд П'ятсот. З листування і протоколів СФУЖО бачимо, як пильно стежила за здійсненням цих починів Олена Залізняк. Адже це була мобілізація духовних сил, а не лише фонди на національне поготівля.

Маючи великий досвід у міжнародних зв'язках, О. Залізняк приділяла велику увагу цій ділянці в діяльності СФУЖО. З давніх часів, ще за української державности, зберігалися в пам'яті знайомства і зв'язки з Міжнародною Жіночою Радою і з Міжнародним Жіночим Союзом. Щоб відновити ці призабуті знайомства на найвищому рівні, треба було знайти відповідний статус для нових обставин бездержавного народу, отож тільки заприятельного партнера — українського зорганізованого

Олена Залізняк при бюровій роботі

жіноцтва в СФУЖО. Останній передвоєнний Конгрес МЖРади, на якому були українки, відбувся в 1930 р. у Відні, з участю Софії Русової, Мілени Рудницької і Анни Йонкер. Літом 1957 р. відбувався Конгрес МЖРади в Монтреалі, де проживала тоді Олена Залізняк. Саме за її ініціативою створено комітет для підготовки прийняття для чужих делегаток, а також виставку українського народнього мистецтва, що й дало нагоду для радше товариських зустрічей і розмов про наболілі для нас теми поневолення і терору в Україні і про наше зорганізоване життя поза батьківщиною. Гуманітарні й феміністичні теми МЖРади були також близькими й цікавими для українського жіноцтва, напр. в 1963 р. гаслом Конгресу було "За якість людських взаємин". Через принцип членства державних націй СФУЖО й дотепер не має членства в МЖРаді, однак постійно старається брати хоча посередню участь у Конгресах МЖРади через членство Національних Жіночих Рад країн свого поселення. Так наші "обсерватори" чи "гості" були в делегаціях СУАмерики в складі делегацій Національних Рад ЗСА в Істамбулі у 1960 р. — Анастасія Вокер, у Вашингтоні О. Лотоцька, О. Процюк у 1963 р., у

Тегерані в 1966 р. Стефанія Пушкар, про що завжди дбала і голова Олена Залізняк.

Другою організацією з давніми зв'язками був Міжнародний Жіночий Союз. Ще в 1923 р. учасницями Конгресу МЖСоюзу у Римі була Софія Русова, а в 1929 р. Мілена Рудницька, Олена Шепарович і Ірина Павликовська. У 1955 р. СФУЖО вперше після війни взяла участь у Конгресі в Кольомбо на Цейлоні (делегатки — Олена Процюк і Н. Шехович). Уже за головування Олени Залізняк відбувся Конгрес МЖСоюзу в серпні 1968 р. в Атенах (делегатка Наталія Гладій). Темою Конгресу було "Вчора, сьогодні і завтра". Наш статус в МЖСоюзі є заприязненої братньої організації, а це дає змогу складати короткий звіт з праці СФУЖО, бути на всіх нарадах і неофіційно поширювати матеріали про становище жінки в підсоветській Україні. Черговий Конгрес відбувся в 1961 р. в Дабліні (делегатка Ірина Павликовська). Темою, що була близька нашим інтересам, була "Громадська відповідальність жінки". Дальший трирічний Конгрес МЖСоюзу відбувся в 1964р. в Трієсті (делегатка Н. Пазуняк). Основниця і довголітня голова МЖСоюзу п-і Корбет-Ешбі згадувала в розмові з делегаткою, що добре пам'ятає Софію Русову, Ганну Чикаленко-Келлер, Олену Залізняк і Мілену Рудницьку. У 1967 р. делегаткою на Конгрес в Лондоні була Олена Процюк, референтка зв'язків СФУЖО. Згадуємо ці Конгреси тут, тому що Олена Залізняк придавала великої ваги цим найдавнішим світовим жіночим об'єднанням, стежила за їх пресою і за листуванням з ними.

Новішою міжнародньою організацією, що створилася після Другої Світової війни, є Світовий Рух Матерів (М.М.М.). Зв'язки СФУЖО з ним оживлені. Наше повне членство в М.М.М. є від початку існування СФУЖО, тому що ще в 1947 р. Союз Українок Франції брав участь у їхньому Конгресі в ролі гостей. Проблема матерів завжди жива у нас і особливо важлива і в поневоленій Україні, де мати єдина може перелити в душу дитини давні духові вартості, навчити молитви і рідної мови, як також на нових поселеннях, поза батьківщиною, де мати повинна оберігати дитину від часто нищівних моральних впливів оточення, зблизити її зі світом української думки і традиції, не дати їй засимілюватися духово і мовно. Ця проблема завжди турбувала Олену Залізняк як голову СФУЖО і також як матір, педагога й виховницю. Тому стежила за розвитком нашої співпраці з М.М.М.

На Студійні Дні М.М.М. в 1957 і на Конгрес у 1958 р. в Парижі ми приготували силами молодих матерів анкету про умови праці

Олена Залізняк

при водопаді

Ніаґара

української матері: загальна тема була Мати-емігрантка. (Л. Вітошинська представниця). На інші Конференції, Студійні Дні і Конґреси М.М.М. представницями були — Зінаїда Витязь, Ангелина Ковальська, Ніна Коваленко, Катерина Штуль, коли темою нарад і дослідів М.М.М. була підготовка молодої дівчини до подружжя. У 1961 р. Управа СФУЖО навіть отримала подяку від М.М.М. за доповідь про долю матері в ССРСР.

У 1965 р., коли Об'єднані Нації проголосили Рік Міжнародної Співпраці, ми домагалися за посередництвом М.М.М. провести в життя право сполуки роз'єднаних родин, а також, щоб не обтяжувати членів родини за погляди батька родини чи інших. Ми порушували в наших меморандумах і проблему непосильної праці матері в підсоветських умовах і долі жінок-поворотців із заслання. Саме тоді виринула в Україні проблема недоживлювання дітей, про що Управа СФУЖО вносила меморандум до Комісії Прав Людини при ОН через М.М.М.

У тому 1965 р. міжнародні організації спрямували особливу увагу на допомогіві акції для країн Третього Світу. Цей напрямок триває й дотепер. Щодо співпраці СФУЖО з М.М.М., то організаційне зближення наступило вже після смерті Олени Залізняк, коли в минулій каденції член Управи СФУЖО Олена Процюк стала представницею від М.М.М. до ОН; це має свої корисні наслідки для праці Федерації.

Від початку головування у СФУЖО О. Залізняк датуються також посередні зв'язки СФУЖО із СОКАЖО через складову організацію — Лігу Українських Католицьких Жінок Канади. При тому матеріали для Конґресу СОКАЖО в 1957 у Римі підготовляли авторки праць на прохання СФУЖО, а зокрема

голови О. Залізник, а саме: Марія Томашівська "Шлях жінки-католички в СССР", О. Трофимовська "Життєвий стандарт селянина в СССР", О. Сулима "Жінка в'язень в СССР". В наступному Конгресі СОКАЖО в 1961 р. знову брали участь делегатки ЛУКЖ на чолі з д-р Стефанією Потоцькою, головою ЛУКЖ.

Генеральна Федерація Жіночих Клубів була від ранніх 1960-их років у сфері зацікавлень СФУЖО. Діячки ГФЖК визначають мету своєї організації: "зміцнити рамено свободи у світі". Справді, ця організація виходить поза межі самого фемінізму і чисто соціальних проблем, а розглядає долю жінки і родини у всій сукупності світової проблематики. СУАмерику і УЗХрест від давна брали участь у різних Конвенціях ГФЖК як американські організації. Делегатками були Марія Душник, Олена Лотоцька, Стефанія Пушкар, Анастасія Вокер, Марія Квітковська. Згодом Управа СФУЖО вирішила приступити до міжнародного сектора Федерації. У 1967 р. СФУЖО стала членом ГФЖК. Делегаткою була в тому році Стефанія Пушкар. Згодом СФУЖО заступала також Олена Процюк, Наталія Пазуник, а вже в минулій каденції кількакратно Любослава Шандра.

Фото з Шердінгу:
Зліва сидить
Стефанія Савицька, далі
Олена Залізник і її дочка
Оленка з обома хлопчиками —
Юрком і Остапом

Олена Залізник мала широке і постійне листування з Лідією Бурачинською, в один час референткою зв'язків СФУЖО, а потім заступницею голови і головою СФУЖО. На основі тієї частини листування, до якої авторка цих рядків мала доступ, треба ствердити, що інтереси обох кореспонденток на теми діяльності СФУЖО, зокрема зв'язків, виходили далеко поза межі

**Олена Залізняк
по приїзді
до Філадельфії, де її
зустріли
Олена Чехівська і
Стефанія Савицька**

звичайного ділового обміну інформаціями й думками — як між дітками якоїсь установи. Це листування віддзеркалює радше органічну життєву заінтересованість у світі української проблематики, а саме в тому, як організоване жіноцтво повинно використати усі можливі ходи специфічних міжнародних арен у різних констеляціях сил для добра української справи. До речі, ще за головування Олени Кисілевської Олена Залізняк була саме референткою зв'язків СФУЖО. Можна з певністю сказати, що Олена Залізняк надала тон дальшому процесові міжнародних зв'язків СФУЖО, чи то в діяльності Олени Процюк, чи у виступах інших представниць СФУЖО і в наступних каденціях.

Черговою ділянкою праці, якою Олена Залізняк не лиш залюбки займалась, але жила нею, це проблеми виховання і підвищення інтелектуального рівня жінки-українки та поширення її громадських горизонтів. І в цій ділянці праці були різні аспекти. Один із них — розвиток виховної референтури (реф. Іванна Петрів) і творення Виховних Комісій, які розробляли б свої методи праці. З одного боку, це семінарі головню для молодих матерів з відповідними доповідями й панелями для відкритої дискусії. З другого боку — це систематичне й методичне впорядкування справ дошкілля, які взяла в свої досвідчені руки Ірина Пеленська, створивши Світову Раду Дошкілля. За головування О. Залізняк відбувались виховні семінарі від 1960 р.,

а Виховні Комісії діяли в США, Канаді й Австралії. У травні 1965 р. відбулася Дошкільна Сесія. У листопаді 1966 р. відбулась була в Канаді (Торонто) Виховна Сесія з темою "Роля жіночих організацій в українській виховній системі".

У жовтні 1967 р. відбулась у Дітройті "Сесія Виховної Праці Матері", при чому створено Виховну Раду СФУЖО ради поліпшення організаційних засобів у цій ділянці. При численних письмових і усних висловах Олени Залізняк на тему виховної праці завжди відчувалась фахова обізнаність у тих справах як педагога, методиста і знавця людської психіки.

Широкі культурні зацікавлення Олени Залізняк коріняться в її гімназійних і університетських студіях. Для неї політично-громадські інтереси України і її культура були завжди у тісній пов'язаності, а в родинному, а також громадському житті чільним носієм культурних проявів є жінка. Це проявлялося у збереженні давніх народних традицій, цієї народної мудрости у символіці її вияву, у прихильному народньому мистецтві, у його стилевих формах для української господи й індивідуального застосування. Знання української етнографії ще із студій її молодости давало змогу Олені Залізняк вносити слушні корективи й думки для їх застосування в референтурі народнього мистецтва СФУЖО.

У цій сфері діяльності мала Олена Залізняк знавців і діячок в Управі СФУЖО — Стефанія Чижович-Пушкар, Лідія Бурачинська, Кекилія Гардецька, Ірина Павликовська й інші, що давало змогу розробити цю ділянку української культури і систематично передавати вказівки й інформації українському організованому жіноцтву за посередництвом українських пресових органів, обіжників і листів у справі показів, виставок, а головню музейних збірок, а також зладженої і науково впорядкованої бібліографії праць з народньої творчости.

Культурно-освітня референтура, очолена тоді д-р Софією Карпінською, була завжди у сфері зацікавлень голови СФУЖО. Діяльність цієї референтури, посилена працею Комісії в Нью-Йорку, в якій визначилась культ. освітня референтка СУА Наталія Чапленко, залишила сліди своєї праці і на наступні каденції, враховуючи цінні матеріяли-довіді, як на 100-ліття Уляни Кравченко, роковини Лесі Українки й інші. Та над усе улюбленою віткою культурно-освітньої праці Олени Залізняк були гуртки книголюбів. Велика її любов до книжки і глибоке розуміння потреби поширити український читацький гурт, зокрема серед жіноцтва, стали спонукою до нового почину, який увійшов у рами культурно-освітньої праці СФУЖО. Думка ця виринула на терені

**В городі
Дому Союзу Українок Америки
Олена Залізняк
і Стефанія Савицька**

Культ. Освітньої Комісії, а винесла її Наталія Чапленко. Першою спробою поширити це в Канаді було створення Читацького Гуртка в Монреалі у 1959 р., де проживала голова, що також підтримала вдалі спроби в тому напрямку діячки Союзу Українок Канади Галини Сенишин ще в 1956 р. Читання й обговорення читаних творів у вузькому гурті заохотило членство до обговорення літературних творів перед ширшою громадою; тож за ініціативою Олени Залізняк такі обговорення відбувались у Монреалі у 1961 і 1962 рр. Згодом це поширилося на інші осередки. Майже паралельно цей почин виявив себе і в Нью-Йорку, де йому дала початок Наталія Чапленко, згодом референтка цих справ у рамках культ.-освітньої референтури СФУЖО. Відгомін на цей почин був добрий. У Канаді заснувались гуртки в Гамілтоні (1965) — Дарія Придаткевич, голова), у Едмонтоні (1965) голова д-р Марія Кейван, у Вінніпеґу (1969) голова Софія Залозецька, у Садбурі голова М. Стефура, у Торонто голова Олександра Копач. В Америці відомі наші громаді із своєї діяльності гуртки в Дітройті (1962), голови Дарія Бойчук, Одарка Витвицька, в Чикаго (1964), голова Уляна Терлецька, у Нью-Йорку (1966), голова Наталія Чапленко, в Рочестері (1967), голова д-р Ірина Крамарчук, у Клівленді, голова Ю. Холодняк, у Ютиці, голова Ярослава Томич, у Філядельфії (1968), голова Ірина Медуха, а потім Марія Харина, що назвали свій гурток ім. Наталени Королевої. Вкінці постав у Філядельфії

ще один гурток ім. Ліни Костенко під проводом Люди Чайковської. Також в Англії Об'єднання Жінок В. Британії зорганізувало гурток книголюбів в Манчестері, Катерина Стек, голова.

Діяльність гуртків різнородна. Одні поставили собі завдання читати й обговорювати твори українських письменниць, а також і письменників. Інші — також допомагати письменницям у поширюванні їх творів, себто закуповувати і продавати членству і громадянам, влаштовувати книжкові виставки, творити льокальні бібліотеки. В обіжниках СФУЖО (1968) голова О. Залізняк інформувала членство СФУЖО, а зокрема гуртки книголюбів, про літературні нагороди для наших письменниць, а також про їхні ювілеї і видані твори, що їх треба пропагувати, купувати, читати й обговорювати.

У гуртках книголюбів читають і обговорюють також твори давніших поеток і письменниць — Лесю Українку, Катрю Гриневичеву, а також твори письменників, як Василь Барка, Леонід Мосендз, Улас Самчук, Олесь Лупій, Михайло Данилюк, Є. Маланюк, Олесь Гончар ("Собор") і М. Скляренко ("Святослав", "Володимир").

Олена Залізняк у гостині в сім'ї Дольницьких у Філядельфії:
Зліва — Лідія Бурачинська, Мстислав Дольницький, Люба Онуферко,
Олена Залізняк, Христя Дольницька, Тамара Дольницька

У 1969 р., у році смерти Олени Залізняк, відбуваються немов на прощання з їх покровительською загальні збори гуртків книголюбів із звітами і проєктами на дальшу мету. Від 1969 р. на терені Союзу Українок Америки гуртки книголюбів прикріплено до Окружних Рад СУА чи до Відділів СУА, де вони сповняють функції комісій для свого окремого завдання. Звітує за них культ. освітня референтура на окружному з'їзді. Ще в 1969 р. О. Залізняк заохочує у своїх зверненнях передплачувати "Хронологію життя і творчости Лесі Українки" (УВАН).

Важливою ділянкою культурної праці стали від 1960 р. Літературні Конкурси СФУЖО, фундації Марусі Бек, які дуже оживили письменницьку діяльність жінок з літературним хистом. У своєму листуванні Олена Залізняк часто заторкує цю переважливу справу.

Саме на сторінках "Українки у світі", починаючи від 1974 р., здійснюється давній задум Олени Залізняк — зібрати матеріал про видатних жінок нашої сучасности ("Наші сучасниці").

Тісно пов'язані з жіночою публіцистикою є видавничі справи. Багато енергії, часу й уваги присвятила О. Залізняк виданню книжки-монографії про Константину Малицьку, визначну діячку Галичини й педагога-патріота. Довготривала й інтенсивна виховно-освітня праця Константи́ни Малицької залишила незатертий слід на наступних генераціях. Олена Залізняк тісно співпрацювала з нею в "Жіночій Громаді". За свого головства постановила видати з рамени СФУЖО монографію про неї. Початковим задумом Олени Залізняк була книжка про давніх педагогів-жінок (стаття О. Залізняк в "Жіночому Світі" 1959/60 рр.) Марію Білецьку, Константину Малицьку, Ольгу Бачинську, Уляну Кравченко, І. Приймову, О. Панківську, Іванну Блажкевич, Марійку Підгірянку, Ольгу Дучимінську, Ольгу Ціпановську, С. Федорчак, Стефанію Пашкевич. Але після докладних обговорень із співробітницями — Стефанією Савицькою, Лідією Бурачинською, Іриною Павликовською вирішено в цій книжці обговорити всебічно постать Константи́ни Малицької. Жертвенність самої голови, співавторок і патріотичного жіноцтва уможливили це цінне видання: у 1965 р. вийшла книжка "Константина Малицька, виховниця поколінь". Так Олена Залізняк віддала шану своїй улюбленій учительці. Спільними силами жіноцтва США й Канади поставлено в Україні нагробник на могилі К. Малицької.

Велику увагу приділяла Олена Залізняк жіночій пресі, маючи ще давній досвід редагування журналу "Мета" у Львові. Її статті

**Великодня гостина у Філадельфії:
Зліва сидять Слава Залізняк, Стефанія Савицька, Олена Залізняк
із Христею Дольницькою на колінах, Лідія Бурачинська**

появляються в жіночих періодиках "Наше Життя" і "Жіночий Світ", на жіночих сторінках української преси, а згодом у бюлетені СФУЖО "Українка у світі". Саме ініціативу створення цього органу нашої федерації, видвигнену в 1963 р. журналісткою і письменницею Іриною Пеленською, щиро привітала голова Олена Залізняк. Ірина Пеленська стала довголітньою редакторкою цього квартальника, спочатку в циклоstileвому виданні (1963-1966), а згодом у друкованій формі, що служив і служить не лиш для інформації про діяльність членства СФУЖО, але й для обговорення найновіших подій у поневоленій Україні і для світоглядних статей.

Олена Залізняк уповні усвідомлювала собі важливість введення новітніх метод у працю суспільної опіки, якою фахово

**Олена Залізняк
з дочкою Оленкою
в Монреалі**

керувала за головування Олени Залізняк Євгенія Янківська, а співпрацювали з нею інші фахівці і знавці цієї справи, як Марія Квітковська з Дітройту, де саме відбувалась Сесія Суспільної Опіки в 1962 р. Тоді започатковано Порадню С.О., хоча б у Торонто у 1963 р. і в інших містах Канади й Америки. Пам'ятним є заклик Олени Залізняк з 1965 р. на нарадах суспільної опіки в Монреалі — поширити сітку суспільної опіки, щоб усіма засобами — давніми і новими — охопити кожну потребуєчу українську людину в діаспорі, бо метою СФУЖО є дбати про духовий і матеріальний, побутовий і здоровельний добробут українців, де б вони не були. Тут промовляв з уст і з серця Олени Залізняк її вроджений гуманізм за збереження української людини і скріплення внутрішніх сил українського народу.

Не було ділянки праці СФУЖО, в якій О. Залізняк не проводила б паралель із життям в Україні. А що там у рідному краю в тому відношенні? Яке нове горе зустріло українську жінку

й матір? Для цього потрібні були студії підсоветських справ. Проводили їх у СФУЖО в більшості ті, які самі перейшли переслідування й утиски: Олена Кононенко-Трофимовська опрацювала ряд тем на основі не тільки власного досвіду, але й доступних їй матеріалів, — чи то на Студійні Дні й Конгреси МММ, чи то для Міжнародної Жіночої Ради, чи для інформації свого членства, про професійну жінку в Україні, про життя жінки-колгоспниці, про голод в Україні в рр. 1932/33 й інші. Олександра Бойко-Сулима очолювала тоді референтуру підсоветських студій. Саме в 1959 р. Хрущов увів новий закон у шкільництво України, що причинився до ще глибшого процесу русифікації України: вивчення рідної мови й навчання рідною українською мовою стали по суті не обов'язковими; це батьки мали робити "вибір", тоді коли з вибором української школи були часто пов'язані обмеження в дальших студіях, а то й переслідування.

Олена Залізняка
промовляє на
Другому Конгресі
(у Нью-Йорку)

Тоді роз'яснювала суть нового закону О. Сулима-Бойко, при тому у своєму елябораті для СФУЖО у 1960 р. закликаючи: "Перенесімся в Україну, де ворог тихою сапою висотує з душ наших земляків дорогоцінну рістню національної культури".

Тоді ж проходив на землях Казахстану невдалий експеримент Хрущова — освоєння цілини, що спричинило порохові бурі. Ту землю в більшості "освоювали", начебто добровільно, а в дійсності примусово, молоді дівчата з України.

**Конгрес Міжнародної Жіночої Ради, Монреаль 1957 р.
Промовляє Олена Лотоцька, справа: Олена Залізняк**

Валентина Воропай, педагог і бібліотекарка, не раз давала цінні опрацьовані матеріали про життя в Україні, як напр. про шкільну систему, індоктринацію і атеїзм у школі. Ірина Пеленська, яка постійно стежила за жіночою пресою в УРСР, вияснила суть т.зв. Жіночих Рад в Україні, що були по суті допоміжним звеном партійної системи. Також подала в 1962 р. цікаву статистику про працюючих жінок. У тому ж часі, себто в 1962 р. проходила саме протестна акція Південної Америки, звернена до чинників ООН, проти індоктринації дітей у Кубі Фіделя Кастро, що підтримали й складові організації СФУЖО, головню з Південної Америки.

З трудом продіставались тоді вістки з України. У 1962 р. прийшла вістка про протест українських жінок у Києві проти закриття церкви св. Андрія: це зворушливі, та дуже болючі події. Все це — події й протидія проти них — відбивалося в листах, статтях і зверненнях Олени Залізняк, бо жила вона Україною і її інтересами і болями.

Організаційне життя Федерації — це основа-канва, на якій тчеться всі згадані аспекти її діяльності. Матеріали з діяльності Олени Залізняк вказують на те, що як голова вона втримувала в руках усі кінці ниток великої сітки. Її співпрацівниці, віддані й посвячені справам СФУЖО, допомагали їй у тому тим, що тоді, коли голова Федерації перебувала в Канаді (Монреаль), вона

отримувала систематично не лише протоколи місячних засідань, пресу, обіжники, але й копії всіх листів, висланих із канцелярії СФУЖО, а також численні листи від членок Управи. Уже восени 1957 р. почалась була підготовка до II Конгресу, що відбувся аж у літку 1959 р. у Нью-Йорку. Гаслом Конгресу було "Українка у вільному світі". Саме тоді відзначено 75-ліття українського жіночого руху, при чому видвигнуто як символ — Олену Пчілку. Відповідальною за підготову Конгресу була управа на чолі з діючою заступницею Оленою Лотоцькою. Участь у Конгресі була численна і українське жіноцтво з великим теплом вітало свою голову Олену Залізняк. Праця комісій, палкі промови на пленарних сесіях — Ірина Павликовська, Маруся Бек — давали піднесення і заохочували до конструктивної праці для добра української справи. Саме в році II Конгресу СФУЖО 1959 р. відзначено 50-ліття громадської праці Олени Залізняк у Монреалі, де проживала.

Поширення членства СФУЖО, поглиблення і розріст діяльності нашої Федерації вимагали введення регіональних Конференцій СФУЖО. Такою першою Конференцією був діловий з'їзд Управи СФУЖО в Торонто у 1962 р., на якому розглянено проблематику Америки й Канади. Обговорено тут і роль Комісій як скріплюючої вітки для референтур. Кожна ділянка діяльності СФУЖО була детально обговорена в дусі постанов II Конгресу СФУЖО. Голова О. Залізняк брала живу участь в усіх нарадах і висловлювалась до кожної з основних проблем СФУЖО.

Початок 1960-их рр. — це період скріплення об'єднаної Західної Європи через економічні й політичні союзи. Тому, що Україна у своїй істоті є європейською нацією, для нас Європа і її інтереси завжди близькі. Отож і скріплення нашого громадського життя там є важливе. На світовому форумі обговорювано нові гасла жіночого руху. У тому дусі Лідія Бурачинська опрацювала тоді тему про жінку в політиці. Відчувалася потреба скликати Європейську Конференцію СФУЖО, чим була дуже зацікавлена голова О. Залізняк.

Конференція СФУЖО в Європі відбулася в 1963 р. в Нотінгемі (Англія) після ділової й ретельної підготовки, здійсненої управою СФУЖО в порозумінні з європейськими складовими організаціями. Представницею управи СФУЖО була Ірина Павликовська. На обох регіональних конференціях СФУЖО обговорювано п'ятформу участі Федерації в СКВУ, що вже тоді підготовлялася.

У 1963 р. Управа СФУЖО підготовляла відзначення 15-річчя СФУЖО, що припадало на листопад того року, поєднуючи цей ювілей з 80-літтям українського жіночого руху. Саме відзначення відбулося в рамках Ділової Сесії з вичерпними панелями з усіх ділянок діяльності СФУЖО на Студійних Днях 4 і 5 квітня 1964 р. в Нью-Йорку, що її президіяльно очолювала Олена Залізняк. Для того, щоб скапіталізувати працю цієї ювілейної сесії, відбулись також Студійні Дні СФУЖО у Філядельфії, Дітройті, Чікаго, Ньюарку, Монреалі і Торонто. Ділову об'їздку провела тоді Олена Лотоцька. На Студійних Днях обговорювали досяги в культурній і виховній праці, зв'язках і господарському стані в порівнянні із станом в Україні в цих ділянках. Це дало тоді змогу зустрічі з усією українською громадою даних осередків. Відбулися також зустрічі з молоддю в дусі закликів голови Олени Залізняк щодо притягання молодих сил до праці.

Уже впродовж років виявлялася потреба Регіональної Конференції СФУЖО в Південній Америці, що її вдалося здійснити після довгої підготовки і узгоджень щодо політичних умов у Південній Америці аж 24-29 червня 1967 р. в Курітібі (Бразилія). Представницею СФУЖО була Ірина Павликовська. Нарادي були ділові й успішні; об'їздка І. Павликовської цінна, як щодо інформації про дійсний стан наших поселень, так і щодо ознайомлення українських поселенців з працею СФУЖО, а також щодо можливостей допомоги потребуючим її в Південній Америці. Участь голови Олени Залізняк у підготові конференції засвідчена в протоколах СФУЖО і в оживленому листуванні.

Наступною визначною організаційною подією СФУЖО була Сесія Українського Жіноцтва з нагоди Першого Конгресу СКВУ 15 листопада 1967 р. у Нью-Йорку. Присутність на Сесії голови придавала авторитетності діловому жіночому зборові, що у своїх пленарних сесіях та на нарадах комісій заторкнув усі актуальні справи СФУЖО і прийняв відповідні постанови. Сама участь жіноцтва в праці СКВУ не була ще тоді достатня, тому що тоді ще не було в громаді відповідного розуміння для ролі жіноцтва в громаді. Лише через енергійні діяння діячок СФУЖО — С. Савчук, О. Лотоцької, І. Павликовської, Ст. Пушкар і інших — включено голову СФУЖО до Управи СКВУ.

Кінцевою діловою й урочистою імпрезою СФУЖО каденції голови Олени Залізняк було відзначення 20-ліття СФУЖО, що відбулося 22 березня 1969 р. у Філядельфії. Пригадується врочисте внесення на залю прапорів складових організацій,

наради й бенкет ради зустрічі з громадою, а також для відзначення 80-ліття голови СФУЖО Олени Залізняк. Відбулася тоді також виставка СФУЖО, влаштована Іриною Пеленською — “СФУЖО в дзеркалі преси”. Це і була остання поява нашої голови Олени Залізняк посеред нас.

Уся ця співдія голови з Управою СФУЖО, зокрема з осідком канцелярії Федерації у Філядельфії, була ще скріплена тим, що голова рік-річно приїздила на декілька тижнів до Філядельфії, що відзначалося завжди продовженими й ґрунтовними нарадами управи (чи Екзекутиви), віддзеркаленими напр. у протоколах СФУЖО у листопаді 1963 р. чи в протоколі за грудень 1965 р. Тоді звичайно проводилась кипуча праця в канцелярії СФУЖО, адже голова хотіла мати погляд на всі ділянки праці, всього доглянути, мати свій осуд навіть про деталі праці.

Вся діяльність Олени Залізняк мала органічну пов'язаність з українським жіночим рухом, від його початків до останніх її днів. Пригадую 75-ліття УЖРуху в 1959 р. з виступами і статтями Олени Залізняк і Ірини Павликовської. У 1960 р. відзначувалося 100-ліття народин Софії Русової, у 1962 р. Олена Залізняк відзначувала у своїх статтях 80-ліття Ганни Жук та інших славних 80-ниць. У річницю смерті першої голови СФУЖО Олени Кисілевської Олена Залізняк присвячувала її постаті багато уваги у статтях і доповідях. Завдяки глибокій обізнаності з минулим і широким знайомствам Олени Залізняк з видатними жінками України голова ніколи не забувала світочів нашого жіночого руху і борців за волю України. За своє відзначення 100-ліття смерті Софії Русової вона дістала щире подяку від її дочки Любови Русової-Ліндфорс і сина Юрія Русова. Слід згадати її спогади про Ольгу Левицьку-Басараб, її приятельку, яка згинула закатована польською поліцією у 1924 р. у Львові. Також наші стрілкині — Олена Степанів, подруга її із студентських часів, а також тоді ще жива між нами Ганна Дмитерко-Ратич, з якою в'язали її дружні відносини. Вміла Олена Залізняк висловити й гідне признання за працю. Так з її ініціативи відзначено творчі жіночі гурти: Окружну Раду СУА у Клівленді за здвигнення пам'ятника Лесі Українці і гурток пластунок “Ті, що греблі рвуть” за видання тому перекладів Т. Шевченка на чужі мови.

Олена Залізняк мала Богом дану здібність утримувати приятні відносини з людьми з різних земель України. Пригадуються дружні відносини з Оленою Чехівською, Ізидорою Косач-Борисовою, Марією Стратієнко й іншими наддніпрянками та з широким колом знайомих і кореспонденток.

На закінчення хотілось би сказати про немеркнучий патріотизм нашої незабутньої голови СФУЖО Олени Залізняк, висловивши це її ж словами, такими характерними для її громадської настанови на шляху всього життя, що закінчилось 12 червня 1969 р.:

“Жінкам, що належать до нації, яка всіма, навіть дрібними, буденними засобами в щоденному житті має обов’язок обстоювати право на самостійне національне життя, на здобуття власної держави — немає часу на спочинок”.

Використані матеріяли:

1. Протоколи СФУЖО за рр. 1956-1969
2. “Наше життя”, “Вісті СФУЖО”, 1956-1969
3. “Українка в світі”, 1963-1969
4. “Жіночий світ”, статті О. Залізняк
5. Листування Олени Залізняк з членами Управи СФУЖО: Л. Бурачинською, К. Гардецькою, О. Кисілевською, І. Павликовською, Н. Пазуняк і іншими.

НА КАНАДСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Стефанія Бубнюк

ОЛЕНА ЗАЛІЗНЯК В ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНОК КАНАДИ

Після Другої світової війни, коли українці переїздили з повоєнних таборів в Європі на нове поселення в заморських країнах, до Канади приїхала з дочкою, Оленою Весоловською, зятем і двома внуками відома громадська діячка Олена Залізняк.

У новій, незнаній, зате вільній Канаді почалося нове життя Олени Залізняк. Першою місцевістю її поселення було місто Садбурі в північній частині провінції Онтаріо.

Це місто невелике, але в ньому живе досить багато українців, у більшості зорганізованих українців, між якими жінки, зорганізовані у відділі Організації Українок Канади, є весь час активними. І саме новою і дорогоцінною членкою цього відділу стала новоприбула Олена Залізняк, до того часу і пізніше одна з найбільш заслужених громадських діячок на службі свого народу.

Збагачений такою членкою, садбурський відділ ОУК поширив свою діяльність. Ось що, між іншим, пише Анна Курипів у ювілейному збірнику "На службі рідного народу" за перше 25-річчя існування і дії Організації Українок Канади: "В 1950 р. вперше засновано дитячий садочок, що відбувається три рази на тиждень. Провадиться він і до сьогодні під виключною опікою відділу ОУК. Ініціативу до його заснування дала нам наша членка, сеньйорка українського організованого життя, Олена Залізняк. Це була новість у Садбурі, і тому членкам видавалася та справа майже неможливою до здійснення, бо не було таких осіб, що могли б провадити дитячий садочок. Олена Залізняк не могла зайнятися тим через свій поважний вік. Ми все ж таки взяли на відвагу й почали приводити своїх дітей два рази на тиждень. Спочатку Олена Залізняк розповідала дітям казки, потім запрошено старших дітей з "Рідної Школи", щоб співали напереміну з меншими дітьми, часом приходили помагати опікуватися дітьми деякі членки, як Анна Гриценко й інші.

**Голова СФУЖО з представницями Організації Українок Канади,
II Конгрес СФУЖО в Нью-Йорку:
Зліва: Ольга Заяць, Стефанія Савчук, Олена Залізняк, Стефанія Бубнюк,
Стефанія Проців
2 ряд: Марія Дунець, Тетяна Грай, Ярослава Зорич,
Юлія Яворська, Ольга Стебницька**

Найбільше помагала тодішня вчителька "Рідної Школи" Олена Весоловська..."

Хоч Олена Залізняк не могла брати аж надто активної участі у праці відділу через свій поважний вік і також, як писала мені: "дочка працює, тому треба помагати їй у господарстві, деякий час я нездужала, потім руку зламала", але все ж таки вона цікавилася відділом і коли могла, допомагала. В листі з 30 листопада 1951 р., між іншим, писала: "праця в місцевому відділі також забирає мені багато часу".

На надзвичайній Крайовій Конференції Організації Українок Канади, що відбулася 20 і 21 жовтня 1951 р. в Торонто, Олена Залізняк була делегаткою від садбурського відділу ОУК і також секретаркою конференції. Голова Ольга Заяць, закриваючи конференцію, зокрема дякувала Олені Залізняк за те, що "вона своїм знанням, досвідом і порадами причинилася багато до успішного проведення конференції" ("Жіночий Світ", ч. 11-12, 1951). Так, Олена Залізняк своїм знанням, досвідом і порадами причинялася також і для добра Організації Українок Канади.

В листі з 24 червня 1952 р. Олена Залізняк повідомила мене, що вона разом з дочкою переїздить до Монтреалю, бо там зять дістав працю.

Відділ ОУК у Монреалі радо і з пошаною привітав нову

членку у своїх рядах. Олена Залізняк була членкою цього відділу до кінця свого життя. За весь той час праця монреальського відділу позначена особливими успіхами і досягненнями, а все це завдяки ініціативі й участі Олени Залізняк. У статті Анастасії Лебідь у Ювілейному Збірнику Організації Українок Канади за друге 25-річчя діяльності бачимо, скільки ініціативи, добрих задумів і праці поклала Олена Залізняк на терені монреальського відділу ОУК.

“Двадцять першого травня 1952 року відділ ОУК у Монреалі мав приємність вітати на своїх сходинах нову членку — Олену Залізняк. Поява нової членки в Організації завжди належить до радісних хвилин життя Організації. Одначе, цим разом подія була особлива, бож нова членка була не просто звичайною людиною-громадянкою. Це була заслужена громадська діячка, референтка зв'язків СФУЖО, близька подруга Ольги Басараб. Крутий шлях життя завів її до відділу ОУК у Монреалі.

Швидко всі пізнали, що нова членка — це людина великих духових вартостей, що її думки ввесь час були спрямовані на пошуки творчих виявів громадського життя.

Турбували Олену Залізняк різні аспекти нашого життя. Особлива увага Олени Залізняк була спрямована на середовище, в якому зрозуміли б українську справу, бо в 50-их роках українська проблематика в Канаді була мало відома, а на світовому форумі майже зовсім невизнана. Олена Залізняк намагалася пробивати українцям вікно у світ через чужонаціональні організації.

У 1957 році відбувався в Монреалі Конгрес Міжнародної Жіночої Ради. В протоколі ОУК з березня 1957 року записано, що Олена Залізняк запропонувала використати нагоду Конгресу для популяризації української справи.

Таким чином 9 червня 1957 року під проводом Олени Залізняк у домі Українського Національного Об'єднання відбулася перша зустріч делегаток Міжнародної Жіночої Ради з українками Монреалю. Присутні були делегатки Південної Америки, Австралії, США, Англії і Швейцарії. Інформативну доповідь французькою мовою виголосила д-р Надія Небелюк, членка ОУК, англійською мовою — Марія Дима з Вінніпегу, членка ЛУКЖ.

У 1959 році Еллен Феркльов стала першою жінкою-міністром федерального уряду Канади. Олена Залізняк запропонувала на сходинах ОУК запросити Еллен Феркльов до Монреалю з нагоди 75-річчя українського жіночого руху. Членки з

**II Конгрес СФУЖО, Нью-Йорк,
Зліва: д-р Ірина Калюжна, Олена Чехівська, Олена Залізняк,
д-р Стефанія Потоцька, Галина Коваль, Анна Прийма
2 ряд: Олександра Сулима-Бойко, Олена Процюк, Олена Лотоцька,
Л. Слюсар, Ольга Горачук, Ірина Пеленська**

ентузіязмом підтримали цю думку, а згодом прийняли її всі жіночі організації Монреалю. Спільними силами влаштовано величаву імпрезу, де промовляла Еллен Феркльов. В той час монреальське жіноцтво було одне з перших на всю Канаду, що на своєму святі гостинно приймало міністра Федерального Уряду Канади.

Однак не всі шляхетні й доцільні задуми Олени Залізняк кінчалися успіхом, були й невдачі. У 1956 році дійшла вістка про трагічну смерть 500 героїнь у Кінгріпі. Олена Залізняк почала робити заходи, щоб використати членок ОУК у Національній Жіночій Раді і на форумі тієї організації виголосити доповідь про трагедію "500". Галина Мельник, членка Союзу Українок Канади з відділу "Доньки України", підготувала доповідь англійською мовою. На жаль, Національна Жіноча Рада відхилила пропозицію, мотивуючи, що це політична, а не гуманна справа.

Мабуть, мало кому відомий факт, що в 1956 році до Олени

Відвідини мейора Монреалю, 1959 р.

**Зліва: Ольга Федорик, голова Окружної Ради ЛУКЖ,
мейор сенатор Сартро Фурніє,
Олена Залізняк голова СФУЖО, Ірина Пеленська виховна реф. СФУЖО
з Австралії,
Анастасія Білик голова ОУК**

Залізняк як референтки зв'язків СФУЖО дійшла вістка з Лондону про те, що кардинал Гріфер звернувся до свого духовенства, зібраного на конгресі, з закликом стати в обороні мовчазної Церкви в ССРСР. Він звернув особливу увагу на становище української церкви. Цією вісткою Олена Залізняк поділилася на сходах з членством ОУК і запропонувала скликати сходи всіх жіночих організацій у тій справі з метою зорганізувати писання листів до державних і церковних чинників. На жаль, звітувала Олена Залізняк, сходи не відбулися через брак зацікавлення, тому акцію відкликано.

Олена Залізняк надавала велике значення співпраці окремих жіночих організацій та спільним їх діям. У неї зродилася й визріла ця думка, вона зреферувала її найперше членкам на сходах ОУК і потім обговорила справу з іншими українськими жіночими організаціями Монреалу. У висліді того монреальське українське жіноцтво записало в свою хроніку низку цінних

імпрез, а в усьому тому Олена Залізняк була дорадником і авторитетом.

У проблематиці внутрішнього українського життя сильно турбували Олену Залізняк виховні справи. З її ініціативи відбулося у відділі ОУК кілька семінарів для молодих матерів, там вони мали нагоду обмінятися поглядами про ту справу і заслухати думок та порад фахових виховників.

Олена Залізняк підготувала й мала низку доповідей, щоб збільшити зацікавлення і піднести рівень знання членок ОУК. До тематики тих доповідей належали розповіді про Олену Кисілевську, Олену Телігу, сучасниць Ольги Басараб, про завдання жінки на еміграції і т.п. — завжди цікаві тим, що спиралися на досвіді її власного життя, всюди позначалася власна її участь у формуванні історичних подій, особисте знайомство з визначними українськими діячками й діячами.

Вона любила зустрічатися з молодими людьми, шукала контактів із студентською молоддю. Відділ ОУК запрошував українських студентів з Мек Гіл університету — вони мали там свій студентський клуб, на чайки. Олена Залізняк ділилася з ними спогадами з часу, коли ще сама була студенткою, проводила паралелі студентського життя кількох українських поколінь, пов'язувала їх з сучасною епохою, вміла полонити увагу молоді, збудити в ній зацікавлення і довір'я.

Журнал "Жіночий Світ" ніколи не сходив з поля уваги Олени Залізняк. Переглядаючи протокольні книги відділу ОУК, раз-у-раз натрапляємо на її завваження, пропозиції, підкреслювання вагомості журналу для нашої організації, заохоту членок до праці й помочі для нього.

На Крайовій Конференції ОУК у 40-річчя з дня смерті Ольги Басараб Олена Залізняк вийшла з пропозицією проголосити змагання за першенство праці відділів ОУК, поклавши головний натиск на приєднування нових членок для організації. Вона теж піддала думку творити відділи ОУК для молодших віком членок, надаючи велике значення молодому поколінню. Там вони зивкали б до організаційної праці, зачинаючи від ділянок і таких форм праці, що їм більше до вподоби, і в співпраці із справжнім відділом ОУК творили б наче перехідний етап перед з'єднанням і старших і молодших в один відділ. Життєва практика показала, який розумний був цей її підхід до організування українського жіноцтва.

Чутливій вдачі Олени Залізняк завжди близька була

добродійна праця жіноцтва в організації. Вона постійно пригадувала про опіку над дитячим садочком у Белефельдені в Німеччині, пам'ятала про допомогу сестрі Ольги Басараб, Іванні Левицькій, хворій Олені Степанівній, нагадувала про відновлення пам'ятника на могилі Ольги Басараб, про допомогу матері, син якої загинув у рядах ОУН. Скільки посилок в Україну висилала вона сама зо скромної своєї пенсії!

Та чи не найбільше виявилася індивідуальність Олени Залізняк у тому, що вона йшла з духом часу, не цуралася нових форм організаційної праці в суспільстві, хоч одночасно твердо стояла на ідейних позиціях української традиції. У 1959 році вона дала почин до створення "Гуртка книголюбів". Існує він і до сьогодні і збагатив українську громаду Монреалю багатьма цікавими імпрезами.

Гурток прихильниць СФУЖО, що теж заіснував під впливом Олени Залізняк — це ще один доказ невсипущої її енергії та ініціативності.

Довкола особи Олени Залізняк згуртувалися прихильниці СФУЖО, членки різних українських жіночих організацій і, надхненні впливом і чаром її особистості, давали поштовх жіночим організаціям до спільних організованих виступів.

Відділ ОУК у Монреалі глибоко шанував Олену Залізняк як людину і громадянку і в 1959 році надав їй звання почесної членки. З гордістю можна сказати, що Олена Залізняк була людиною високих духових вартостей, українкою великої душі, а в гурті членства ОУК знаходила співзвучність. Її великі задуми запалювали членок до праці над їх здійсненням. Від моменту, як Олена Залізняк стала членкою відділу ОУК у Монреалі, вся його діяльність несе на собі печать її гостро зарисованої, ідейної та патріотичної духової індивідуальності.

Із статті Анастасії Лебідь видно, скільки ініціативи, добрих порад і праці поклала Олена Залізняк на терені Монреалю.

Не менше вона була також зацікавлена "Жіночим Світом", журналом Організації Українок Канади. Олена Залізняк не тільки цікавилася, але й допомагала та бажала йому розвитку. Вже від самого початку давала мені цінні поради щодо редагування, рівня журналу, підбору матеріалу і співробітниць. Часом висловлювала признання, а деколи критикувала. Наприклад, у листі з 20 липня 1951 р. писала мені: "Вважаю, що журнал мав дотепер ясну провідну лінію, містив багато цінного матеріалу і все закликав та підбадьорював до посиленої громадської праці. Так, що за

півтора року свого існування виконав безперечно позитивну роботу і дав вартісний вклад у дорібок українського жіноцтва взагалі, а Організації Українок Канади зокрема". В листі з 21 серпня 1951 р. радить: "... думаю, що "Жіночий Світ" повинен мати національно-виховний зміст, щоб він сповняв як слід своє завдання і щоб оплачувався вложений в нього труд. Статті повинні б бути короткі, добре обдумані, старанно опрацьовані і написані легким стилем". Майже три роки пізніше в листі з 11 березня 1954 р. писала: "... Цьогорічні числа "Жіночого Світу" дуже живі й інтересні, але Ви мали спільні наради відпоручниць Централі ОУК і Золотого Хреста і так мало про це в "Жіночому Світі". Кілька загальникових речень про успішний перебіг нарад, але над чим саме радили і які постанови винесли — нема нічого". З цих слів Олени Залізняк видно, що їй, як членці ОУК, залежало не тільки на якості рівня журналу, але й на зафіксуванні діяльності Організації Українок Канади, бо ж "Жіночий Світ" є в першу чергу її журналом.

Співпраця Олени Залізняк у "Жіночому Світі" була постійна і багата. Писала на різні теми, зокрема про визначних і заслужених українських жінок на громадському полі праці. Остання її стаття була про Олену Кисілевську в березневому числі 1969 р., три місяці перед смертю. Та вже найбільше статей написала про Ольгу Басараб, патронку Організації Українок Канади, яку добре знала, бож була близькою подругою Ольги Басараб ще зі студентських часів.

Та засяг зацікавлень і праці Олени Залізняк виходив далеко поза рамки Організації Українок Канади і її "Жіночого Світу". Вже у вересні 1951 р., коли я і Ольга Войценко їхали як делегатки від наших організацій — я від ОУК, а Ольга Войценко від Союзу Українок Канади — на Річний З'їзд Національної Жіночої Ради Канади, що відбувався в Монреалі і на якому мала бути присутня д-р Жанна Едер із Швейцарії, голова Міжнародної Жіночої Ради, на станції в Садбурі, де наш поїзд зупинився, мені доручено листа від Олени Залізняк. У тому листі вона піддала думку, щоб обов'язково поставити д-р Едер питання: чи вона зустрічалась з українками в Європі і чи зроблено щонебудь у справі прийняття українських і інших емігрантських жіночих організацій у члени Міжнародної Жіночої Ради. Хоч ми знали, що згідно із статутом МЖРади її членами можуть бути тільки державні Жіночі Ради, то все таки у пригожий час виконано ідею Олени Залізняк і завдяки їй на цьому важливому форумі була порушена українська справа,

до якої д-р Едер поставилася прихильно і радила українкам вступати в члени Жіночих Рад у країнах їхнього поселення.

У листі з 14 квітня 1952 р. Олена Залізняк повідомила мене, що від 19 до 21 серпня відбудеться в Оттаві з'їзд Канадської Організації Жінок з високою освітою, і радила, щоб українки підготували свою участь у тому З'їзді, бодай як глядачки, як нечлени. Писала: "... Варто б, бо ця організація має 68 клубів по різних містах Канади, належить до Міжнародної Організації Жінок Універсенток і об'єднує найбільш інтелігентних або бодай найбільш освічений гурт канадського жіноцтва. Думаю, що в університетських містах заходу і сходу Канади є українки, що покінчили високі студії".

Ці два приклади з перших років приїзду Олени Залізняк до Канади свідчать, що навіть на новому терені, у новій ще для неї країні вона вже була зорієнтована, де і як можна допомогти українській справі і що міжнародні зв'язки українського зорганізованого жіноцтва у праці для свого народу є також у Канаді важливі, а то й конечні. А скільки за Оленою Залізняк заслуг, від студентських років почавши, а закінчивши на головстві Світової Федерації Українських Жіночих Організацій! Про те вже написано і певно буде ще писано.

Від Організації Українок Канади ми, її членки, клонимо голови перед постаттю Олени Залізняк — повноцінної людини, гордимось тим, що вона була членкою нашої Організації та вдячні їй за все — і за приналежність до ОУК, і за щире відношення, і за добрі поради, і за ініціативу в багатьох починах нашої діяльності. Пам'ять про Неї залишається з нами назавжди!

Евгенія Янківська

У ТОРОНТІ

Торонто, це осідок частини Управи СФУЖО, трьох Містоголов, Комісій Виховної, Фінансової, Суспільної Служби, та референтури суспільної опіки. Тут також найбільший гурт прихильниць СФУЖО.

Не дивно, що голова СФУЖО, бл.п. Олена Залізняк приїжджала до Торонта кілька разів на рік на довший побут. Відбувала засідання з членами Управи, часто разом з головами Комісій, то знову з членством Комісій, зустрічі з прихильницями

та членством складових організацій. Якщо була неprisутня, то зв'язок не переривався, голова вела постійно переписку з членами Управи, слідувала за кожним почином, давала свої завваження та піддержку. Ми всі відчували її руку на живчику діяльності СФУЖО. Кожний її приїзд збільшував її зв'язок зі співробітницями, а це підносило успіх конкретної роботи. Вона ніколи не мала безпричинних застережень ані до плянів, ані до задумів. Навпаки, кожну нову позитивну ідею піддержувала, а коли ця виглядала спочатку нездійсненною, вміла оформити її так, що майже без труднощів можна було її перевести в життя.

Одною з дуже цінних прикмет св. п. Олени Залізняка, на пості голови була послідовність у перепроваджуванні в життя задуманих плянів. Незамітно й тактовно настоювала на те; плян мусів бути і був переведений, а ніхто не замічував, скільки там було її зусиль. Так було з заложенням читацького клубу, з виданнями СФУЖО, з допомогою для Рідного Краю, з участю у міжнародних з'їздах і зустрічах, з переведенням поодиноких акцій і імпрез не лиш місцевих, але часто й на терені складових організацій СФУЖО, з поставленням пам'ятників діячкам та багато іншими ділянками і діями упродовж 12-ти років проводу Федерацією.

Це була постать непересічного формату. Принципова, великого серця і розуму, а при цьому дуже скромна. В серці тієї великої громадянки не було місця на жалі, чи на обиди навіть до тих, які через особисті амбіції утруднювали їй працю.

За недотягнення в роботі всю вину брала на себе. "Я вже стара і не можу всього допильнувати. Пощо вам такої голови?" Ця скромність розброювала, бо ми були свідомі, яка вона нам потрібна. Засіданнями проводила так, що приявні не відчували цієї керми. Робила це свідомо, щоби викликувати свобідну виміну думок і мати вірний погляд на кожну співробітницю, знати її підхід до праці та пляни, щоби відтак могли з нею співдіяти.

За стільки літ праці я ніколи не відчувала її приналежности лише до Організації Українок Канади, чи більшої, або меншої симпатії до одної, чи другої складової організації. Це була провідниця Світової Федерації Українських Жіночих Організацій в повному того слова значенні.

В листах до співробітників інформувала про всі справи сфужівські, зацікавлювала ними і прямо робила за них співвідповідальними. Завдяки тому ми почували себе близькі всьому, що відносилось до праці СФУЖО і не відчували віддалі, бо ж всі справи були близькі. Вся її дипломатія полягала на

безпосередньому і сердечному відношенні. Любила людей і в тому крилася та сила і цей вплив на ближче і дальше оточення та успіх, як провідниці.

Я переконана, що хто працював близько з нею, не відійде від громадської роботи, хочби яка ця робота була важка і невдячна. Для неї жила і працювала до останніх днів життя. П'ять днів до смерти ми телефонічно обговорювали біжучі справи зв'язані з участю СФУЖО в Раді Суспільної Служби СКВУ. Її думки і поради були такі свіжі, як все, лиш вислів: "Я вже дуже слаба, буду резигнувати" мене глибоко затривожив. Та все таки не припускала, що за кілька днів поїду на її похорон.

Переді мною лежить течка з листами-цінностями, з яких черпаю силу і віру в людей та верифікую свої погляди і свій підхід до громадських справ. Читаю листа з травня 1964 року: "Щиро дякую за святочну карточку, — гарну, хоч жаліла, що це не лист. Давно вже не було Ваших листів і мені це дуже бракує..."

Щоб Ви, Голово, відчули, як мені бракує Ваших листів! Я переконана, що не лише я так переживаю Ваш відхід, але ми всі, що з Вами плянували і працювали.

Хочеться повторити слова д-р Наталії Пазунок: "Смерть Голови, це великий удар по СФУЖО, який відчуємо щойно згодом"...

Іванна Зельська

ОЛЕНА ЗАЛІЗНЯК — ГОЛОВА СФУЖО

Моє завдання у цьому збірнику маленьке, бо досі ту маркантну постать Олени Залізник висвітлили визначні жінки, що з нею безпосередньо співпрацювали. Її постать представлено так, як вона справді була між нами. Та тиха і працювита, як мурашка, жінка, що своє життя присвятила службі українському народові. Я спробую висвітлити її постать, як бачить її громадянка Канади.

У Філядельфії на перевиборах Головної Управи СФУЖО в 1957 році обрано Олену Залізник головою СФУЖО. Прийняти те почесне вирішення — головуство СФУЖО для Олени Залізник не було легко, бож сталим її мешканням був Монреал у Канаді, а частина членів Управи СФУЖО і його бюро було в Філядельфії,

що є в США, зовсім іншій устроєм і характером відмінній країні — хоч обидві самостійні держави знаходяться на тому самому континенті північної півкулі і межують зі собою довгим, для Канади південним, кордоном. Внутрішня потреба Олени Залізняк служити українському жіноцтву, навіть у складних обставинах, перемогла і вона на тому пості вистояла повних 12 років, тобто до її відходу у вічність у 1969 році.

Її завданням як голови СФУЖО було: репрезентувати українське зорганізоване при СФУЖО жіноцтво **назовні**, а **унутрі** керувати організаційним життям тої великої федерації організацій, не встряваючи при тому в їх місцеву активність, бо вони працюють за своїми правильниками, і лиш деколи координувати їх діяльність у випадку всенародної потреби — дії.

Стоячи при керівному стерні, вона в своїй патріотичній настанові була серцем і душею з поневоленням нашим народом в Україні, якому було конечно потрібно прокладати стежку до світових жіночих об'єднань, щоб полегшити долю поневоленої нації. Йдучи мірним кроком із світовими подіями, що наспівали, вона успішно керувала працею наявних і новостворених референтур, не так особистими поїздками, як численним листуванням з референтками, організаціями і поодинокими впливовими жінками, щоб їх у зневірі піддержати на дусі далі працювати для спільноти, піднести рівень думання членства і спонукати до активності. А треба усвідомити, що крім доброї волі служити справі — загал членства повинен був попри свою місцеву активність переключитись на рейки всенародної потреби заступництва, бо на рідних землях України не було можливості ніякої окремої громадської праці.

Всім жінкам, що співпрацювали тоді з Оленою Залізняк, завдячуємо численні успіхи в час її каденції на пості голови СФУЖО.

Початкові труднощі з усвідомленням жіноцтва в потребі спільної дії не можемо нічим порівнювати з теперішнім часом — свідомим тяготінням до зорганізованості. Ці початкові труднощі з підвищенням рівня жіночої громадської праці та виробленням членства — це минувшина. Одначе вистарчить завважити, що Канада видала із свого членства три перші голови СФУЖО в особах сенаторки Олени Кисілевської, Олени Залізняк і Стефанії Савчук і з піддержкою організацій обох країн — США і Канади розбудувала тривалий фундамент для СФУЖО.

Каденції Олени Залізняк — голови СФУЖО завдячуємо:

Скликання Другого Конгресу СФУЖО в Нью-Йорку в 1959 р., а це завдяки тісній співпраці референток з головою, а також із заступницями на Канаду Стефанією Савчук і на США Оленою Лотоцькою. В Конгресі велику участь взяло численне жіноцтво, що вислухало палкі переконливі доповіді Ірини Павликовської і Марусі Бек і виправдало його скликання.

Спроби закріплення і розширення діяльності СФУЖО помимо тісної співпраці голови та її референток вимагали також грошових фондів, а їх у СФУЖО не було. Щаслива думка чільних громадянок у Торонті, з якими голова часто зустрічалася, покликала до життя Фінансову Комісію СФУЖО на Канаду, що в той час була єдина і допомогла поконати фінансові труднощі, бож відомо, що без грошей діяльність була б дуже обмежена. Голова чітко розуміла й орієнтувалася, що потрібно робити в такій ситуації, тому сама встрявала і своїм авторитетом приєднувала прихильниць СФУЖО всюди, де зупинялась довше, і тим допомагала праці Комісії у терені, які працюють досі, продовжуючи розпочате діло.

Щоб громадянство і членство своєчасно повідомляти про свою діяльність, листування ніяк не було вистачальним засобом, тому виникнула думка започаткувати видання власного бюлетеню г: 1963 році, що початково виходив циклоstileвим виданням і аж пізніше став друкованим кварталником "Українка в світі", що його засновницею і довголітньою редакторкою була Ірина Пеленська (до 1982 р.); своїм досвідченим пером вона була щиро віддана праці СФУЖО і кожночасної голови. "Українка в світі" то офіційоз СФУЖО.

Заходи Олени Залізняк увіковічнити видатних учительок нашого національного Відродження, а також пам'ять 80-ліття жіночого руху в Україні сконцентрувалися на виданні книжки про виховницю поколінь Константину Малицьку, в якій опрацювали статті: Лідія Бурачинська, М.Ф., Іванна Петрів, Олена Залізняк, Ольга Коренець, Олена Федак-Шепарович, Ірина Пеленська і передмову Ірина Павликовська. Книжка друкована в Торонті — Канада 1965 р. в друкарні оо. Василіян, накладом СФУЖО. В друкарні доглядали М. Мудрик і М. Думин.

В той час вже працювали такі референтури СФУЖО: виховна, преси, мистецтва, зв'язків, фінансів, суспільної опіки, студій УРСР, Рада дошкілля. Інші референтури висувало громадське життя трохи пізніше, а деякі ліквідовано. Олена Залізняк тісно співпрацювала з референтками і їх комісіями на місцях і при

нагоді не лиш контактувалася з ними, але також пам'ятала, яку діяльність запроєктувала кожна, а коли була потреба, то заохочувала та скромно пригадувала, а це спричинялося до більшої активності, і ніхто за те на неї не гнівався. Вона в особистій поведінці вміла пристосуватися до рівня присутніх і ніколи не давала відчуття своєї вищості, а була одною з них. Це вже дар Божий уміти поводитись, а не заспокоювати свої амбіції. Олена Залізняк у житті і в писаннях скромно й ясно висловлювала свою думку і рівночасно переконливо, і це було її великим успіхом у спілкуванні з громадою.

Репрезентування назовні СФУЖО і втримання контактів у 1963 році вимагали від Олени Залізняк також зв'язків з такими міжнародними організаціями: "Світовий Рух Матерей", "Міжнародний Жіночий Союз", "Міжнародна Жіноча Рада", що на них їхали референтки СФУЖО або визначені особи, що заступали наші зацікавлення і репрезентували поневолену Україну. Делегатками від СФУЖО на різні зорганізовані святкування були: О. Процюк, д-р Н. Пазунок, І. Павликовська, Н. Гладій, О. Даниляк, О. Лотоцька, О. Залізняк і інші.

Слід підкреслити, що Олена Залізняк ніколи не висувала вперед своєї особи, а давала можливість своїм референткам чи делегованим особам виявити себе публічно. Це вже скромність її вдачі і рівночасно благородна прикмета її внутрішньої культури.

Заїснування Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) українське зорганізоване у СФУЖО жіноцтво ентузіастично сприйняло, хоч у той час між деякими мужчинами, що вирішували, не було розуміння для праці жінок. Аж по довгих стараннях, переконуваннях і заходах головно Стефанії Савчук, а також Олени Лотоцької, Ірини Павликовської, Стефанії Пушкар, включено голову СФУЖО — Олену Залізняк до Секретаріату СКВУ і запевнено те місце кожноточасній голові СФУЖО.

Зустрічі з видатними громадянами, святкування організацій Канади, США, Європи. 15 і 20-ліття СФУЖО, літературні конкурси мистецького слова й інше, вимагало від голови широкого листування-співпраці, і вона з цим блискуче справлялася, пишучи ручно читким, виразним письмом. Відозви, святочні побажання від СФУЖО, признання за працю та численні статті, розкинені по журналах про визначних жінок давнішого покоління її сучасниць (про С. Русову, О. Басараб, О. Степанів, Дмитерко-Ратич) та інші на поточні теми, виповняли увесь час працювотої сеньйорки жіночого руху Олени Залізняк, що прикладом свого життя була і є нам заохотою до громадської праці для українського народу.

АВТОРИТЕТ ОЛЕНИ ЗАЛІЗНЯК

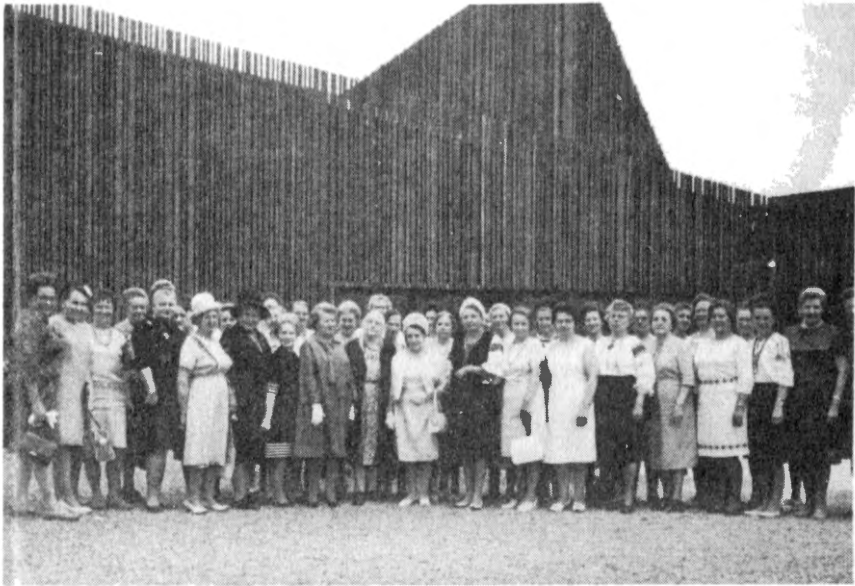
У Монреалі не було і немає жіночого КУК-у, мабуть тому, що в ньому довгі роки жила і діяла голова Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, бл. п. Олена Залізняк. Довкола неї зосереджувалося все організоване українське жіноцтво. І хоч вона ніколи не давала наказів, не нав'язувала нікому обов'язків, не втручалася у внутрішні справи жіночих організацій, а радше пропонувала думки таким способом, що здавались вони вкінці нашими, а не її. Авторитет Олени Залізняк був абсолютний. Вистачило звернутися до будь-якої організації жіночої і сказати одне речення: "Просимо вас до співпраці в імені голови СФУЖО пані Олени Залізняк" — і жіноцтво наше за помахом магічної палички ставало до здійснення задуманого діла однією лавою. Та чи лише в Монреалі мало силу це чародійне ім'я?

Член Гуртка Прихильниць СФУЖО в Монреалі, пані Анастасія Лебідь потрудились і збирали голоси жіноцтва, які появлялись про Покійну протягом останніх 20 років на сторінках різних журналів і газет.

"Існують різні методи виборювати собі авторитет в оточенні. Деякі провідники сягають до авторитарних засобів, оточують свою особу писаними і неписаними законами, правилами, відмежовуються від оточення і його справ, врешті стосують дисциплінарні кари супроти підлеглих їм людей. Інші натомість витворюють цей авторитет в процесі своєї діяльності, при чому головню своїм власним прикладом. У постаті нашої голови СФУЖО, бл. п. Олени Залізняк, ми мали провідницю, що витворила собі тривалий авторитет саме цим другим способом". ("Українка в Світі", ч. 4, 1969 р., Н. Пазуняк).

Авторитет цей здобула Покійна на кожному шаблі організованого життя. Олена Залізняк не тільки давала теоретичні поради і вказівки, а й на практиці діяла згідно зі своїми поглядами. І так в числі "Жіночого Світу" за липень-серпень 1953 р. читаємо: "Олена Залізняк вміє зробити добрий почин і заохотити до чогось корисного. За її порадою постав у нас дитячий садочок, який тепер гарно розвивається". (Підписана кореспондентка ОУК в Садбері). Шість років пізніше (червень 1959) Іраїда Винницька пише: "Український дитячий садочок при Садберському відділі ОУК існує вже від довгих років і розвивається успішно. Заснувала його пані Олена Залізняк, теперішня голова СФУЖО".

На потребу постійного виховання українського жіноцтва

День СФУЖО на ЕКСПО в Монреалі, 1967 р.

По середині: Олена Залізняк, Стефанія Савчук, Стефанія Пушкар

звернула увагу п. О. Залізняк на 20-тій Крайовій Конференції ОУК 1963 р. У звіті, вміщеному того ж року в "Жіночому Світі", сказано: "На пропозицію О. Залізняк рішено перевести, з нагоди 40-ліття смерті патронки ОУК Ольги Басараб, констест крайовий поміж відділами ОУК і звернути особливу увагу на приєднання нових членів, на вивчення мови в письмі і слові. Вона й подала ідею "Читацьких Гуртків". Такий гурток створено за почином О. Залізняк в Монреалі 1960 р. Та ідея поширилась на більші осередки Канади і Сполучених Штатів Америки. Є в нас події і особи, що їх наша громада постійно вшановує. Але є події і особи призабуті громадськістю, і на них Покійна звернула увагу. В "Жіночому Світі" 1957 р. за липень і серпень читаємо такий допис М. Давидович: "Монреальське жіноцтво вшанувало Софію Русову. Свято заініціювала зв'язкова СФУЖО О. Залізняк. Зформувала діловий комітет, відбула з ним ряд підготовчих нарад, але два тижні перед академією занедужала. Заступала її Софія Барабаш".

В лютовому числі 1959 р. того ж журналу Стефанія Бубнюк

пише: "Недавно голова СФУЖО п. О. Залізняк кинула клич видання книжки про наших перших учительок. Багато сучасниць з вдячністю згадують їхні постаті та життєві вказівки, які від них дістали, тому цей клич прийнявся і при СФУЖО створено фонд книжки про вчительок". Отак Покійна пригадала нам призабуті постаті вчительок-жінок. В результаті того СФУЖО видало книжку про Константину Малицьку.

Так само було з різними імпрезами. 1954 р. в числі за жовтень-листопад п. М. Давидович пише: "Багато з нас пригадують собі, що з ініціативи п. О. Залізняк, на ювілею Жіночого Руху, ми в Монреалі мали промовцем паню Еллен Феркльов, першу жінку-міністра федерального уряду Канади". В репортажі Стефанії Бубнюк про Конференцію Національної Жіночої Ради в Монреалі (Ж.С. 1957 р.) сказано: "В неділю 9 червня ми були на Богослуженні, а ввечері того ж дня пішли на українську частину, що її влаштувало українське жіноцтво Монреалу з ініціативи п. О. Залізняк".

Багатство життєвого досвіду, особиста участь у формуванні історичних подій та знайомство з визначними особами були часто темою доповідей Покійної. В числі за жовтень 1959 р. в "Жіночому Світі" вміщений звіт Стефанії Бубнюк про Світовий Конгрес Українського Жіноцтва. В ньому читаємо: "Доповідь про 75-річчя Українського Жіночого Руху виголосила п. О. Залізняк, піонерка й учасниця громадської праці українського жіноцтва. На підставі власних споминів голова СФУЖО подала перегляд праці довгих років. Вона згадала про початкову працю, про розвиток українського жіночого руху після заснування першого Жіночого Товариства в Станиславові, про Конгрес там же 1934 р., що його влаштовано з нагоди 50-ліття жіночого руху заходами Союзу Українок у Львові, про дальшу працю жіноцтва та про його участь в Українській Повстанській Армії і вкінці про зорганізування СФУЖО. Присутні вислухали доповіді з великою увагою". У вересневому числі "Ж.С." з 1964-го року Е. Вербицька пише: "Дня 4-го квітня в залі церкви св. Миколая в Торонто відбулися студійні дні. З доповіддю виступала п. О. Залізняк, яка подала історичні дані з життя зорганізованого жіноцтва".

19-го червня 1966 р. Прихильниці СФУЖО в Монреалі відзначили 80-річчя цієї визначної українки. Про життєвий шлях Ювілятки доповідала п. Г. Сенишин. На тлі наведених подій з недавно минулого України учасниці ювілейної зустрічі бачили О. Залізняк в рядах студенток-піонерок Львівського університету, учасницею різномірних організацій, дружиною дипломата

Передавання портрету Олени Кисілевської, Нью-Йорк, 1966 р.

Зліва: Софія Карпінська, Лідія Бурачинська, Оксана Рак, фундаторка портрету Маруся Бек, Олена Залізняк, Стефанія Пушкар

Української Народної Республіки, журналісткою, педагогом, визначною діячкою в галузі жіночого руху нарешті головою Світової Федерації Українських Жіночих Організацій. Так і відчувалось, що Ювілятка — це наче втілення української соборності і символ об'єднання духових прагнень українців, розпорошених по світі. У своєму заключному слові Ювілятка зуміла авторитетно, хоч дуже скромними словами, відстояти здобуті позиції СФУЖО і скріпити в присутніх переконання, що це не замкнута в собі специфічна організація, а одна з невід'ємних клітин організованого українського жіноцтва на еміграції. Про це відзначення 80-річчя з дня народження голови СФУЖО О. Залізняк появилась тоді нотатка в англomовній газеті "Де Газет", в якій подано її біографію та підкреслено, що вона була

делеґаткою на Конґрес Миру і Свободи у Відні та Гаазі, і коротко накреслено етапи її громадської діяльності, аж до посту голови СФУЖО.

* * *

У відповідь на листа п. Софії Барабаш, написаного після смерті бл.п. О. Залізняка, д-р Наталія Пазуняк відповіла: "Нас дуже зворушило Ваше особисте ставлення до бл. п. Олени Залізняка і наших дорогих членок прихильниць в Монреалі та взагалі в Канаді. Це справді гарно, що пані в Монреалі зібрали таку велику суму грошей і призначили на видання споминів про Покійну. Це напевно буде дороге для особи нашої Голови, бо в дусі її прагнень. Олена Залізняка завжди була дуже активна в Філядельфії. Цілими днями клопоталася СФУЖО-м, багато читала, про все хотіла знати, що мало відношення до наших проблем. Раненько вже сиділа при наших, сфужівських, бюрку і вглиблювалася в кожну справу. Всі матеріали докладно прочитувала, любила обговорювати все з нами молодшими. Перед обідом виходила на далекий прохід. Все хтось з нас проводив її. Ніколи на нікого не гнівалася. Була, щоправда, вимагаюча, хотіла, щоб все було зроблено на час, але не сердилась, як хтось з нас не відразу все полагодив. Пані Голова любила піти на концерт чи цікаву доповідь та імпрезу. Для засідання СФУЖО мала завжди час, силу чи охоту. Дуже переймалася зв'язками з Світовим Конґресом Вільних Українців, а також нашими зовнішніми зв'язками, особливо коли йшлося про протести проти ворожої окупації та утисків в Україні".

Чи ж можна про Олену Залізняка думати як про Покійну, коли Вона живе в наших думках, серцях і в наших душах? Ми продовжуємо організаційну роботу все з думкою про її погляд на зміст цієї роботи, бож її вказівки були для нас законом.

В червні 1969-го року заснула наша незабутня Олена Залізняка навіки, але теж навіки залишився живим між нами її авторитет.

За Гурток Прихильниць СФУЖО в Монреалі:

Софія Барабаш

Анастасія Лебідь

Бронислава Мельник

**У ПОКЛОНІ ВЕЛИКИЙ ПРОВІДНИЦІ
УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА сл. п. ОЛЕНИ ЗАЛІЗНЯК**

(Доповідь у 40-ий день смерті)

Сорок днів минає від хвилини, коли у Монреальській лікарні неблаганна смерть забрала заслужену, невтомну громадську діячку, виховницю кадрів українського жіноцтва, провідницю українок у вільному світі, голову Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, члена Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, Почесну Членку Організації Українок Канади, Союзу Українок Америки, Українського Золотого Хреста Америки — сл. п. Олену Залізняка.

Болючу втрату світлої жіночої постаті, яка вірно служила своєму народові, глибоко відчуває не лиш українське жіноцтво, але вся українська спільнота, бо відійшла від нас людина великого серця й ума, яка 68 років безпереривно йшла в рядах громадських працівників і невтомних будівничих кращого завтра свого народу. Відійшла від нас людина невичерпаної енергії, сильного духа, повна ентузіазму, віри, ідейного надхнення. Від ранніх літ до кінця життя не знала спочинку в громадській праці сл. п. Олена Залізняка.

Покійна народилася у березні 1886 року у Сенечолі в Україні у священничій родині Охримовичів. В родині Олени було шість братів і три сестри.

Уже в юнацтві позначився життєвий шлях Олени. Вона була одною з небагатьох, що постановили закінчити гімназію, щоб при допомозі університетських студій добути якесь звання. Ще гімназисткою вона стала членкою Клуба Українських Дівчат, потім уже студенткою належала до Ред. Колегії жіночого часопису "Мета" і стала орг. референткою Жіночої Громади. Працює також у студентських організаціях, як Академічна Громада, Студентський Союз, а головне — Комітету Української Молоді, що вів завзяту боротьбу за український університет. По закінченні університету працює, як педагог у жіночій гімназії СС Василіянок і вчительській семінарії у Львові.

У 1910 р. одружується з Миколою Залізняком, емігрантом з України, щор проживав тоді у Львові. У 1914 р. виїздить із своїм

Президія Конференції СФУЖО, Торонто 1962 р.

Зліва: Катря Гарасевич, Стефанія Савчук, Олена Лотоцька, Олена Залізник, Марія Квітковська, Марія Солонинка, Катерина Пелешок,

Ряд 2: Марія Мудрик, Софія Карпінська, Ірина Павликовська, Стефанія Пушкар, Ірина Пеленська, Наталія Пазуняк, Євгенія Янківська

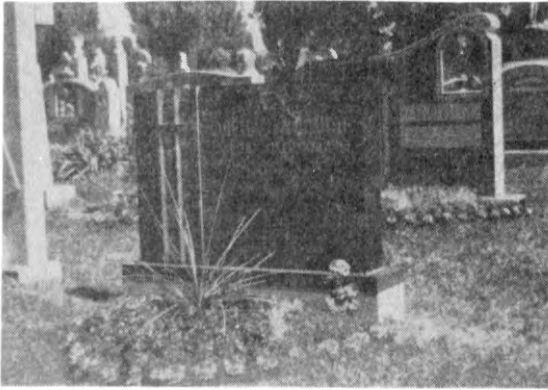
братом Юліаном до батьків чоловіка, що жили в Криму. Їх там захоплює вибух Першої Світової війни і по довшому часі їй удається дорогою обміну повернутись до Австрії. Тут замешкує у Відні, де був тоді великий український центр. Стає членом Комітету Допомоги Українським Воякам, а пізніше бере участь в Українському Жіночому Союзі, що намітив собі широку діяльність. Тут народжуються діти, у 1917 р. дочка Оленка, а в рік пізніше син Юліан. У 1918 р. виїхала з чоловіком і дітьми до Фінляндії, де її чоловік став послом Української Народної Республіки. Врешті у 1927 р. вертається до Львова, де стає директоркою кравецької школи "Труд", Окрім того працює в Ред. Колегії журналу "Нова Хата", співпрацює при підготові Українського Жіночого Конгресу і приймає участь у Кружку ім. Ганни Барвінок.

Вибух Другої Світової війни перекидає Олену Залізняк із дітьми до Відня, як австрійську громадянку. Тут вона живе з родиною своєї заміжньої дочки Оленки аж поки, внаслідок збомблення свого помешкання — вони включаються в течію втікачів, що пливла на захід. Тут вони осідають у містечку Шердінгу на баварській границі, звідкіля їм простелився шлях до Канади.

І так, опинилася Олена Залізняк у 1950 р. в Канаді, в Монреалі у своїх дітей, як сама говорила: "живу у Монреалі у моїх добрих дітей, та на їх хлібі доживаю віку". Її життя у Канаді позначилося активною громадською працею. Першою клітиною організованого жіноцтва був для Покійної Відділ Організації Українок Канади (в Содбурах і Монреалі). У своєму привіті для Відділу ОУК з нагоди його 35-ліття писала: "Патронат Ольги Басараб з якою в'язала мене приятель колись у роках нашої молодості, зразу наблизив мене до членства цієї організації". Поруч членства в ОУК, Олена Залізняк живо співпрацювала з іншими організаціями, яким служила своїми порадами, досвідом й раділа осягами кожної жіночої організації та ростом українських установ. У діаспорі наших поселень Олена Залізняк була справжньою матір'ю для українського жіноцтва.

Включившись у працю СФУЖО, зразу виконувала обов'язки референтки зв'язків. Зв'язки із світовими організаціями і участь у світових конгресах розцінювала як одне з важливіших завдань СФУЖО. Вважала, що через зв'язки з міжнародними жіночими організаціями і контакти із чільними жіночими індивідуальностями та участю у світових конгресах можна голосити правду про Україну, стати в обороні прав українського народу та зацікавити світ українськими проблемами.

Ідейність і витривалість у громадській праці, поставили Покійну на пост Провідниці організованого жіноцтва вільного світу. По смерті сл. п. Олени Кисілевської — першої голови СФУЖО, вибрано Олену Залізняк у 1957 р. головою Світової Федерації Українських Жіночих Організацій і на цьому відповідальному пості працювала до кінця життя. Як голова СФУЖО давала напрямні праці жіночим організаціям, закликала допомогу ідейним змаганням України, взивала до розгорнення праці жіночих організацій, а тим самим до піддержання збірних зусиль СФУЖО. Сама просякнута високими ідеалами, плекала їх у серцях українок, молоді й української спільноти взагалі. Свій ум,

Могила Олени Залізняк у Монтреалі

серце повне гарячих почувань до великої ідеї, шляхетні прикмети свого характеру переливала у серця своїх посестер, даючи їм кожночасно пораду, повчання, ентузіазм до змагу за краще завтра народу. З великою любов'ю закликала берегти нашу культурну спадщину, виховувати прикладно молоде покоління, шукати засобів для реалізації великих Ідеалів, боротися за них і вірити в перемогу! Повна життєвої енергії, нових плянів і задумів, своїм умілим проводом причинилася до досягів жіночих організацій у вільному світі. До останніх днів свого життя турбувалася громадськими справами. Ми бачили її активною учасницею СКВУ, учасницею світової сесії СФУЖО в рамках СКВУ, на сесії секретаріату СКВУ у грудні 1968 р. в Торонті, на першій конференції Ради Суспільної Служби СКВУ, раділа осягами СФУЖО на його 20-річчі в березні ц.р. у Філядельфії. На цьому ювілеї вітали Покійну на пленарній і виховній сесіях, з великою любов'ю, пошаною і ентузіазмом відмічувано під час ювілею СФУЖО день уродин Олени Залізняк.

Покійна Олена Залізняк з радістю зустріла факт створення Комісії для справ жіночих організацій при Секретаріаті СКВУ і очоливши цю Комісію працювала над пляном унапрямлєння її дії, приєднуючи до співпраці всі жіночі організації.

Авторка цих рядків востаннє зустрічалася з Оленою Залізняк три тижні перед її відходом у вічність. У цій зустрічі Олена Залізняк живо обговорювала ряд організаційних проблем і їх можливу розв'язку. Третього червня ми провели обі телефонну

розмову. Розмова була на тему актуальних громадських справ. У час перебування в лікарні Олена Залізняк турбується непокінченими справами, невідписаною поштою, вона просить свою дочку п-ні Весоловську повідомити мене, що залишилось багато листів, на які не змогла відписати. До останніх днів була сповнена її думка суспільними проблемами.

Доброзичливе серце Покійної переживало події в Україні — всі злидні й політичний гніт. Не один раз із своєї скромної пенсії слала посилки своїм подругам, як Олені Степанівній, сестрі Ольги Басараб та іншим. 12 червня 1969 смерть припинила її трудолюбиве життя. Не стало в живих голови СФУЖО і одинокої представниці жінок в секретаріаті СКВУ. Із болем та жалем членки Головної Управи СФУЖО, представниці жіночих організацій, громадських установ, духовенства, численна громада нашої спільноти провели Покійну 16 червня на місце спочинку в Монреалі. Для вшанування пам'яті заслуженої її провідниці створено пропам'ятний фонд ім. О. Залізняк. Він буде призначений на видавничі та інші цілі, що промережували шлях життя незабутньої Голови. У 40-вий день смерті сл.п. О. Залізняк з жалобою клонимо голови перед великістю духа нашої Провідниці, яка остане збережена в нашій пам'яті, як багатовартісна одиниця нашої спільноти. Хай її життя сповнене трудом — буде нам дороговказом на шляху наближення до Великої Ідеї, для якої жила й працювала Покійна. Хай пам'ять про улюблену Провідницю завжди живе поміж нами!

ІЗ СПОГАДІВ

Олена Залізник

СТУДЕНТИ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Останні роки минулого століття і перше десятиріччя цього віку позначились буйним зростом національної свідомости народніх мас Галицької України і зростом громадської активности провідної верстви.

Поширювалась мережа “Просвіт”, “Соколів”, “Січей”, поглиблювалась праця в них, поставали нові організації, зростало українське шкільництво, інститути і бурси для молоді, почали організуватися сільсько-господарські установи.

Немалу участь у праці над піднесенням українського села і над усвідомленням спольонізованих мешканців міст брало львівське студентство, що масово діяло на всіх ділянках культурно-освітніх товариств, а то й перебирало провід у деяких відділах.

Та найбільше уваги приділяло студентство справі боротьби за український характер Львівського університету, вважало чи її справою своєї чести та обов'язку.

Брат Володимир

Всі українські громадські справи, про які інформував щоденник “Діло”, живо цікавили мого батька і дорослих членів рідні. Велися розмови й дискусії на різні теми, як теж відбувалося спільне читання вголос і обговорювання літературних творів, що друкувалися в “Зорі”, а пізніше в “Літературно-Науковому вістнику” і книжках “Видавничої Спілки”, що приходили до нас поштою. Найближчий поштовий уряд був віддалений 50 кілометрів, і громадський післанець, який приносив два рази в тиждень з поштового уряду в Велдіжі часописи й листи, був завжди найбільш очікуваною людиною. А “Діло”, до якого тоді у нас всі ставилися з пошаною і довір'ям, було чи не єдиним джерелом інформацій про політичні і культурні події Галицької України. Цікавили батьків моїх і студентські проблеми, тим більш, що студентами були їхні сини та гості.

Пригадується мені приїзд мого брата Володимира зі Львова з докторським дипломом. Ми, діти, з цікавістю оглядали великий звій правдивого пергаменту, записаного ручним, на зразок старих грамот, латинським письмом. Диплом, а ще більше розмови брата зацікавили не лише молодшу рідню, а й гостя, абсолювента гімназії, бурсака з Ярослава Михайла Станька, так що він вписався на правничий факультет Львівського університету, а не теологічний, як первісно постановив був. (По першій світовій війні поселився Станько на Закарпатті і до другої світової війни був адвокатом в Хусті. Одружений він був із сестрою братів Брацайків, заслужених патріотів Закарпаття). Згадала я про "ярославського бурсака", пізнішого студента навмисне, бо бурсу в Ярославі оснували українські патріоти для того, щоб дати змогу селянським хлопцям кінчати студії і збільшувати кадри інтелігенції того далеко на захід висуненого повіту.

Прислала Станька до нас на вакації батькова сестра Леонтина Качалова, щоб перший абсолювент бурси, селянський син із спольщеного села, міг побувати в українським інтелігентнім середовищі. Тітка, як бездітна вдова (по о. Андрієві Качалі, братові основника і мецената "Просвіти" о. Степана Качали), протягом кількох років вела безкорисно господарство бурси в Ярославі. Як добродіїв і опікунів тієї виховної остой на заході згадувала пароха о. Хотинецького і катехита о. Василя Лициняка (пізнішого визначного громадянина Львова, консисторського радника, організатора сирітських захистів по першій світовій війні і директора дівочої гімназії СС Василянок). Тітка вела господарство також і в українській бурсі в Стрії, добродіями якої були д-р Євген Олесницький та о. Олекса Бобикевич.

Тих передових громадян і організаторів Стрийщини знала я особисто десятилітньою ученицею народньої школи в Стрії, була в їхніх домах, приятелювала з одиначкою Зонею Олесницькою, яка потім молодо померла, і бавилась з дітьми Бобикевичів — Остапом і Ніною.

Про тих колишніх студентів Львівського університету, визначних наших громадян згадую так, як чула про них з розмов тітки з батьками чи пригадую з власних дитинних споминів під кінець 19-го сторіччя. Декого з-поміж них знала особисто в пізніших роках, вже дорослою. Я не лише мала нагоду почути блискучі політичні промови д-ра Євгена Олесницького на засіданнях галицького сойму та різних зборах чи національних урочистостях, але й захоплювалася його глибоким знанням і тонким відчуттям образотворчого мистецтва, коли 1912 р.

випадково зустрілася з ним та його дружиною в Італії і разом з ними відвідувала багаті музеї Венеції. Залюбки розказував він про малярство, скульптуру й архітектуру Італії, яку ради цього мистецтва неодноразово відвідував.

О. Василя Лициняка мала я нагоду пізнати у Відні під час першої світової війни з його жертвенної праці в користь Комітету Допомоги Січовим Стрільцям і пораненим воякам, де і я пильно співпрацювала.

Із перебування у Львові

Початок нового століття я зустріла у Львові, де ходила до 7-ої класи польської виділової школи ім. королеви Ядвиги, бо перша у Львові українська дівоча школа імени Тараса Шевченка, заснована "Руським Педагогічним Товариством", мала в той час лише п'ять клас. Жаль було, що не могла ходити до української школи, де директоркою була Марія Білецька, усіма шанована українська громадянка. Жаль, що не могла ходити в цій школі до однієї класи з моєю тіточною сестрою — веселою Муною Теодорович (пізніша черниця мати Моніка, ігуменя монастиря СС Василіанок у Підмихайлівцях, яка померла на Сибірі, вивезена більшовиками). Одна потішилася я тим, що у моїй школі також багато українок і що катехитом був у нас о. Дам'ян Лопатинський, мій тіточний брат, в якого я була "на станції". У домі Лопатинських мешкало ще кілька "станціонерок", молодих панянок, а між ними також Гена Стоцька, ярко русява білявка, привітлива й уважлива, ходяча доброта й делікатність, дочка пароха з Оглядова, пізніше мати Тараса Чупринки. Приходила до Гени її кузенка Ольга Авдиківська — тепер пані Кузеля в Парижі.

Бували в Лопатинських тодішні львівські студенти чи випускники університету Зенон Шухевич, Іван Брик, Остап Весоловський, Михайло Волошин та інші; запрошували панночок на студентські вечорниці, заздалегідь вписувалися в "карнети" до головних танців (коломийки, кадрили, лянсієра); ходили на проби до хору "Бояна", грали в аматорських театральних представленнях. А поет Василь Пачовський, тоді також ще студент, присвячував тим панянкам ліричні вірші у своїй збірці "Розсипані перли". В той час панночки не ходили самі на вечорниці, і пані Юлія Лопатинська, що сама співала в "Бояні" і виступала в аматорському театальному гуртку — радо опікувалася своїми "стаціонерками". Я, як підросток, стояла осторонь того товариського життя львівських студентів, але і я

ходила раз на студентську прогулянку-фестин до "Грунда" біля "Чортківської скали" разом з Геною Стоцькою і сестрами Шухевичівними, які випросили від старших для мене на те дозвіл.

Ознайомленим з життям Львова відомо, що ті тодішні львівські студенти — це пізніші визначні громадяни: проф. І. Брик, довголітній голова "Просвіти", д-р Волошин, в часі війни старшина УССів, а пізніше львівський адвокат і економіст, Зенон Шухевич — відомий суддя, батько геройського борця за українську державність Романа Шухевича — Тараса Чупринки.

У брата Володимира, що одружився з сестрою співачки Саломеї Крушельницької Оленою і жив тоді також у Львові, працюючи помічником адвоката — інший настрій. Частими гостями у брата були Юліян Бачинський, Євген Левицький, колишні товариші студій і спільних молодечих задумів, маляр Іван Труш і молодий студент Михайло Лозинський. Прислухалась я їхнім розмовам на політичні теми, іноді й сама ставила питання і просила пояснень — бо не скінчивши ще 13 літ, казала, що маю 14, і вважала себе дорослою. 1899-го року брат почав був видавати разом з Є. Левицьким і І. Трушем місячник "Будучність", але після створення Націонал-демократичної партії припинив це видання. Не пригадую цілком його змісту, але тоді читала, залюбки ліпила марки і висилала на пошту. М. Лозинський дав мені збірку поезій І. Франка "Мій Ізмарагд" і радив прочитати. Читала я до того часу не лише "Лиса Микиту" І. Франка, "Дон Кіхота" чи інші видання для дітей, але і "В поті чола", і "З вершин і низин". Але "Мій Ізмарагд" спричинив мені чимало гострих душевних переживань, навів сумнівів і вагань, видвинув проблеми, яких я ніяк не могла розв'язати. В церкві на маєвому богослуженні священник гостро скритикував у своїй проповіді "Мій Ізмарагд", і це якраз спонукало молодих людей читати, дискутувати і вивчати зміст цієї малої книжечки Франкових поезій.

Брати Богдан, Любомир і Ростислав

Бували і в пізніших роках львівські студенти у моїх братів Богдана, Любомира і Ростислава. Гостинний дім батьків стояв усе відкритим для студіюючої молоді, а гарна гірська природа високого Бескиду — смерекові ліси і мальовничі полонини були притягаючою силою для друзів моїх братів, особливо тих, що походили з міст чи бідніших на красу природи околиць Галичини.

Брат Богдан улаштував разом із своїми товаришами 1901 чи 1902 року кількатижневу мандрівку по Закарпатті. В цю прогулянку вибралось кільканадцять львівських теологів, добрих співаків, з метою улаштовувати по селах і містечках Закарпаття вечірки української пісні. Брат — хоч сам і не був добрим співаком — був душею тієї прогулянки, бо народжений і вихований на пограниччі Закарпаття, знав тамешні народні говори (літературною мовою там ніхто не говорив), звичаї і відносини та й мав деякі зв'язки з тамешніми священиками, що були тоді там єдиними представниками інтелігентської верстви. Мадярські й москвофільські впливи були серед них дуже сильні, тому львівські богослови тішилися, якщо їм вдалося відкрити між "забескидськими" (слово "закарпатський" не було тоді вживане) студентами свідомих українців і прихильне відношення старшого покоління та дозвіл улаштувати імпровізований концерт. Побували вони тоді в монастирі о.о. Василіян на Чернечій Горі біля Мукачева, оглядали залишки замку князя Коріятовича, були в духовній семінарії в Ужгороді, були в Сиготі, Рахові та в різних інших містах і селах. Довір'я священиків з'єднували тим, що вони також кандидати духовного звання, хоч було багато закарпатських священиків, які ставились до них з застереженням, а то й вороже, як наприклад, сам тодішній ужгородський єпископ Фірцак та інші священики, що вважали галицьких гостей за неспокійних духів, непотрібних новаторів чи просто інтрузів.

Загал селянства і молодь дивувалися, що "руські клерики з того боку" говорять "наською бесідою", і захоплювалися їхнім співом в церкві і їхніми народними піснями, якщо місцевий священик схотів і зумів підготувати для них виступ. Брат і його товариші з вдовolenням згадували про свою поїздку, успіхи і зав'язання зв'язків з деякими свідомішими закарпатцями.

Бували ще й інші нагоди для знайомств львівських студентів з молоддю Закарпаття. В Волосянці, гірському селі Скільського повіту, відбувалися на св. Спаса урочисті "храми", на які сходилися сотні селян із сусідніх закарпатських сіл, приїжджала й сільська інтелігенція — священики, учителі, "новтариші" ("новтаришами" звали сільських урядовців, що мали там більше значення, як галицькі громадські писарі, і були зняряддям мадяризації) і студенти, що в часі ферій бували на селах.

Протягом довгих років парохом у Волосянці був о. Михайло Ревакович (завзятий мисливець). Він був одружений з моєю сестрою Ольгою. Отож на празниках у Волосянці бувала не лише

молодь цілої нашої родини, а й багато чужих, студентів з галицького і закарпатського боку.

Пригадуються такі імена закарпатських інтелігентів, з якими мали нагоду познайомитися львівські студенти в Волосянці і Сенечолі чи на Закарпатті в останні роки минулого і перші роки цього століття: Мустіянович, Медвецький, Пак, Сабов, Полянський, Пакіш, Тюшка, Пуйда, Біндас. Не знаю, чи їхні нащадки були в рядах тих, що в роки національно-державницького зриву Закарпаття 1938 р. почували себе українцями і чи їхні імена говорять щось діячам того часу. З Біндасом, що був родом з Бачки, брат довгий час листувався.

У Волосянці бував під кінець XIX сторіччя директор етнографічного відділу державного музею в Будапешті д-р Гюдар Стрипський, який робив там етнографічні досліді. Це був один із старшої закарпатської інтелігенції, який почував себе українцем. (Дочка його вийшла заміж за львівського студента прав Пежанського, який не повернувся до Галичини після першої світової війни. Подружжя галицьких інтелігентів з дівчатами з Закарпаття було в ті часи рідкою подією).

Приїжджав у нашу Бойківщину ще другий закарпатський дослідник мови і культури закарпатського села — Бонкало, який був пізніше професором університету в Будапешті.

Деякі з тодішніх наших гостей так полюбили Бойківщину, що осіли там на довгий час, як наприклад, отець Петро Патрило, колега брата Богдана, що був парохом і деканом в Перегінщині, чи колега брата Ростислава о. Дмитро Штуль, що був священиком в Рожанці, повіт Сколе.

“Сецесія”

Голосною подією у Львівському університеті в роки 1901-1902 була т.зв. “сецесія”, загальне виступлення з цього університету українських студентів, на знак протесту проти нехтування владою прав українців у цій високій школі, в якій, згідно з законом, і українці і поляки повинні були мати рівні права. Сецесія була наскрізь культурною і легальною демонстрацією, якою студенти хотіли запротестувати перед культурним світом — в першу чергу перед австрійською політичною і шкільною владою — і звернути їхню увагу на відносини, які панували в Львівському університеті. Покинули університет 602 студенти різних факультетів, а незначна кількість, що не виконала постанови студентського проводу, наразилася на бойкот

товаришів. Студенти вписалися до університетів в інших містах. Відень, Краків, Прага, Грац, Чернівці були тими містами, куди розїхалися львівські студенти. Але деякі виїхали до Швейцарії, Франції, Німеччини. Згідно з постановою студентського проводу сецесія закінчилась після одного року, однак багато студентів залишилося закордоном на довший час, кінчаючи там студії та сповнюючи місію інформаторів і пропагаторів української справи між чужинецьким студентством, дуже мало ознайомленим з українськими проблемами. Хоч українське громадянство дуже прихильно поставилось до тієї студентської демонстрації і збирало фонди на подорож і вписи "сецесіоністів" до інших університетів, то все ж таки було замало засобів, щоб уможливити студії 600 студентам. Багато з них потратили роки студій, інші лише вписалися, а жили вдома на селі — особливо правники, що здавали свої іспити на основі матеріалів, які могли вивчити з готових скриптів та кодексів права. До таких належали і мої брати — Любомир, що студіював право і переписався в університет у Кракові, та Ростислав, який був студентом першого року прав, а виступивши з університету, того року вже нікуди не записувався з матеріальних причин. Багато студентів, що так "студіювали" по селах, присвячували чимало часу і сил, працюючи в читальнях "Просвіти" чи в інших тодішніх культурно-освітніх товариствах. З ініціативи брата Любомира бойки заснували в Сенечолі крамницю "Просвіти", поширили братство тверезості і його позичкову касу. Молодші вчилися на курсі неграмотних, яким проводив брат Любомир та я, а старшим неписьменним він улаштував постійно в читальні читання часописів і книжок. В селі Сенечолі переважна частина селян була анальфабетами. З уваги на те, що хати селян були розкинені по горах, не можна було зорганізувати для дітей школи, через те й освітня праця на тому терені була мало видатна. Одначе мій брат присвячував багато сил для усвідомлення селян і мав за те загальне визнання і симпатію. Безпосередній контакт із простолюддям, прихильне ставлення до нього та готовість подати помічну руку завжди характеризували брата Любомира, і за ці прикмети любили його мешканці Бару на Поділлі, де він був комендантом в часі визвольної боротьби, і селяни повіту Янів біля Львова, де був суддею за польських часів, — аж до своєї передчасної смерті.

Протягом років 1901-1906 бували влітку в домі батьків гімназійні та університетські колеги брата Любомира, які пізніше,

закінчивши львівський університет, відіграли визначну роль в українському житті. Були це переважно студенти прав, але теж і теологи, прізвищ яких, на жаль, не пам'ятаю; згадати б хіба о. Теодора Банаха, що недавно вернувся з Сибіру, та Миколу Хмільовського, пізнішого ректора Малої Семінарії у Львові, основаної Митрополитом Шептицьким. Найчастіше приїздив до Сенечола Степан Баран, а раз перебував протягом цілого року, вчив мого молодшого брата Юліяна і, підтримуючи мої бажання поступити в університет, переробляв зі мною матеріал з нижчих клас гімназії. Відзначався він великим зацікавленням політичними справами і докладним та всебічним знанням розвитку і росту українського політичного життя. Постійно велися з батьком дискусії на різні актуальні громадські теми і про минуле, про роки українського відродження.

З братом Володимиром, який під час літніх ферій також приїжджав з родиною до батьків у гори, обговорювали різні правничі проблеми; брата — як теоретика права і етнографа — цікавили залишки старовинного українського права, що існували частково на Бойківщині як звичаєве право.

Степан Баран розказував, що його батько Іван, заможний селянин і довголітній вїт містечка Крукиничі — хоч сам ледве письменний, дуже цікавився і добре визнавався в усяких правничих, маєткових і карних справах, з якими мали діло наші селяни. Д-р Баран, як відомо, займав пізніше провідні пости в українському політичному житті. Ще за Австрії, як секретар найвпливовішої тоді націонал-демократичної партії, в часі української державности як член ЗУНР і автор української державної конституції, як посол до сойму з партії УНДП за польських часів, як визначний і дійсний член НТШ, журналіст, вкінці голова Виконного органу УНРади на еміграції аж до своєї смерті. Вже тоді гімназистом і студентом, жартуючи, не раз плянував свої передові позиції в українському політичному й громадському житті, про боротьбу з "шлягунами" з "польського кола" на терені австрійського парляменту і галицького сойму. Поділ Галичини на українську й польську частини та створення в межах Австро-Угорщини окремого "коронного краю" з українським населенням і своєю адміністрацією було тоді найдалі йдучим реальним постулятом галицьких українців.

Мої дальші свояки

Приїжджали до нас в ті часи і мої кузени та ровесники, син батькової сестри і згаданого вже судді Антона Дольницького — Степан і батьків братанич Осип Охримович — ще гімназистами і пізніше студентами прав. Під час вакаційного дозвілля, літніми вечорами, в родинному гурті на просторій веранді, чи під час проходів у гори, в ліси на закарпатській границі і на зелені полонини Чорної Рипи, велися у нас з кузенами безконечні дискусії про все, що цікавило тоді загал української молоді, а нас особисто зокрема. Все прочитане і почуте з історії та літератури, суспільних наук чи навіть стислої філософії, а також актуальних політичних справ творило ціле коло зацікавлень — захоплення аж до одушевлення, а також сумнів і зневіру.

Всіх нас цікавили лише гуманістичні проблеми, природа менше займала нас. Проблема їзди на Марс як питання недалекої майбутности, використання атомної енергії, а також особисті осяги-рекорди в повітряному леті, плавбі й спорті, які тепер захоплюють моїх онуків і їхніх друзів пластунів, і на думку нам не приходили.

З тими кузенами зустрічалась я й у Львові під час моїх поїздок на піврічні гімназійні іспити, і вони знайомили мене з життям львівської молоді. Були тоді поширені тайні гуртки гімназійної молоді, в яких часто вели провід студенти університету. Пригадую, як під час мого перебування у Львові Юнко Охримович впровадив мене на з'їзд представників тайних гімназійних гуртків, що відбувся там у шкільному році 1902/3. З'їзд мав свої наради в приміщенні редакції соціалістичного часопису "Воля", редактором якого був тоді д-р Курбас (дядько славного творця театру "Березіль" — Леся Курбаса), а учасниками з'їзду були самі учні вищих класів гімназії. Були це лише самі делегати зі Львова і гімназій різних провінційних міст. Голова зборів був студент медицини Євген Бурачинський (пізніше довголітній директор Народної Лічниці у Львові). Не пригадую, щоб учасник якихось політичних зборів, на яких мені доводилося пізніше бувати, були так дуже захоплені своєю роллю будівничих нового ладу і конспіраторів, як ті кільканадцятилітні хлопці із золотими пасками на ковнірах своїх гімназійних мундурів, які співпрацювали з небагато від себе старшими студентами.

Юнка, перейнятого соціалістичними ідеями, уродженця села (його батько був сільським священиком), цікавили як молодого студента справи селян і сільських робітників, визискування їх на

поміщицьких ланах і кривдження адміністраційною владою. За свої промови на вічах був арештований і мав політичний процес у Станиславові. Ще гімназистом він їздив до Прусії як звичайний копальняний робітник, щоб на власні очі побачити та на "власній шкірі" як вуглекоп відчувати і переконавшись про відносини, серед яких працювали там наші селяни, що виїжджали до Німеччини як сезонні робітники на жнива і на довше до копалень. Юнко Охримович брав активну участь у студентському житті, був засуджений за участь у студентській демонстрації 1910 року, в часі Першої світової війни працював у Союзі Визволення України в таборі полонених у Фрайштаті, а по війні поселився на Закарпатті. Там вів адвокатську діяльність, пізніше був адвокатом у Скольому. Помер у Відні під час Другої світової війни.

Степан Дольницький, як уродженець міста, студентом не знав добре села і властиво не мав зацікавлення до актуальних політичних справ. Зате він дуже багато читав, а що знав добре німецьку мову, користав з багатої німецької оригінальної і перекладної наукової літератури та творів красного письменства. Твори Канта, Шопенгауера, Спінози, Стюарта, Міля і модних тоді Метерлінка і Ніцше — це була лектура, яку пропонував мені, як я перебувала у його батьків, приїжджаючи до Львова на іспити. Приїжджала я до Львова двічі в рік під кінець першого і другого півріччя і тоді переробляла з якимось гімназистом тієї ж самої, що і я класи ту частину матеріалу, яку не можна було самій переробити на селі, з уваги на брак підручників. Одного семестра поручили мені в гімназії на інструктора Матвія Яворського. Відомий він був пізніше як один з тих галичан, які опинившись після програної українсько-польської війни за Збручем, пішов беззастережно на співпрацю з більшовиками, займав визначні позиції в уряді в Харкові, написав історію України в комуністичному дусі тощо. Але "чистка" і його не минула. За гімназійних і студентських часів не був він лівих переконань, уважав себе націонал-демократом і його співпраця з комуністичним урядом була "страха-ради" чи для кар'єри.

Степан Дольницький часто зустрічався тоді з Василем Панейком, дещо старшим від нього студентом, теж уродженцем міста, захоплювався його знанням, інтелегентністю та бистротою ума, познайомив і мене з ним в "Монопольці", каварні при Марійській площі, де сходилися студенти на товариські розмови. Цікавили мене дуже їхні розмови та імпонувало товариство

приклонників чистої філософії, захоплював голосний твір Ніцше "Альзо шпрах Заратустра", що я, спонукана Степаном, його читала, але того семестру ішла до своїх піврічних іспитів не дуже підготована. В часі моїх університетських студій я вже не зустрічала Панейка. Не знаю, як закінчив вже був університет, чи не жив у Львові, — зрештою, я не чула, щоб брав він активну участь у студентському житті. Пізніше, під час першої світової війни, як він відігравав вже визначну роль в українському політичному житті, я не раз зустрічалася у Відні з його першою дружиною, яку знала ще раніше зі Львова як учительку рідної Школи, Стаху Гасівну. Тоді принагідно бачилася і з Панейком. Недавно часописи принесли вістку про смерть Василя Панейка, і в "Свободі" були статті про його життєвий шлях. Останній раз бачила я його в Парижі 1937-го року, де була на Конгресі Жіночої Кооперативної Гільди, — тоді він вже цілком відійшов був від українського середовища.

Літні курси українознавства

1904-го року зацікавила була мене одна подія, зв'язана із студентським життям, а саме літні курси українознавства, влаштовані з ініціативи професора М. Грушевського та Івана Франка для студентів з Наддніпрянщини. На курсах, що охоплювали різні ділянки українознавства, викладали найкращі сили Львова, професори університету і дійсні члени НТШ. З приїжджих був лише професор Хведір Вовк. Студентів з "Великої України" — так тоді називали всі українські землі під російською займанщиною — не було особливо багато. Хоч були різні представники Київського, Харківського й Одеського університетів з України, Московського і Петербурзького, та може і ще якогось із Росії. Внаслідок паспортних труднощів не приїхала сподівана кількість наддніпрянців, тому більшість слухачів творили львівські студенти. Мені пощастило бути ледве на кількох викладах, бо приїхала до Львова під кінець курсів. Все ж таки я успішно з великим зацікавленням вислухати наукові виклади професора Вовка з антропології і промови Миколи Ганкевича, якого ораторський патос передавався слухачам. Студенти з Наддніпрянщини — це були діти свідомих українських громадян і відомих давніх козацьких родів, пізніше самі визначні науковці, культурні діячі, як наприклад троє дітей Євгена Чикаленка, відомого культурного діяча і мецената: Ганна, Вікторія і Левко,

два "тезки" — Дмитро і Володимир Дорошенки, визначні наші науковці, студентки Андрієвська і Маруся Дверник, пізніший шурин Лесі Українки Кривенюк, Деркач, Розов, д-р Іван Липа та його дружина Маруся — батьки відомого вже і сучасному молодшому поколінню письменника і борця за самостійну українську державу Юрія Липи. З визначним українським лікарем, діячем і письменником з Одеси І. Липою та його дружиною ми настільки добре познайомилися, що довгий час листувалися, і Липа прислав мені свої друковані твори і збірку поезій "Багаття" та інші. З київських студентів познайомилась я тоді лише з дочками Чикаленка — пізнішою визначною громадською діячкою, відомою також і в колах американського організованого жіноцтва з виступів на міжнародних жіночих з'їздах і з письменницької праці — Ганною Чикаленко-Келлер і молодшою Чикаленківною Вікторією, пізніше дружиною Скорописа Йолтуховського, революційного діяча та одного з організаторів Союзу Визволення України; з Настею Грінченко — дочкою письменника Бориса Грінченка, і Катрею Лозенко, членом РУП, яка жила вже давніше у Львові. Знала я її ще раніше з "Кружка українських дівчат". Хоч не була я тоді знайома з усіма курсантами, то їхня ціла група, така інша своєю поведінкою, а навіть виглядом, тобто одягом так різнилась від загалу галицького студентства, що викликала велике зацікавлення не тільки галицьких студентів, але і всієї громади. Дімку Розова, студента з Петербургу, пізнала я на празнику у Волосянці "на Спаса", куди привіз його Лев Ганкевич, щоб показати йому верховинське село і мешканців. Дімка Розов — вродливий і рослий, русавий юнак, дуже подобався галицьким панночкам, які були тоді на празнику. Він, мабуть, єдиний з тодішніх курсантів, з ім'ям якого я не зустрічалася пізніше в зв'язку із громадським українським життям.

Брати Ганкевичі — тодішній студент прав Лев, пізніше визначний громадський і політичний діяч, відомий львівський адвокат, оборонець політичних в'язнів — молодший студент інженерії Ярослав, що загинув у першій світовій війні, перебували звичайно під час ферій в підгірському селі Синевідсько Вижнє, звідкіль приїжджали і до моїх братів до Сенечола. До Синевідська приїжджав також влітку, може і за порадою Ганкевича, який був близький з ним, гурт політичних імігрантів з Наддніпрянщини, членів РУП, які проживали тоді у Львові та займалися виданням і перепачкуванням через кордон

революційної літератури. Жили вони під прибраними прізвищами і контактувалися лише з невеликою кількістю галичан, переважно студентів соціалістичних переконань і середньошкільною молоддю. Були це роки російсько-японської війни, що її Росія програла 1905- го року; час революційних рухів проти царського режиму і переслідування ним революційної молоді.

Не знаю, якими шляхами поширювалися серед нас картки-летючки з портретами російських революціонерів, які виконали атентати на російських міністрів Сипягіна, Вітте та інших, знімки російських тюрем Петербурга, Москви і Києва — “Бутирок”, “Лукіянова”, “Люб’янки”; поширювалася революційна література і пісні. Співали “Дубінушку”, “Смело друзья”, “Ви жертвою в бою”. Ця остання пісня прийнялась в Галичині за польських часів як революційна українська жалобна, а то й похоронна пісня. Зворушували й мене книжки “Підземна Росія” Степняка, мабуть, видання “Видавничої Спілки”, і брошурки РУП-у на тоненькому папері, призначені для переправки через Збруч та Дністер на українські землі під московською займанщиною.

Членів львівського гуртка Революційної Української Партії (РУП) не знала я тоді особисто, з деякими зустрічалася аж пізніше, в часі визвольної боротьби і української державности, коли вони, покинувши свої конспіративні клички, під власними іменами брали участь в українському політичному житті. Один з тих конспіраторів, який приїжджав до “Басок” — Меленевський, очолював пізніше “Союз Визволення України”.

ЛІТО У СКАНДІНАВІЇ

(Із споминів про Ольгу Басараб)

Бачила я Ольгу Басараб не лише при її повній посвяті громадській праці, а і в хвилини, що лишались їй для неї самої. Не могла б вона давати іншим своєї доброти, знання і досвіду, якби не вміла сама бачити в житті ясних сторінок, не могла переживати радісних хвилин.

Весною і літом 1918 р. були ми з нею разом декілька місяців у Стокгольмі. Добробут і безжурність неутраченої країни, інша, незнана нам природа, нові люди цікавили нас, приїжджих з понурого тоді, виснаженого Відня. Оригінальна північна весна, море в сяйві ясних, північних ночей, гарні будівлі, багаті музеї та

галерії картин займали й оживляли її дуже. Великий етнографічний музей серед природи "Сканзен", де в будівлях, перенесених із різних сторін Швеції, зображений був побут усіх областей Швеції, а також фавна і рістня — був повчальним і дуже приємним місцем для проходів. В народніх вишивках, тканинах і різьбах області Далярне знаходили ми багато спільного з нашими гуцульськими мотивами.

Ольга Басараб любила і цінила народнє мистецтво. Вона дбайливо зберігала свої полтавські гаптовані рушники, часто для святочних нагод одягала свою вишивану буковинську сорочку. Тому й цікавив її дуже шведський фолкльор, і вона уважно його вивчала на готових зразках.

Між людьми, що їх пізнала Ольга в новій країні, була невеличка групка індусів. Один з них із знатного браманського роду в Гайдарабаді — Вірендрат Чато Падая був братом відомої індуської письменниці Сероїні Найдю. Хоч обоє вони студіювали в Англії і сестра Чата більше писала англійською, ніж індуською мовою, то Чато дуже не любив англійців як завойовників їхньої країни. Ольга Басараб часто розпитувала Чата про його погляд і тактику, щоб повести порівняння з нашою ситуацією. Вона залюбки користалася з добірної бібліотеки Чата, що мала поважну німецьку частину, читала прославленого тоді Рабіндраната Тагоре, любивалася малюнками брата Тагоре, відомого індуського маляра. Один маляр у Стокгольмі дивувався, звідкіля Ольга — нефахівець у мистецтві має стільки тонкого відчуття і розуміння для малярства.

Також книжки писані індуською або англійською мовою про Індію давали їй завдяки ілюстраціям поняття про цю далеку й екзотичну країну. Пізніш, повернувшись до Відня, шукала вона й перестудіювала книжки про культуру й філософію Індії.

Два роки після нашої "шведської весни" провели ми разом декілька літніх тижнів у Фінляндії. Крім самої столиці Гельсінкі і її околиць, мала вона змогу побачити й фінське село, пригледатися народнім ігрищам в найкоротшу в році червневу ніч, яка властиво не є ніччю; зараз по заході сонце починає наново сходити.

Приїхала тоді Ольга з Відня виснажена й перемучена. Радо відпочивала в домику серед соснового лісу, в Гранкуля коло Гельсінкі — і проводила увесь час з моїми дітьми. Дітей вона дуже любила й розуміла, мала вроджений педагогічний хист, і моєї малій доні припадала тоді чимала пайка її доброго впливу. Розказувала і читала їй казки, ходила з нею на проходи,

показувала дитячі ігри, переводила руханку і навчила її української грамоти.

Пригадується мені тепер одна її педагогічна порада. Коли ми пізніш замешкали в Відні, я хотіла повести свою малу доню на дитячу виставу в віденській двірській опері, яка славилася декораційними та світляними ефектами, Оля звернула мою увагу на те, щоб я не провадила дитини на цю виставку, доки не відбудеться дитяче свято гагілок, що його підготовляла наша емігрантська громада. По пишній виставі у двірській опері скромна аматорська гра гагілок не зробила б на неї бажаного враження, не залишила б доброго спомину про свій спів і танок. Навмисне згадую цей дрібний епізод тому, що українські молоді матері, закинені тепер по чужих країнах, можуть стати перед подібною проблемою, і порада Ольги Басараб, щоб своє мати все на першій плані перед чужим, хоч би й кращим, може і їм пригодитись.

Наше Життя — Лютий, 1952

НА ЛЕНТІ СПОМИНУ (ЗАКАРПАТТЯ)

Закарпаття! Карпатська Україна! Віднедавна місце зацікавлення цілої Європи, осередок надій і сподівань усіх українців.

Невже це та сама гірська закутина, що на її пограниччі довелось мені провести ціле дитинство й молодість?

Не знаю, чи ще тепер у Завійці, Тітківцях та Прислопі курні хати з навислими стріхами, чи вікна з одною шибкою, а різьблені двері замикаються дерев'яними ключами.

Але знаю, що досить вийти за "нашу" толоку, щоб опинитись по "тім" боці, у тих забескидських" селах, щоб побачити, як золотить сонце зелені узбіччя гір, на яких і бучина, і дуб, і явір пнуться на таку височінь, що на ній по "нашій боці" не встоїться смерека. Досить піти на "перехрестя", щоб замайоріли сріблом верхи синьої Бержави, забіліла рінь на пустих ораницях Новоселиці і Голятина, засинів хребет Чорної Рипи, що північним вітрам дорогу заслоняє...

Чи ходять і тепер верховинські газди з бесагами "долу" до Мукачева чи Хуста, до Синевира чи Волового, щоб "унести д'хижи муки валь киндириці" ? Не знаю, чи "забескидські жони"

¹ Киндириця — кукурудза

ще й тепер ходять у білих ряшених фартухах, червоних уплетах і кичках з білими чипцями! Чи носять саф'яном тальовані бунди і на опашки білі косматі гуні з довжелезними зашитими рукавами?

Але певно вони, як і колись упругі і в'юнкі, "читаві" ² до роботи в полі і в хаті — тонку нитку навивають на веретена, рівне полотно здійсмають із кросен, дрібні зернята ³ кладуть на білих хустах. І кожна з них як не Аниця, то Маря, як не Настася, то Гафа чи Євка. Адже всі наймички в моєї мами були "гаріджанки" ⁴ і чи не кожна з них була Гафа?

І моя нянька Гафа Стройка, що все приходила до нас, як уже була своя ґаздиня, та приносила в рукаві від гуні улежалі в отаві квасниці (напевне ліпші, як золоті ренети!).

Радо йшли "забескидські" дівчата до Сенечола на службу до ґаздів, а до сенечівської їмості радше, як до своєї "княгиньки" ⁵, бо там "бесіди їм не розуміти". Приводив їх в часі Різдва "неньо" і токмив ⁶ на рік за одержу і "симбрилю" ⁷ І Гафа Лисиця, що потім мала багато дітей і малу криву хижинку та носила "березову золу — хусти прати".

І Гафа скотарка, "сиротюк" із Ляхівця, що стільки цікавих історій розказувала про блудника в Пітросі, про багача, що чотирма волами на Великдень орав і запався під землю, а тепер в тім місці під Озірною вода і до тепер над озером чути, як багач на дні оре і воли поганяє.

І мало котра верталася за Бескид. Частіше скидали гуні, наломлювались говорити на наш лад, щоб не пізнати, що вони "гаріджанки", і віддавались за ґаздівських синів — хоч без віна. Але ніколи ніхто з "цього боку" не осів за Бескидом. Чи цьому причиною був мадярський режим, чи тамошня нужда — тепер не знаю, але тоді це було ясне і самозрозуміле.

.....
Таким знала я Закарпаття, коли не бачила ще більше світу, як Сенечіл, коли разом з моїми односельчанами думала, що лиш Сенечіл гарний і щасливий, бо там з одного боку полонина, а з другого свячений потік, що ніякого лиха не допускає.

² Читавий — звинний, жвавий

³ Зернята — хрестики

⁴ Гаріджанка — згідне слово від мадярського "герер", себто грекокатолик

⁵ Княгинька — пані, жінка священика

⁶ Токмити — годити

⁷ Симбриля — заплата в грошах

Та не лише самих селян доводилося бачити. Заїздили до нас і закарпатські інтелігенти: священники, вчителі, ужгородські богослови і будапештенські студенти. І ми — себто мої батьки, брати і сестри — обов'язково їздили в часі вакацій у гості за Бескид, до Тороня, до Бистрого, Майданки чи Волового.

Приходства по той бік Карпат, як у нас, просторі і старосвітські. А в них великі родини і патріархальні звичаї, як у нас. Але дух там інший; по-українськи балакають там лиш із службою і парафіянами. Між собою по-мадярськи і мадярською культурою живуть, не своєю.

Де вони тепер, усі ті колишні знайомі, Медвецькі, Полянські, Мистіяновичі, Баки, Сабови — до якої пристані причалили вони та їхні діти? Чи проковтнув їх таки молох мадяризації — чи повернулись на рідний ґрунт?

Пам'ятаю, як мій батько, все щирий і безпосередній, дорікав їм не раз мадяронством, то знов брав із стола празьке видання Кобзаря і читав у голос Шевченка. Гість, пан-отець куричлюльку, слухав і потакував, але потім з дискусії виходило, що таки нема поета над Петефі і нема вищої культури, як мадярська.

Та були і такі, що більше стихійно, як свідомо любили своє рідне і широко бажали працювати для свого народу. Найчастіше ті з бідних бурсаків, селянські сини. Але їхні спроби ще в самому зародку заморожував мадярський режим, жорстоке мадярське "nem sabat"⁸. Повертали тоді на русофільські бездоріжжя, мріяли про руського царя, що прийде їх визволити, або завертали зрезигновано у "пушту" мадяризації.

На Спаса, на празнику у Волосянці багато народу. Найбільше людей із закарпатських сіл — як у Сморжі на ярмарку. І гостей у пан-отця багато, як із цього, так і з того боку. Особливо молоді. Моя сестра все рада гостям, широко всіх приймає. І молодь бавиться в "пташка", складає "фанти", співає і — політикує.

Найбільше гімназисти з золотими пасками на комірах, у вишиваних сорочках і гарасівках. Росія програла війну з Японією, на Україні революція. Тому на празнику співають революційні пісні, кольпортують маленькі книжечки РУП-у (Револьюційна Українська Партія). Мадярони, що співали мадярські пісні і танцювали чардаша — слухають. І рідна стихія перемагає, починають співати тужливі народні закарпатські пісні, що може ще малими навчились від няні. У себе, в гімназії чи в духовній семінарії таких пісень не співають, бо не "слобідно".

⁸ nem sabat — не вільно

Так, так, не “слобідно”. Таж насварив мадярський урядовець старенького пароха з Новоселиці за те, що його мала внучка говорила по-українськи і не знала мадярської мови, ще подав донос на нього до духовної влади.

Адже бачила я на власні очі ще в 1912 р., як гуцул із Ясіня, що дістав собі в Ворохті календар “Просвіти”, відразу здер з нього обкладинку і оправив у мадярську, щоб змилити жандармів і не мати тяганини за українську книжку. Але в гуцульських полонинах вільніший вітер віяв, як в ужгородській семінарії, тому мармароські гуцули, побачивши, як мадярські гонведи “вішали наших людей, серцем відчули, як творилася Україна”, а семинаристи були ще далі невидючі.

.....
Ужгород, 1924 рік.

У вітальні пані Волошинової наше засідання, яких 15-20 жінок, самі “автохтонки”. Українська Жіноча Національна Рада, головою якої є Софія Русова в Празі, удержує зв'язок з жінками в краю із емігрантських центрів, щоб спільно вести пропаганду в міжнародних жіночих організаціях, на їхніх з'їздах і конгресах. Як зв'язкова секретарка Української Жіночої Ради інформую про це ужгородських пань. Вони уважливо цікавляться, розпитують, дискутують. Наради ведуться “по-руснацьки”. Я добре знаю закарпатський говір, тому легко мені з ними зговоритись. Прикро вразило мене, що вони не запросили нікого з галицьких чи наддніпрянських жінок, що там жили постійно. Однак, коли потім застала у Львові два “Союзи Українок”, галицьких і емігранток з Великої України, була більш вибачлива до їх “автохтонства”.

Ужгородським інтелігенткам з 1924 р. незвично було називати себе українками, та вони знали, що вони не мадярки, не чешки і не росіянки — одним словом “тутешні”. Але ужгородські жінки, що приїхали десять літ пізніше на Український Жіночий Конгрес до Станиславова — це вже не ті жінки, що нишком зідхали до Мадярщини, це свідомі й переконані жінки-громадянки.

З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

В редакції “Нової Хати” я побачила випадково збірки поезій Уляни Кравченко: “На новий шлях”, “Пріма вера”, “Проліски”, “В дорогу”, “Лебедина пісня”. Чимсь теплим і рідним повіяло від тих, невибагливих назверх, скромних збірок. Особливо дві перші

нагадали давні переживання, "юні дні, дні весни", коли ще тверде життя не витиснуло на душі болючих мозолів. Верховинське розлоге село, сонцем осяяні полонини, смерекові темні ліси, далекий звук трембіти і моє безжурне дитинство — дитинство простодушної селюшки, серед природи, на забавах з дітьми "скотарями", на розмовах з сусідами.

А зимою, як запали сніги і як тяжко було дібратись на другий верх, до сусідів, — найбільшою приємністю було тоді дібратись на самоті до "крайнього покою", де в старій шафі крилися невичерпані скарби: книжки й річники часописів, що їх ми, діти, приводили все до нового порядку, чи там непорядку. Старі річники "Слова", "Вечерниць", "Зорі", празьке видання "Кобзаря", література Огоновського, твори Устияновича, "Русалка Дністрова" та багато інших. Відтак долучилися до них Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка. Етнографічні збірники, Літературно-Науковий вісник, Видавнича Спілка, женецькі видання Драгоманова, "Народ", "Житє і Слово", та й загалом усі видання Франка, прислані таки ним самим, як відплату за вівсяну крупу, післану йому моїми батьками.

Та аж згодом могла я їх читати, розуміти і цінити. А тоді, як я почала заглядати до шафи з книжками — мені, восьмилітній дитині треба було перевертати все догори коренем, щоб вибрати собі щось таке, щоб мені "подобалося", — значить, щоб я могла розуміти.

"Мість верховинця" і "Страсний Четвер" Устияновича подобалися тому, що все "діялося" таки коло нас, у сусіднім селі, коло "того самого" Довбушевого каменя, де я літом ходила.

А чому так полюбила я дві сіренькі брошури "На новий шлях" і "Пріма вера" — сама не здавала собі справи. Зацікавили вони зразу своїм маленьким форматом та загадковою назвою, а захопили тією щирістю, безпосередністю, теплом і простотою, яка б'є з усіх поезій Уляни Кравченко — та я не вміла ще тоді усвідомити собі цього.

"Пріма вера" — що це може значити? Треба було пояснень старшої сестри і її покликувань на авторитет брата, що знав латину.

Поезії Уляни Кравченко перечитувала я в моїй молодості часто, і тепер тяжко мені з'ясувати, яке саме враження викликало перше читання її поезій, які струни заврушили в моїй душі її думки, її чуття — її пісня. Одне тільки знаю, що скільки разів я перечитувала чи деклямувала про себе поезії Уляни Кравченко — завжди почувала душевний підйом, хотіла бути ліпшою,

потрібною в житті. Дуже хотілося мати силу "іти на новий шлях". І будилася в мене вдячність для поетки за той внутрішній підйом духа, за ті переживання радості і тепла, які давали мені її поезії.

Не даром сестра не дуже любила, що я "лазила сама до жовтої шафи в крайнім покою" — до її книжок. Книжечки Уляни Кравченко я "розчитала", розгубила. Пошарпаними листочками грався потім вітер між явір'ям біля церкви.

І надармо відтак, дорослою вже, питала за тими збірками в книгарнях, хотіла набути для себе, для бібліотеки в школі, для бібліотеки "Жіночої Громади" у Львові. Ці збірки були вичерпані. Коли бачила згодом ті пісні Уляни Кравченко, розсипані дрібними перлинами по різних періодиках — жалувала все, чому її поезії не зібрані разом, чому молоде жіноче покоління не має змоги любоватися і кріпитися ними.

Довелось мені пізнати її особисто. На дитячому святі чи вечірці у львівській "Бесіді" в домі Просвіти до неї підвела мене, п'ятнадцятилітню гімназистку, її дочка Дора, з якою ми були знайомі з "Кружка укр. дівчат". Видалась мені доброю, вирозумілою, як мама.

Однак розмова не нав'язувалась. Хотілося завдати їй багато питань про те, про що читала зі стрічок і з-поміж стрічок її віршів, — але соромливість взяла верх над бажанням знання, — і я мовчала.

Тоді я захоплювалась жіночим альманахом "Перший вінок": все порушене в цій книжці було мені таке нове, інтересне і важливе. Найбільш припали до вподоби "Товаришки" Олени Пчілки і вірші Уляни Кравченко.

Другий раз стрінула я її вліті 1918 р. у Трускавці. Говорили про всі справи, які всіх тоді цікавили — про війну, про Січове військо, про Українську Державу, що відбудовувалась над Дніпром. Зійшла розмова і на давнє, на час видавання першого жіночого альманаху, на завдання і змагання жіночого руху у нас. Розказувала вона про свою "Хроніку народньої вчительки", яка була зладжена до "Першого вінка", та не ввійшла до нього, про свою працю, про розчарування і прикrostі, яких зазнала від чужих і своїх. Слова її звучали не як докір-обвинувачення, а скоріше як пояснення, так топерантно, сказала б — ніжно говорила навіть про тих, що їй колоди під ноги ставляли.

Стала мені ясною тиха трагедія людини глибокої душею і великої серцем, що змушена була жити в наших тісних обставинах, учителювати під ідейно і національно чужим режимом, серед важких родинних обов'язків.

Оскільки легшою була праця Наталії Кобринської, незалежної від родинних і матеріальних обставин.

І не дивлячись на те, Уляна Кравченко не плаче, не нарікає. У своїй поемі "На новий шлях" не кидає гарних слів для інших, а ділом зазначає їх на протязі всього життя.

*"Що духом світ весь обіймає,
Що хто лиш чоловік — для неї брат,
Що серце кращої всім прагне долі,
Що бунту повне проти самоволі,*

Що людські рани всі її болять."

.....
В найближчому році святкуватимемо п'ятдесятиліття письменницької праці Уляни Кравченко, а через рік сімдесятиліття її народин. Українське жіноцтво і загалом усе суспільство певно гідно відсвяткують цей ювілей: чей же зуміють і матимуть змогу дати вислів своїм почуванням і своїй пошані для Уляни Кравченко. Для першої української письменниці, що в своїх творах порушила суспільні проблеми, для найбільшої поетки галицької землі.

Сороколіття появи першої її збірки пройшло надто тихо, незаметно. Єдиним оправданням цього може бути, що "коли зброя говорить, мовчать музи", що в повоєнній лихолітті загалом мало уваги і розуміння для поезії.

Тому хотілось би, щоб молоде жіноче покоління, щоб ті, що росли і розвивалися в воєнні і повоєнні роки — ознайомилися з усіма творами Уляни Кравченко. Щоб ті, які збираються "греблі рвати", пізнали вповні ту, яка перед півсотнею літ закликала "На новий шлях", якої душа до нині не втратила "одіж сніжнобілу і віру чисту в лютій боротьбі", яка не лиш кидає сама нові гасла, але в співі якої широким відгомоном відбилися всі гасла й ідеї, видвигнені в визвольній боротьбі останніх літ.

"Нова Хата", ч. 12, 1929

ПАМ'ЯТІ МАРІЇ ЛИПИ

Вістка про смерть Марії Липи, що померла цього літа (1935 р. О. З.), пригадала мені зустріч з нею і наше листування з-перед 30 років.

Літом 1904 р. перебував у Львові гурт молодих людей з

Великої України, студентів та курсисток. Приїхали вони до Львова, тодішнього центру українського наукового і літературного життя, щоб прослухати курс українознавства, який улаштував був для них проф. М. Грушевський.

Викладали на цих курсах визначні наші учені, покійний уже тепер проф. М. Грушевський, Хведір Вовк, Володимир Гнатюк, Микола Ганкевич, д-р Томашівський. Окрім них, проф. І. Раковський, В. Старосольський і інші. Бракувало всім І. Франка, що по появі "Мойсея" й інших тогочасних літературних та наукових творів стояв на вершинах своєї слави; вже тоді знемогла була його недуга, і його виклади мусіли відпасти.

Курси не були загально доступні для всіх. З галичан ходили хіба люди, що стояли найближче до організаторів курсів, і чільніші учні М. Грушевського.

Теми викладів — історія, етнографія, антропология, а ще більше незнані земляки з-за кордону цікавили мене дуже, але дістатися на виклади не було так просто. Курси не були доступні навіть для всіх студентів університету — не то для незнаної нікому гімназистки, що лише в своїх власних очах вважалася вже дорослою людиною.

Допомогла мені в цьому Маруся Липа, що на час своєї участі в курсах замешкала враз із своїм чоловіком випадково в тій самій кам'яниці при вул. Театинській 17, де жила я і готовилася до іспиту.

У Липів, що займали кімнату в сусідньому помешканні, збирались учасники курсів, і їх гарячі дебати, що затягалися до пізнього вечора, долітали крізь відчинене вікно до моєї кімнати. Страх хотілося пізнати тих "закордонних" українців — (слова "наддніпрянець" ще тоді не вживали), що і своєю поведінкою, і самим зверхнім виглядом так різнилися від наших дівчат та хлопців.

Чула я від моїх батьків та братів, що колись у нас дома у горах гостювали літом студенти, що приїхали першою прогулянкою з Великої України, навіть на власні очі бачила в "пам'ятнику" моєї сестри вірші та підписи Кістяківського, Маршинського, Демуцького — але сама не пам'ятала з них нікого. Тому я постановила познайомитися з Марусею Липою; та щоб піти просто до неї й познайомитися з нею, не мала я відваги. Нав'язала знайомство більш романтичним способом. Почала кидати їй у вікно нові числа "Діла", перев'язані рожами й синьо-жовтими ленточками, аж вона сама прийшла до мене, щоб познайомитися.

З того часу завжди запрошувала мене до себе і на спільні прогулянки в околиці Львова, на виклади до музеїв.

У неї я познайомилася з багатьма приїзджими курсистками і студентами, з петербурзьким проф. Вовком, що zorganizував згодом наукову екскурсію по Галичині для антропологічних pomiriv і етнографічних збірок. Дискусії, що велися у Липів, були завжди дуже оживлені, не раз гарячі і стосувалися завжди до тем, охоплених викладами курсів, або до життя львівської української громади. Маруся Липа всім дуже живо цікавилася, а спеціально тим, що відносилось до навчання молоді.

Я познайомила її з кількома семинаристками Руського Товариства Педагогічного, з якими разом мешкала, і вона залюбки переглядала їхні підручники, шкільні виклади, зшитки. Цікавилася українською термінологією. По розмові з нами не раз питалася: "Коли то ми в Одесі будемо по-українськи вчити?"

Знайомство з Марусею та Іваном Липами не закінчилося їх від'їздом з курсу. Продовж кількох років писали вони до мене довгі та щирі листи, надсилали ті видання, в яких друкувались оповідання Івана Липи.

Під час війни опинилась я на Криму і згадала Марусю Липу, про яку не чула нічого вже кілька літ. На мій лист на давню адресу в Одесі дістала зараз щире відповідь. По воєнній хуртовині, на чужині, я прочитала вістку, що у нас, у Винниках, закінчив життя Іван Липа. А цієї весни померла його дружина Маруся, працюючи до кінця життя як учителька в Одесі, там де перед тридцять кількома роками розпочала свою педагогічну працю.

З ДАВНО МИНУЛОГО

(Спогад про Софію Русову)

Софію Федорівну пізнала я у Відні тоді, коли вона, переконавшись, що не буде можливості свobodного життя і праці під більшовицьким режимом, вирішила покинути Україну і подалась на захід. Був це для старшої, більш як 65-літньої жінки відважний і ризикований крок — нелегально переходити по напів розмерзлому Збручі кордон, але під покровом ночі й при допомозі українського селянина-провідника удалось їй обійти пограничну сторожу і дістатися щасливо на другий бік.

По кількаденному перебуванні у Львові, де стрічалася з тодішніми діячками українських жіночих організацій, виїхала до

Відня. Жило тоді там чимало політичної еміграції з Наддніпрянщини й Галичини і мав там свій осідок екзильний уряд УНР та уряд західньої України ЗУНР.

Пізнього холодного вечора дожидали ми на північному вокзалі у Відні приїзду Софії Федорівни зі Львова. Ніколи не можна було знати тоді, наскільки спізниться поїзд через складні паспортні та митні контролю на границях недавно посталих держав — Польщі й Чехословаччини — тож чекати приїшлося довгенько.

Від Українського Жіночого Союзу у Відні вийшла зустрічати Русову Ольга Басараб і я, як тодішня голова Союзу, й дві киянки — Ольга Галаган і Надія Суровцова, що знали Софію Федорівну особисто.

Ми галичанки, чули про Софію Русову ще до війни як про палку революціонерку, переслідувану царською адміністрацією за свободолюбні ідеї й працю над освідмленням українського села, організаторку першого дошкілля на Україні та авторку популярно-освітніх книжечок для народу: я навіть переклала була одну з її брошур "Як болгари добували волю", яку видала друком львівська "Просвіта" у 1910 р. Русова написала ту популярну історію боротьби болгарського народу з турецьким наїзником російською мовою, бо під московською займанщиною друк українських книжок був дуже утруднений, а то й заборонений.

Та всі ті відомості, що характеризували її активність на Наддніпрянщині, поширювались між галицькою інтелігенцією усно, принагідно, бо писати про те в пресі не було можливо. А особисто не знали ми тієї визначної громадянки, якій у роки державної самостійности доручив уряд організацію деяких ділянок державного шкільництва, яка була професором університету за час перебування уряду в Кам'янці Подільському, яка очолювала українську Національну Раду Жінок, що в 1920 р. стала членом великої міжнародної організації.

Тому так бажали ми пізнати Софію Русову — та коли прошумів поспішний львівський поїзд і вмить розбіглися з перону пасажири, а на ньому залишилась дрібна, худорлява, незвичайно скромно одягнена постать старшої жінки і така ж скромна дівчинка-підліток з маленьким, зав'язаним клучочком у руках — усім їх майном — ми зразу не догадались, що це очікувана нами Софія Русова, бо й не знали ми, що приїздить вона із внучкою Олею. Та досить було одного погляду її розумних очей, одного широкого стиску її руки, щоб і розговорившись із нею, набрати

переконання, що це людина непересічної інтелігенції й енергії. Її жваві рухи й молодеча хода робили її на багато літ молодшою і не давали помічати, що роки й важкі переживання посібрили її непокірне волосся, поорали її обличчя зморшками.

Софія Русова замешкала тоді в Бадені коло Відня. Баден, що за часів Австро-Угорщини вважався однією з найкращих купелевих місцевостей світової слави — тоді опустів, бо нові границі, що поперерізували простір Європи, і нові девізові та паспортні труднощі не дозволяли хворим на лікувальні поїздки. Пишні вілли та купелеві заклади, порозкидані по мальовничих узгір'ях, стояли пустою, але, як давніш, любували око прегарні парки й городи, цвіли поля шляхетних, плеканих троянд, якими так гордились мешканці Бадену.

Софія Федорівна спочивала душею серед тієї краси. Після важких переживань під більшовицьким режимом вона зажила спокійно, хоч і не в люксовій віллі, але в скромній хатині на окраїнах міста. Тоді зчаста стрічалась я з нею. Вона заходила до мене кожного разу, коли їхала до Відня, бо в місцевості Мауер треба було їй пересідати з баденського, далекобіжного на віденський трамвай. А я жила тоді в Мауері та ще недалеко зупинки того трамваю.

Відвідувала я її також у Бадені, де проводили годину-дві на розмові чи проході. Одного разу під час купелі в відкритому басейні, ogrіваному природним гарячим джерелом, здивувала мене її вправність і звинність у плаванні, вийняток для жінки, що переступила 60-тку.

Про свої переживання під більшовиками не говорила часто. Там ще залишилась була її дочка з дітьми. Але розказувала раз, що по приїзді Михайла Грушевського з-за границі зустрілася з ним у Чернігові, та в розмові над тодішнім положенням України обоє не могли здержатись від сліз. Тоді на пораду Грушевського вона вирішила перейти кордон, бо ославлена "чистка" була б напевне її захопила.

Недовго перебувала Софія Федорівна у Бадені. Спокійне, бездільне життя не відповідало її вдачі, не вдовольняло її, людину кипучої енергії і активності, а всебічне зацікавлення громадськими справами тягнуло її до центру політичного й культурного життя, до участі в ньому, до праці. Таким українським центром поза межами України ставала тоді Прага. Туди переїхала Русова, щоб, працювати для добра української спільноти, а зокрема для молоді.

Загально відомо, що в Празі, де проживала Софія Русова аж

до смерті 1940 р., вона викладала педагогію і психологію у Педагогічному Інституті ім. Драгоманова, публікувала свої наукові праці на педагогічні теми. Там вона мала нагляд за садком і дошкільцям, очолювала Жіночу Національну Раду і заступала українське жіноцтво на різних міжнародніх З'їздах.

У зв'язку з тим приїздила двічі до Відня, чи радше переїздила через це місто. У 1923 р. прямувала до Риму на конгрес Міжнародного Жіночого Союзу (Суффражу), щоб очолити українську делегацію, що складалась з п-ї Ніни Онацької, теперішньої голови СФУЖО в Півд. Америці, п-ї Юлії Зеленевської з Німеччини і п-ї Млади Липовецької з Італії. Софія Русова обговорювала тоді з нами матеріяли для конгресу, які надіслали були на мої руки з Союзу Українок у Львові п-ї К. Малицька і М. Рудницька. В Галичині йшла тоді повним ходом ліквідація українського шкільництва польською адміністрацією і з цієї ділянки було найбільше матеріалів, підтверджених статистичними даними. Справа шкільництва була Софії Русовій особливо близька, і її виступи у тій справі були все блискучі, повні щирого вогню і патосу. Завдяки їй та іншим членкам делегації українки в Римі мали повний успіх і Союз Українок прийнято в члени того великого Міжнародного Союзу, з яким до сьогодні піддержують зв'язки. Недавно тому була згадка про участь українських делегаток у конгресі МЖСоюзу в Кольомбо.

Софія Русова — за всіма своїми науковими й громадськими заінтересуваннями і справами — ніколи не мала часу для себе, для вигод, для плекання своєї особи. Якщо залишалось колись зайвого часу чи засобів, присвячувала їх дітям чи внукам, хоч була вже тоді в віці, що треба було їй вже тоді більше дбати про себе чи дати іншим подбати про себе. Було це подивугідне, як у важких, емігрантських обставинах вона все старалась обмежити до мінімум свої вимоги до мешкання, одягу чи харчування і все таки дбати про можливість праці й заробітку та не тратити при тому рівноваги, а то й життєрадості й гумору.

Коли Ольга Басараб полагоджувала для неї перед виїздом до Риму на знаній вулиці Маріягільф конечні в дорогу закупи з гардероби, Софія Федорівна жартувала, що ми насилу хочемо зробити з неї "шикарну даму".

Стрічалась я з Софією Русовою і тоді, коли вона, їдучи на конференцію Міжнародної Жіночої Ради до Копенгагену також зупинилась у Відні. На тій конференції (це були наради управи МЖРади і всіх її комісій), на якій була ще одна українська делегатка, Ганна Чикаленко-Келлер, Софія Русова попала в

конфлікт з польською делегаткою Шебеко, членкою польського сенату. Сенаторка Шебеко все старалась пошкодити українкам на різних міжнародних жіночих з'їздах, тому можна зрозуміти Софію Русову, що вона при своїй імпульсивній вдачі не хотіла подати руки п-і Шебеко, коли представниці англо-сакського світу хотіли довести до їх згоди (але не до конкретного розгляду й полагодження українських домагань). Деякі з делегаток брали це Софії Русовій за зле, інші співчутливо гратулювали їй та висловлювали свої симпатії — розказувала мені Софія Федорівна по повероті з Копенгагену.

Також двічі бачилась я з Софією Русовою в Празі, у зв'язку із з'їздами, які влаштувала там Міжнародня Ліга Мира і Свободи. Ще на конгресі цієї нової міжнародньої організації у Відні в 1921 р., коли то прийнято там Українську Секцію, порішено влаштувати в Чехії двотижневу літню "школу миру" з пацифічними викладами різних видатних особистостей. Це проведено в життя вже в наступному році. Рівночасно відбувались наради різнонаціональних діячок Міжнар. Ліги Мира і Свободи, в яких багато уваги присвячено наладнанню співпраці чеських жінок з німецькими громадянками Чехословаччини, які з недавньої панівної нації стали нац. меншиною і важко було їм з тим зжитися. В ролі господині виступала сенаторка Франтішка Пламенкова, до війни близька співробітниця Масарика і Бенеша. Пламенкова, що мала повну підтримку уряду, дуже добре підготувала для чужинних делегаток прийняття у посадника Праги, міністра внутрішніх справ Гірси, оглядини Градчан, університету та інших гідних уваги місць "золотої Праги"; підбрала добрі приміщення і викладові залі в купелевій місцевості Подебрадах (які стали пізніш науковим центром української еміграції).

Пламенкова добре ставилась до українок і з пошаною відносилась до Софії Русової. Запросила її тоді виступити з промовою на публічному вічу, яку Софія Федорівна виголосила по-французьки для делегаток з різних країн Європи й Америки, а по-українськи для нашої публіки. Виклади та імпрези літньої школи Ліги Мира і Свободи відвідувало багато українок, що жили тоді там. Із заграниці прибула тоді лиш сенаторка Олена Левчанівська з Волині та я, тоді з Відня.

Софія Русова дуже добре з'ясувала тоді гасла міжнародньої жіночої організації Ліги Миру і Свободи, кладучи натиск на другу частину її програми й ілюструючи фактами з тодішньої дійсності на українських землях, доказувала, що без можливості свободного розвитку нації не може бути мови про тривкий мир.

Ще раз бачила я Софію Федорівну у Празі з нагоди конгресу Ліги Миру і Свободи в 1929 р. У склад делегації Укр. Секції Ліги входили Блянка Баран, як голова, я, як заступниця голови, обі зі Львова, та празькі членки Ліги — Ольга Галаган, Івга Лоська і Харитя Кононенко. Софія Русова не погодилась тоді увійти у склад делегації з особистих причин, а на промовця запросила була Централю Ліги Мілену Рудницьку як парламентаристку.

Та я зустрічалась тоді із Софією Федорівною, навіть жила в неї у її скромному помешканні у старій хатині посеред городу; мабуть, було це на Сміхові. Місця було доволі, бо дочка влітку працювала поза Прагою і внуки теж були на селі. В часі вакацій не мала вона лекцій у Педагогічному Інституті, та все була зайнята викінчуванням рукописів і коректою, все рухлива і в поспіху, але виглядала трохи втомлено.

Хоч літня вже і в скрутних матеріяльних обставинах, як уся тодішня українська еміграція у Празі, Софія Русова далі живо цікавилась громадським життям, далі очолювала Жіночу Національну Раду і пізніш знов виїздила на міжнародні жіночі конгреси, раз до Франції з Харитею Кононенко, а вдруге з Ольгою Галаган мабуть на Словаччину.

Востаннє бачила я Софію Русову у Львові у 1937 р. Зустрічала її на станції, як 15 літ тому у Відні, лиш що тим разом вона приїхала з Праги сама та що їй минула вісімдесятка. Така сама струнка і рухлива, так само незаінтересована своєю вигодою, приїхала звичайним, пасажирським поїздом, навіть у тому легкому жакетику, що колись із України, і з маленькою валізкою в руках. Заїхала зразу до мене, що жила тоді, як колись вона, у старій хатині і на окраїнах міста. Але її запросив Союз Українок, тож для вигоди другого дня перевезли її до заможної хати д-ра Федака, в якого домі піднаймав свою домівку Союз Українок. Було це під зиму: нагло взялися сильні морози і ми боялись, щоб Софія Федорівна не простудилась і треба було — не робити з неї "шикарну даму", а просто одягнути стареньку бабусю в щось тепле, бо вона сама про себе не дбала. Цим разом зайнялась тим Софія Ракова, голова Т-ва "Українська Захоронка".

Цікавили її справи Союзу Українок, якого гостем вона була, і творення всесвітнього об'єднання українських жіночих організацій. Але мабуть ближчими були їй виховні справи. Зараз по приїзді прохала мене сконтактувати її з Василем Сімовичем, що працював тоді у "Просвіті", а з яким і його дружиною жила близько ще тоді, коли він був ректором, а С. Русова професором Педагогічного Інституту в Празі.

Відвідала тоді Софія Русова у Львові приватні українські школи — передшкілз “Укр. Захоронки”, учительську семінарію і гімназію “Рідної Школи”, по бувала на лекціях української мови в державній гімназії. Розказувала тоді мені, що була просто захоплена особливою здібністю і зацікавленням своїм предметом, що їх викладав учень Юрій Луцький, що тепер має катедру славістики в університеті в Торонті. Мабуть, тодішні професори-україністи, що живуть тепер у вільному світі, пригадують собі ці відвідани.

На тодішніх нарадах Союзу Українок я не бувала, але була на прилюдному виступі Софії Русової в Нар. Домі. Може трохи сповільнили рухи, може трохи слабший голос, але те саме обличчя, обрмоване жмутками непокірного сивого волосся, а з-за окулярів той самий погляд розумних очей, магічно ясна думка і палке, переконливе слово. Дуже тактовно і зручно зуміла Русова обговорити конфлікт, що був тоді у Союзі Українок і несподівано виявився у дискусії. Обом сторонам виказала вона дуже делікатно, в чому їх помилки й недотягнення.

Такою залишилась у моєму спогаді з часу останнього побачення з нею — Софія Федорівна — ця жінка, що хоч чужого роду (батько її був шведського, а мати французького походження) з наймолодших літ аж до пізньої старости віддавала всі свої сили, знання і палке чуття для добра української справи. Згадуються й інші визначні жінки України чужого роду — побіч Софії Русової — Наталена Королева, Марко Вовчок і Марія Загірня — всі вони українки по своїй волі, своєму бажанню і почуванню, бо зродила їх і зростила їх українська земля та захопила їх своїм незрівняним чаром.

“Наше життя” — червень, 1957

ПЕРША І ОСТАННЯ ЗУСТРІЧ

Коли доведеться нам по довгому не баченні зустрітися та провести кілька годин на щирій розмові з людиною, з якою лучили нас колись зв'язки приятні і спільні переживання юних літ — то властиво до бре, що нема у нас свідомости того, що ця зустріч остання в житті, що не доведеться по бачитися знову, здійснити наші постанови і о бітниці: “відтепер стрічалися частіше”.

Таке було моє побачення з покійною Меланією Витвицькою в Нью-Йорку 1959 р. в часі Конгресу Світової Федерації Укр.

Жіночих Організації. Вона, як усе, ніжна, делікатна і дуже скромна, цілком не користаючи, за американським зразком, з своєї позиції дружини Президента Української Народньої Республіки, зайняла місце оподалік президіяльного стола, за яким, сповняючи свій обов'язок голови СФУЖО, я мусіла сидіти. Так, що аж на перерві мали ми нагоду звітатись, поговорити. І відразу запросила Меланія мене до себе, бо я була чужа в Нью-Йорку, приїхавши з Канади. А бачилися ми як ще "потоибіч океану", у Відні 1944 чи 1945 року, тоді як хмарами перелітали над містом американські бомбовики і клали в румовища цілі смуги вулиць з високих, сильних, мурованих каменниць. Тоді Мелася заишла раз до мене, до мешкання в перші окрузі Відня, яке скоро саме впало жертвою налету бомбовиків. — Говорила тоді про тяжкі воєнні роки, переїзд заграницю, скитання, недугу чоловіка і тодішні важкі умови життя у Відні. Але не нарікала. Те саме спокійне, лагідне обличчя, добрі, гарні очі, а білі пасма, що вплелися в її ясне волосся, не додавали їй років.

Таке саме враження мали ми, коли стрінули її 1959 р. в Нью-Йорку і враз із Ольгою Павловською, теж покійною вже тепер, відвідали її в їх малому помешканні на "давнтавні" Нью-Йорку. Мелася, як і Оля Павловська, обидві мали той рідкий дар безпосередности і теплоти в зустрічі і розмові з людьми, забарвленої часто своєрідним легким гумором. Тому з особливою увагою прислухувалась я до розмов тих знайомих із собою здавна двох жінок, що кожна з них відігравала замітну роль в житті українського організованого жіноцтва своєї доби, хоч кожна на інший лад, і обидві вважали доцільним ставити себе скромно в тіні.

Під час того побачення в 1959 виринали в наших розмовах щораз то інші спогади переживань. Їх було так багато в часі двох світових воєн!

Це було наше останнє побачення. А коли ж перше? Пригадується Львів, перші роки цього сторіччя. Тоді й напевне довелось мені зустрітись та познайомитись із вродливою Меланією Стельмахівною. Уся українська молодь була перейнята боротьбою львівських студентів за український характер тієї високої школи. Ішли в тій справі заяви, протести, меморіяли до університетської влади у Львові, до парляменту і міністерства освіти у Відні. Вкінці пам'ятна "сецесія", остентаційний вихід 602 українських студентів філософії, права і медицини і перехід на інші університети австроугорської держави (Відень, Прага, Краків, Чернівці, Грац), а то й заграницю (Німеччина, Франція,

Швейцарія). Були це події, що хвилювали не лиш молодь, а ціле українське громадянство Галичини.

Також свободолобні думки, що розворушували уми студентської молоді Наддніпрянщини, доходили й до Львова. Живо цікавили всі ті справи загал молоді, і всі хотіли включитися в русло громадської активності. Десь у той час до мене, що як гімназистка-приватистка тоді жила у Львові при вул. Театинській, заходило у неділю, по шкільній екзорті, молоде, усміхнене, біляве дівчатко. Лиш так можна було окреслити "кандидатку на вчительку", тоді початкуючу ученицю Вчительської Семінарії у Львові Меланію Стельмахівну. Ходили ми разом на Високий Замок, по оброслих квітучими каштанами алеях, розмовляли про різні тодішні події, що видавались нам незвичайно важливими. Виходили на сам вершок кіпця, щоб звідтам оглядати широку панораму Львова. Он у старій частині міста вздовж Жовківської вулиці видніє цілий ряд наших церков, що пам'ятали давні століття — найдальша церква св. П'ятиць, Василіянський монастир св. Онуфрія, стара церква св. Миколая і новозбудована Преображенська. А на Святоюрській горі здіймається величний храм св. Юра.

Одного разу прийшла до мене Мелася і заявила, що має мені довірочно щось дуже важливе сказати. Іде збірка "на революцію" в Україні, і конче треба й нам до того причинитися. У мене цілком не було тоді грошей. Мої батьки, присилаючи моїй господині належність за "станцію", не прислали мені грошей на дрібні особисті видатки. Тож треба нам було іти з Меласею на Вірменську вулицю, до званої жидівської антикварні Бодака, де всі гімназисти продавали непотрібні (або й потрібні ще) шкільні книжки, щоб роздобути трохи грошей. Туди й пішла найдорожча з моїх книжок — грецький словник, бож "революція" така річ, що з тим відкладати не можна. Аж пізніше дізналися ми, що збірки йшли на видання нелегальної публікації "Гасло", що через Буковину передіставалась до тієї частини України, що була під царською займанщиною, щоб поширювати там національну свідомість та революційні думки. З поблажливою усмішкою можна було оцінювати пізніше ті "революційні пориви", але для нас у той час це було щось важливе й серйозне.

Не знала я ближче життя Меланії у Дрогобичі, де вона прожила довгі роки. Але всім було відомо, що позиція д-ра Степана Витвицького як адвоката, громадянина, політика і дипломата, що відіграв важливу роль при створенні пам'ятного акту злуки і Соборности України 22 січня 1919 р., вимагала часто і

від його дружини самовідречення і посвяти. Особливо за польської займанщини, коли польська поліція арештувала й переслідувала українську молодь, Меланія посвячувала багато сил добродійній і суспільно-допомоговій праці у всіх місцевих українських організаціях. А і в роках, коли д-р С. Витвицький взяв на себе важливий і відповідальний обов'язок Президента Української Народньої Республіки в екзилі, його позиція вимагала і від його дружини не лиш великого такту, орієнтаційного хисту і вміння ладнати з людьми, а не раз і великого гарту духа — дарма, що виглядом і поведінкою нагадувала ніжну мімозу. Виховним обов'язкам матері сина-одинака і сина померлої сестри, а потім і внуків присвячувала багато уваги. Також дітям свого брата, що рано осиротіли, Меланія приділювала чимало сердечної теплоти.

Дотепер не маю повної уяви, що дорогої Меласі немає між живими. Ніколи не бачила я її недужою і не чула від неї нарікань. Не була я на її похороні, що стягнув таку масу громадянства з усіх кіл нашого суспільства, не лиш тому, що проводили на вічний спочинок дружину Президента Української Народньої Республіки в екзилі, а й жінку особливих прикмет душі, людину великої доброти, ніжності і посвяти, щирю громадську робітницю і патріотку, яку всі цінили й шанували і яка напевне залишиться в добрій пам'яті у всіх, що її знали.

ПРО ОЛЕНУ СТЕПАНІВ

Вістка про смерть Олени Степанів не була несподіваним ударом для тих, що думали про неї і цікавились станом її здоров'я. Коли в останніх місяцях її життя велася затяжна боротьба Олени з безпощадною недугою, для її близьких болючою була свідомість, що, мабуть, та боротьба даремна. І мало хто мав надію, що за "хустинки" чи інші речі, що йшли від давніх друзів із Філядельфії, Нью-Йорку, Торонто, Монтреалу і Вінніпегу, можна буде дістати "цілющого ліку" для хворої.

Щиро пом'янула її посмертною згадкою у "Свободі" її подруга із шкільних років і стрілецьких походів, колишня учасниця визвольної боротьби Ганна Дмитерко-Ратич, даючи короткий перегляд її цілого життя.

Мені не доводилося жити з Оленою разом ні надто довго, ні надто близько, зате, мабуть, належу до тих на цьому континенті, що знали її найдавніше.

Побачила я вперше Олену Степанівну 1903 чи 1904 р., отже 60 років тому. Були вечерниці в залі "Бесіди", що мала своє приміщення на першому поверсі дому "Просвіти" у Львові. Повно молоді, таки напrawdę молоді — студентів, гімназистів, учениць, школи Руського Товариства Педагогічного. І як усе на суботніх вечерницях "Бесіди", грав на фортепіані до танку сліпий "грайко", починаючи коломийкою. Тісно було, гамірно, але весело. Звертала на себе увагу молоденька і дуже вродлива дівчина, ще майже дитина, в білій легкій сукенці з рясними фальбанками і синіми кокардами в золотих кучерях. Водили за нею захоплено очима не лиш гімназисти з золотими пасками, а всі, така вона була чарівна, по-дитячому розбавлена. Але такою веселою я бачила Степанівну лиш раз, тоді. А старші пані говорили, що дітей на вечерниці не слід пускати.

* * *

Руханкова заля "Сокола" в домі Дністра при Руській вулиці. Як сьогодні бачу: на естраді з лівої сторони від публіки ясноволоса молода дівчина. Це учениця вчительської семінарії, гладенько зачесана і дуже скромно, по-спортовому одягнена.

Говорить про ролі жінки в давній Україні і про обов'язки сучасниць. Голос її тихий, м'який, жіночий, без особливого патосу. Але переконливий глибиною думки і вірою в те, що українська жінка буде завзято змагатися за волю свого народу.

Заля переповнена переважно студентською й жіночою молоддю, гримить оплесками признання, а усміхнена Константина Малицька каже до мене:

— Мушу видати друком той реферат Степанівни.

* * *

Спортова площа Сокола-Батька на окраїнах Львова. Тодішня молодь перейнята думкою плекання фізичної справності і сильного характеру, пильно розпродувала бльочки на придбання тієї площі. І на ній великий здвиг 1914 р. Перегляд сил, єдності й організованості української вітки галицької землі. Перед ведуть відділи "Сокола" і "Січі", головно молодь. Тим, що не переживали того здвигу, важко уявити собі те об'єднане захоплення, що там панувало. На площу Сокола Батька висипав увесь український Львів і з ентузіазмом вітав тисячні ряди Соколів і Січовиків з усіх кінців Галичини, а то й Буковини, що впорядковано маршували перед почесною трибуною. Як сьогодні пригадую п-ю Марусю

Юркевич, теперішню редакторку дитячої сторінки "Нашого Життя", як вона тоді захоплено оплескувала, коли проходили Марійською площею ряди сільських руханкових товариств на конях і в марші з прапорами й оркестрами, а ми обидві спостерігали з балкону каварні Метрополь. Вона прибула тоді до Львова як революціонерка — емігрантка з царської Росії, і все це було для неї нове й цікаве.

Це перший раз виступали прилюдно руховички в гімнастичних одностроях і пластунки (також і ті з тайного Пласту), що нишком підготовлялись до майбутнього збройного виступу.

На чолі їх рядів рівно і впевнено маршувала Степанівна. Всі вітали оплесками й окликами тих учениць української дівочої школи, хоч і не всі знали, що тайною присягою обіцяли вони боротись за волю України. А один вшехпольський студент, що з досадою і злобою обсервував ряди "гайдамачок", сказав не то іронічно, не то захоплено.

— Та перша, то Матка Боска в гімнастичних споденьках!

* * *

Перша світова війна захопила мене в Таврії. Поворот до Львова був неможливий. А коли я на початку 1915 р. шляхом виміни цивільних осіб, що їх захопила війна в ворожих країнах, приїхала до Відня, то аж тоді довідалась, що зорганізувались Українські Січові Стрільці і що лиш двом з тих дівчат, що зголосились до УСС-ів, удалось залишитися в їх рядах. І тоді довідалась я про бої в Карпатах, на Маківці і про участь Степанівни в них. А згодом наспіла вістка про її полон.

За якийсь час почалось моє листування з нею. Приходили з Ташкенту в далекому Туркестані оті знані картки Червоного Хреста для полонених, на яких на видруковані запити можна було давати лиш короткі відповіді. Контакт Степанівни із стрільцями на фронті і з Галичиною, що була тоді під російською окупацією, був неможливий. А я мала тоді у Відні вигідну постійну адресу, якою користувався і мій брат Володимир, вивезений далеко на Сибір, і Константина Малицька теж заслана туди і дехто зі стрільців, що хотів передати вістку на той бік. Картки Степанівни були короткі, бо не вільно було в них говорити ближче про умови свого життя в неволі. Такі короткі були й мої відповіді до неї на шабльонових друках. Але пізніш говорила мені, що в далекому Ташкенті між чужими людьми справляли їй велику приємність, коли контакт з рідними і друзями на фронті був неможливий.

Одного разу одержала я листа не з Ташкенту, де Степанівна відбувала свою неволю, а з пограничної станції російсько-фінського кордону. Дорогою обміну поверталась Степанівна до Австрії. Картка, що її прислала мені вона, це її знімка серед квітів у чистенькій кімнаті Червоного Хреста. Просила мене зустріти її в означений день на західньому вокзалі у Відні. З несподіваною втіхою плянувала я, як буду зустрічати та приймати Олену. Може так, як Софію Галечко, що приїхавши до Відня на відпустку з фронту, пробула у мене майже тиждень, і ми разом оглядали особливості Відня? Дарма, що рідко курсували трамваї, а ввечорі неосвітлені вулиці і замкнені деякі музеї й театри. Все ж таки було що у Відні побачити для тих, що його не знали.

Та Степанівна не хотіла залишитися довше. Спішила до стрілецької кадри, пробувши у мене всього один день. Зараз по її приїзді трапилась їй мала пригода, що була б веселою сама по собі, якби не була збентежила її. Зараз по виході з вокзалу на вулицю Маріягільф спинив нас старшина, що сповняв службу контролю, бо тоді було вже багато дезертирів з фронту. Степанівна звернула його увагу на себе, не як можливий дезертир, а як жінка в військовому опорядженні. Вона наче виросла зі свого фронтового вояцького знищеного мундуру, і впадало в очі, що це не старшина, а дівчина з ніжним лицем, дещо збентежена великоміським рухом.

Кругом нас зі бралася ціла товпа цікавих віденців. Папери Степанівної були в порядку й контрольний старшина зараз відпустив її. Та це її дуже збентежило, і тому спішила до кадри, де могла б офіційно бути звільнена чи бодай скинути військовий мундур, знищений у неволі. Розказувала тоді, що мала не раз у Ташкенті тяжкі переживання, бо то був табір полонених військових старшин, того конгломерату 9-ти народів, що дуже різно ставились до визвольних змагань українців, а участі жінок у військовій службі зокрема.

Згодом, по звільненні, Степанівна перебувала деякий час у Відні, де підготовлялась до докторату. Та тоді ми стрічались рідко, бо я мешкала поза Віднем. Вона часто зустрічалася з Ольгою Басараб і робили спільні прогулянки в мальовничій околиці Відня. Лиш як вона вже перенеслася до Львова, а я приїздила туди до рідні у відвідини, то мали ми дуже приязні зустрічі та розмови у каварні на розі Пекарської і Панської, де сходилися тоді українці.

* * *

Львів, кляса школи ім. Тараса Шевченка при вул. Мохнацького. Там сходини "Кружка ім. Ганни Барвінок". Голова Константина Малицька влаштувала святочні сходини в 15-ліття Українських Січових Стрільців. Головним промовцем був сенатор Остап Луцький, колишній визначний старшина УСС. У нього деякий час Степанівна була адъютантом. Майже цілу свою доповідь присвятив Степанівні, підкреслюючи її здисциплінованість і опанування навіть у дуже трудних службових ситуаціях. Степанівна була заскочена тим, що вечір присвячено якраз спогадам про її військові часи (бож назагал жінок в УСС не було багато) і сиділа похилена у шкільній лавці (може й тієї самої кляси, де ходила колись до школи). Вона, тоді гімназійна вчителька, була так скромно збентежена, як мала учениця. А вдоволена Малицька лиш підсміхалась.

* * *

В роки між 1926 і 1939, коли я перебувала у Львові, не стрічалися ми надто багато. У кожної багато праці й обов'язків, мало часу на особисті зустрічі, у кожної свої особисті, не раз скомпліковані ситуації і клопоти. Але стрічаючись часто на вулиці, в поворотній дорозі з праці додому, десь в околиці Цитаделі, усміхаючись питала мене: "Що ж там, Олено?" А я відповідала їй також питанням: "А як ти, Олено?" Розуміли ми одна одну й так. Але коли треба було щось зробити-виконати, радо сама зголошувалась і погоджувалась. Пригадую, що на запрошення Союзу Українок приїхала тоді до Львова з доповіддю Софія Русова з Праги. Гостра зима, а вона в легкому поношеному жакетику, тому самому, в якому кільканадцять літ тому перейшла кордон, втікаючи від більшовиків. Спинилася зразу у мене, і яюсь я сказала Олені Степанів, що треба щось зарадити тому, щоб Русова не простудилась. Вона відразу погодилася піти зо мною зібрати між знайомими потрібну суму на купно теплого зимового плаща, що його потім передала Русовій Софія Ракова, тодішня голова Української Захоронки, нібито дарунок від малих дітей.

* * *

Не всі наші зустрічі були такі сумні чи поважно врочисті, як походи на Янівський цвинтар, на Стрілецькі гроби й на могилу Ольги Басараб. Бачила я Степанівну часом і на приємній безжурній розмові. Це було тоді, як у клубі "Нової Хати"

“новохатянки” справляли іменини Константині Малицькій, Олені Степанів, а при тій нагоді ще й мені. Щира, незв’язана розмова, багато квітів, що їх тоді було подостатком на Ринку у квітярок, відсунених на окраїни міста нащадків колишніх родів Львова. А ввічливі “новохатянки” угощали нас своїми дбайливо приладженими присмаками. І теперішні діячки СФУЖО, а тоді дирекція і Надзвірна Рада “Українського Народнього Мистецтва” — Ірина Павликовська, Стефанія Чижович, Ліда Бурачинська, Стефанія Савицька і покійні вже Ірина Бонковська та Ольга Павловська. Та й тодішні іменинниці Константина Малицька й Олена Степанів уже відійшли з цього світу.

Ще минулого року Олена Степанів відвідувала могилу Константиної Малицької, оглядала новий пам’ятник з чорного граніту. А тепер і сама перенеслася на Личаківський цвинтар, де стільки могил наших заслужених людей — Шашкевича, Франка, борців явної і підпільної боротьби за волю України, що найкращі свої сили віддали службі рідному народові, так як і Вона.

“Наше життя”, ч. 12, 1963

НА РОЗМОВІ З ТІНЯМИ НЕЗНАНОГО ПРЕДКА

Виходжу до замкового городу у Куфштайні — свіжа зелень дерев, квітники, рівненькі травники і лавочки при піщаних доріжках так і запрошують спочити. Кругом тиша, далекий вид на гори, на зелені ліси і ще зеленіші левади вздовж пінистого Інну. Поблизу старі мури замку гордо здіймаються понад містом. В місті ні одної душі знайомої, все чуже, околиця і люди...

Сиджу одна на руїнах дідової тюрми, на мисленній розмові з тінями незнаного, хоч незабутого предка.

За що властиво карався в тюрмі мій дід? І тут у Куфштайні, і на Мораві у Шпільбергу?

Не лише в оповіданнях його дочки, старенької тітки Льоні, не було ясної відповіді на це питання, не знайшов її й університетський професор Кирило Студинський, що на початку цього століття у збірниках Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові друкував працю про революційні думки і плани львівських богословів — мого діда і його товаришів.

Чому ж тоді в часі появи тієї праці у 1909 чи 1910 рр. мене, студентку того самого львівського університету, в якому вчився мій дід, мало цікавила справа мого діда та його товаришів.

невдоволених абсолютистичним режимом Австрії? Наче кризь сон пригадую, що писала в тій справі до старенької тітки — батько тоді вже не жив, — списувала те, що в родині знали про діда, і передавала професорові. Що професор у своїй праці спеціально дякував мені за матеріяли і прислав свою книгу з дедикацією. Але мабуть, і він за браком матеріялів не дослідив та і я тепер нічого не знаю, чи мій дід і його товариші захоплювалися мадярськими революціонерами, чи польськими повстанцями, чи снували свої юні пляни незалежно від кого? Чому не цікавилась я змолоду ближче тією справою?

Мабуть тому, що ми, тодішні студенти конституційної вже Австрії, також не були вдоволені політикою її уряду в українсько-польських справах. І справу українського самостійного університету, а бодаі окремих українських катедр та української мови в урядуванні уважали мало що не найважливішою, а в кожному разі справою нашої чести.

Ні, не знаю тепер, чи захопив мого діда подих волі, що тоді вже хвилював уми європейського студентства і попереджав "весну народів"? Чи був це протест молодого мрійника проти відносин на рідних землях, проти панщини і безпросвітньої темноти?

Ті записки, що їх молоді богослови заховали були під підлогу в духовній семінарії, послужили до їх арешту, але не збереглися, щоб вияснити справу нащадкам.

Як мало знаю я про мого діда! Народжений у Гушанках на Тернопільщині, де був священиком його батько Євстахій Охримович і дід його Григорій. Бачила я знімок білих намогильних хрестів мого прадіда і прапрадіда, бачила кам'яний хрест діда за залізною огорожею — на цвинтарі в Велдіжі — малою ще рвала пільні квіти з його гробу, та не запам'ятала року народження і смерті. Але помер він під час Великодніх свят 1852 або 1853 р., бо його наймолодший син "погребовець", теж Йосип, що народився вже по його смерті, прийшов на світ 1853 або 1854 р. Був теж парохом у тому самому Велдіжі і похований на тому самому цвинтарі, що його батько в часі першої світової війни 1918 чи 1919 р. Не переніс плямистого тифу, бо його серце, знищене поневіркою в Талергофі, не видержало гарячки.

А дід помер ще молодим, бо як його синові Талергоф, так йому відобрала здоров'я тюрма в Шпільбергу та зневага, яку довелося пережити. На підставі оповідання тітки — постать мого діда з перебуванням у Тисовій, в Болехові, де був парохом його

тесть о. Петрушевич, і в Гошові, де він був священником, потім там заарештованим, вкінці з Велдіжом, де був парохом перед смертю і де помер, але про нього самого, про його вдачу, його погляди, навіть про його вигляд — не знаю майже нічого. Та й від кого було довідатися? Залишив чотири дочки — Леонтину Качалову, Неонілю Лопатинську, Любину Теодорович, Йосипу Дольницьку та чотирьох синів — Юліяна, Кліма, Івана і Йосипа, але помер, як були ще малими дітьми. Найстаршій дочці, що від неї найбільше чула про рідню і нього, було тоді 14 років. Чи був він під польським впливом? Чи належав до тих, що захоплювались повстанням, воліли б мати Польщу, як Австрію, але як повстанці все ж таки хотіли б мати свої "конфедератки" сині, не червоні? Чи може він — товариш із семинарії і мабуть одноліток Шашкевича — незалежно від нього снував молодечі мрії про свою батьківщину? Чи годен тепер розгадати те, що минуло?

Але 1848 року, як у Львові збиралася Руська Рада — він, о. Йосиф Охримович, був між тими нечисленними.

Пригадується, що всеж таки залишилася і якимсь чудом попала до мене пам'ятка про нього. Писав І. Франко, що єдиним культурним дорібком, писаним словом у хаті тодішнього селянина був "дівівський патент на 15 букв", схований за сволюком. Так у мене зо всього культурного дорібку — по воєнній хуртовині і американських бомбах в моє помешкання — залишилася "куренда" митрополита М. Левицького, якою повідомляв священників щирецького деканату про те, що парох Гоцова о. Йосифа Охримовича, засудженого за протидержавну змову на строгу тюрму, позбавляється духового звання, забороняється відправляти Богослуження і носити священничий одяг.

Такі думки проходили в моїй пам'яті — як сиділа я самотною на горі замку Куфштайн серед прегарної гірської природи.

Чи знаєш ти, незнаний мій діду, що Твоїм нащадкам — дітям, унукам, правнукам і дітям правнуків судила доля теж тюрму і допити, і муки тяжкі, і насильну смерть? Каралися по тюрмах цісарської Австрії і Німеччини, королівства корони св. Стефана — Мадярщини, царської Росії, "моцарствової" Польщі, гітлерівського району і советського раю?

Дивлюсь я на Куфштайн, і пригадуються чужі тюрми на рідних землях: Львів (Бригідки, Баторого, Лонцкого), Стрий, Тернопіль, Золочівський замок, нова велика тюрма в Станиславові, Коломия — усюди там каралися Твої нащадки. Та чи лише там? Мукачівський замок, Сигот, Рівне, Київ, Харків, Миколаїв, Мелітополь — чи годен перечислити тюрми моїх

близьких на рідних землях України і чи знаю я їх усіх? А в чужих країнах — австрійський Талергоф, мадярський Арад і Дебречин, польське Домб'є, Равіч, Береза Картузька, сибірські тундри, непроходимі тайги. Казахстан і незнані далекі табори примусової рабської праці.

Довгими рядами встають у моїй пам'яті всі рідні і близькі по крові й душі — з чотирьох поколінь, що як і Ти, діду, томились по тюрмах, що ще більше зносили зневаг, що життя своє клали за ідеї, які їх полонили, або падали жертвою світової завірюхи в жорстокі воєнні роки. Що своїми муками і смертю збільшували незліченні ряди жертв українського народу в роки непосильних змагань за волю і долю Батьківщини, в сучасну добу жорстоких переслідувань України — за її таке скромне і природне бажання — бути господарем у своїй власній хаті!

Стають передо мною, як живі — скільки споминів, скільки переживань! Стрийко, рідні брати, двоюрідні брати і сестри — з ними разом ми виростили, пізнавали світ, переживали спільні радощі і горе... А їхні діти? Маленькими ще на руках носила, бавила, тішилась їх веселим щебетом, ненастанними дитячими запитами. Тепер більшість з них відійшла в засвіти, осяяна авреолею посвяти і мучеництва.

Які ж різні були вони своїм віком, виглядом, своїми природними здібностями і здобутим знанням, становищем і працею, своїми поглядами і замилюваннями! Але всі близькі своїм родовим походженням і такі подібні своєю долею. Долею людей, що не вміли і не хотіли кривити душею, що не думали лише про себе. Що своє особисте не ставили вище загального, в що вірили і для чого кожен з них працював по-своєму і що вело їх у тюрми, на муки й на смерть.

Нема в мене сил, нема в мене снаги схопити думку в удале слово, щоб хоч кількома вірними рисками накреслити контури їхніх облич, духових і фізичних, на те, щоб передати це їхнім і моїм дітям та дальшим поколінням нашого роду. Щоб по моїй силі і змозі продовжувати нашу родинну традицію.

З РОДИННОГО ВОГНИЩА

Остап Весоловський

ПРО НЕЗАБУТНЮ БАБЦЮ

Незабутню бабцю свою пам'ятаю з наймолодших дитячих літ, ще з Відня, а покинули ми Відень по збомбленні нашого помешкання весною 1945 р., коли мені було три роки. Пригадую, що пізнавав по кроках, чи бабця була вдома (бо тоді працювала на різні зміни), і тоді вже ніяк не було спання — різними способами, що в тому віці мав до розпорядження, домагався її присутності коло себе — її ж бо лагідний голос казочками заколисував мене до солодкого сну. Ще й досі пам'ятається, чому то море солоне — бож там на дні затоплений млиночок, що безнастанно меле сіль. Та подиву гідними залишаються в пам'яті імена лицарів: Вернигори, Крутивуса та Покотигорошка, хоч зв'язку цієї казки вже не пам'ятаю. Та ще "небилички", що розбуджували дитячу уяву та вчили логіки, бо як же так: хлопчина пхає руку у дупло — не лізе, пхає ногу — не лізе, тож він головою — і цілий заліз!

Із Шердінгу в Горішній Австрії, де ми перебували три роки до виїзду до Канади, мої спогади вже багато яскравіші. Коли ходили ми на часті проходи з бабцею та молодшим братиком Юрком, все багато розказувала, звертала увагу на красу природи та порівнювала — нав'язувала до спогадів про Рідний Край, про своє дитинство в чудових горах Карпатах. Ріка Інн нагадувала Дніпро з золотими пісковими берегами та кручами, що їх описував Тарас Шевченко у своєму "Заповіті". Тільки що на Дніпрі ще й могутні пороги, що ними завзяті козаки переправлялися очайдушно на подках — чайках ген-ген аж до Чорного моря.

Залишки охоронних мурів середньовічного містечка Шердінг давали нагоду почути про заснування Києва, Галича, Львова, про княжі часи — і так непомітно легко, без формальних лекцій учила нас бабця рідної географії, історії та літератури і розбуджувала зацікавлення, гордість та любов до всього, що рідне — щоб серед чужого оточення, хоч мусіли почувати себе іншими і мовою і своєрідними звичаями-традиціями, не вважали себе гіршими, а навпаки, може й ліпшими.

Читати й писати по-українськи учила нас головно мама, але

бабця ввечорі все заохочувала нас похвалитися перед нею, що то ми нового навчилися, а за те обіцявала до сну розказувати казки. І аж тепер усвідомлюю собі, як і тоді делікатно вміла нас "перехитрити". Як звичайно, діти люблять, крім чогось нового, також часте, докладне повторювання вже відомого. І тут бабця вживала відхилень-варіантів в розповіданні, що відразу викликували чи то від мене, чи від Юрка спротив:

— То не так, бабцю, було. Ти йнакше казала, учора.

І тоді бабця невинненько то в одного, то в другого випитувала, як же це справді мало би бути, і тим спонукувала нас до активного уживання рідної мови, до основнішого вживання і засвоєння запасу слів небуденних та до побудови речень — а не тільки до пасивного слухання.

Про дорогу нашу бабцю міг би я розказувати й розказувати — та хоч це тільки дрібні, здавалось би, неважливі фрагменти, та усвідомлюю собі, що мали вони великий вплив на нас, її внуків.

Вже як стали ми підлітками в Монреалі, часто їздили з бабцею до церкви, а потому ходили до музею, на виставки й концерти та інші імпрези. А їхалося тоді трамваями довго, бо далеко від центру мешкали. І таким невичерпним джерелом інформації була для нас бабця, що ніколи не відмовлялася браком часу чи втомою відповідати нам на безліч питань. Тоді розказувала нам про першу світову війну та повоєнні часи в Україні, про Січових Стрільців, про митрополита Шептицького, а коли ми стали пластунами — про заснування та розвиток Пласту на Рідних Землях. А все це у формі особистих переживань-спогадів, а це робило прослухане більш зрозумілим та близьким.

Коли я одружився і переїхав з дружиною до Принстону на вищі студії, а бабця перебувала у Філядельфії і ми не раз її відвідували. Тоді при підвечірку ми знайомились з панями: Лотоцькою, Бурачинською, Савицькою (її я ще з дитячих літ у Шердінгу так мило згадував) та прислухувався розмовам про проблеми української еміграції на цілому світі, про завдання і працю СФУЖО.

В цей час бабця приїхала на тиждень до нас, до Принстону. І надзвичайне, незатерте враження зробило на мене те, що і тоді, як завжди в попередніх фазах розвитку, від немовляти, дитини до юнака, до зрілого чоловіка, вміла та була здібна й готова додержати кроку та відчувати потребу і подати допоміжну руку своїм надзвичайним тактом, розумом, терпеливістю та виразністю. Тоді ж бо цікавилася моєю вже стисло науковою теологічно-філософською працею і допомагала мені читати й

перекладати німецьких авторів з цієї ділянки, потрібних мені для моєї праці. А молодій жіночці давала поради на новому господарстві.

І тільки жаль, що хоч мала змогу потішитися правнучком, моїм сином Петриком, два роки, та не було змоги за цей короткий час з тієї бездонної криниці доброти і знання і йому уділити особисто хоч частинки тих скарбів, що залишаться по ній у моєму серці.

БІБЛОГРАФІЯ СТАТЕЙ ОЛЕНИ ЗАЛІЗНЯК

БЮЛЕТЕНЬ СФУЖО „УКРАЇНКА В СВІТІ”, ФІЛАДЕЛЬФІЯ

- Олена Залізняк, голова СФУЖО: „Щасти Боже” 1963, ч. 1
Олена Залізняк, голова СФУЖО: „З Різдвом Христовим, з
Новим Роком” 1963, ч. 2
Олена Залізняк: „Суспільно-громадська праця О. Басараб” 1964, ч. 1
Олена Залізняк, голова СФУЖО: „До Українського Жіноц-
тва Об'єднаного в складових організаціях Світової
Федерації Українських Жіночих Організацій у
80-ліття українського жіночого руху” 1964, ч. 4
Олена Залізняк: “Виховниці поколінь українських жінок-
громадян” 1965, ч. 2
Олена Залізняк, голова СФУЖО — Н. Пазуняк, секретарка:
„З Різдвом Христовим” 1965, ч. 4
Олена Залізняк: „Мої зустрічі в Торонті” 1965, ч. 4
Олена Залізняк, голова СФУЖО: “Відзначення 80-ліття
українського жіночого руху” 1966, ч. 1
О. З. (Олена Залізняк): „Ювілей Генеральної Федерації
Жіночих Клубів Америки” 1966, ч. 1
Олена Залізняк: „Перед півстоліттям” 1967, ч. 2
Олена Залізняк: „Слово з приводу Сесії Українського Жі-
ноцтва в рамках СКВУ” 1968, ч. 1-2
Олена Залізняк, голова СФУЖО: „У 20-ліття СФУЖО” 1968, ч. 3-4

ЖУРНАЛ „ЖІНКА”, ЛЬВІВ:

- О. Залізняк: „Міжнародня Конференція Коопера-
торок у Парижі” 1937, ч. 19-20

ЖУРНАЛ „ЖІНОЧИЙ СВІТ”, ВІННІПЕГ:

- О. Залізняк: „Моменти з життя О. Басараб” 1951, ч. 1-2
О. Залізняк: „Наталія Кобринська і український
жіночий рух на Західніх Землях” 1951, ч. 3
О. Залізняк: „Піонерки” 1951, ч. 9
О. Залізняк: „Участь українок у Міжнар. Жін. Раді” 1951, ч. 10
О. Залізняк: „Канадійські жінки з високими сту-
діями при праці” 1952, ч. 9
О. Залізняк: „Ольга з Тишинських Бачинська” 1952, ч. 10
О. Залізняк: „Із споминів про Ольгу Басараб” 1953, ч. 2
О. Залізняк: „Ольга Барвінська-„Бачинська” 1954, ч. 6

О. Залізняк: „Померла Ганна Совачева”	1954, ч. 7-8
О. Залізняк: „З нагоди Ювілейної Крайової Конф. ОУК”	1955, ч. 4.5-6
О. З.: „З пожежних листків”	1955, ч. 5-6
О. З.: „Багато неба”	1955, ч. 4-5
О. Залізняк: „Жіноча преса”	1957, ч. 10
О. Залізняк: „Зустріч із Жіночим Світом”	1960, ч. 1
О. Залізняк: „Літературний Конкурс”	1960, ч. 7-8
О. Залізняк: „Останнє побачення з О. Басараб”	1964, ч. 2
О. Залізняк: „Про Гуртки Книголюбів”	1965, ч. 1
О. З.: „У 42. роковини смерті О. Басараб”	1966, ч. 2
О. Залізняк: „Мої зустрічі в Торонто”	1966, ч. 2
О. Залізняк: „Листи О. Басараб”	1967, ч. 2
О. Залізняк: „Із зустрічей з О. Кисілевською”	1969, ч. 3

ЖУРНАЛ „НАШЕ ЖИТТЯ”, ФІЛЯДЕЛЬФІЯ:

Олена Залізняк: „Із споминів про Ольгу Басараб”	1951, ч. 2
Олена Залізняк: „Сьогочасні Катерини”	1951, ч. 5
Олена Залізняк: „Літо у Скандинавії”	1952, ч. 2
Олена Залізняк: „Ганна Чикаленко-Келлер”	1953, ч. 3
О. З.: „Український стрій на Фестивалі”	1953, ч. 7
О. Залізняк: „Три душі”	1954, ч. 2
Олена Залізняк: „Із побуту у Фінляндії”	1954, ч. 3, 4
Олена Залізняк: „Серед фінського жіноцтва”	1954, ч. 6
Олена Залізняк: „З давно минулого, спогад про Софію Русову”	1957, ч. 5, 6
Олена Залізняк: „Зеленими пляями”	1958, ч. 7, 8
Олена Залізняк: „Руська сила, спогад про Константину Малицьку”	1962, ч. 7
Олена Залізняк: „Із моїх спогадів про Олену Степанів”	1963, ч. 12
	1964, ч. 1
Олена Залізняк: „Перша й остання зустріч”	1964, ч. 3, 4
Олена Залізняк: „Думки над домовиною, спогад про Марію Юркевич”	1968, ч. 3
Олена Залізняк: „Русьничок”	1969, ч. 8, 9

„ВІСТІ СФУЖО”

О. Залізняк: „Наші зовнішні зв'язки”	1953, ч. 6, 10
Олена Залізняк: „Слідами провідниць”	1958, ч. 6
О. Залізняк: „Вишануймо працю великої вчительки!”	1958, ч. 10
О.З.: „Книжка про вчительок”	1959, ч. 1
Олена Залізняк: „З новим Роком”	1959, ч. 11
О. З.: „Новий почин”	1960, ч. 2
Олена Залізняк: „Христос Воскрес!”	1960, ч. 7
Олена Залізняк: „По році”	1960, ч. 7
Олена Залізняк: „Чергові завдання”	1961, ч. 1

Олена Залізник: „У соті роковини”	1961, ч. 3
Олена Залізник: „Під кінець року”	1961, ч. 11
Олена Залізник: „Ще про „Гуртки Книголюбів”	1962, ч. 6
О. З.: „Відзначення 80-ліття	1962, ч. 10
О. З.: „Ювілей заслуженої громадянки”	1963, ч. 9
Олена Залізник: „На закінчення 15-го року”	1963, ч. 11
	1964, ч. 1
Олена Залізник: „Подяка”	1967, ч. 1

З М І С Т

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
<i>Ірина Пеленська. Життєвим шляхом</i>	5
Життєписні нариси	
<i>Олена Залізняк. Перше десятиліття</i>	11
Місто Стрий	15
Студентські роки	22
У Києві	28
Микола Залізняк, повірений УНР у Фінляндії	34
Із перебування у Фінляндії	36
Серед фінського жіноцтва	41
<i>Лідія Бурачинська. Зрілі роки (1915-1939)</i>	44
Кооператива "Труд"	67
<i>Єва Муринець. У фаховій школі</i>	77
<i>Лідія Бурачинська. Інші ділянки праці</i>	80
<i>Наталія Пазуняк. Голова СФУЖО</i>	88
На канадській землі	
<i>С. Бубнюк. Олена Залізняк в ОУК</i>	112
<i>Є. Янківська. У Торонті</i>	120
<i>І. Зельська. Голова СФУЖО</i>	122
<i>С. Барабаш, А. Лебідь, Б. Мельник. Авторитет О. Залізняк</i> ..	126
<i>С. Савчук. У поклоні великій провідниці</i>	131
Із спогадів	
<i>Олена Залізняк. Студенти Львівського університету</i>	136
Літо у Скандінавії	148
На ленті спомину (Закарпаття)	150
З нагоди ювілею У. Кравченко	153
Пам'яті Марії Липи	156
З давно минулого	158
Перша й остання зустріч	164
Про Олену Степанів	167
На розмові з тінями незнаного предка	172
З родинного вогнища	
<i>О. Весоловський. Про незабутню бабцю</i>	176
Бібліографія	179

